

ZRÍNYI MIKLÓS NEMZETVÉDELMI EGYETEM

Kéri Nagy Zsolt:

**A Magyar Köztársaság és a magyar nemzet biztonságát, stabilitását
befolyásoló kockázatok és kihívások elemzése a nemzeti biztonsági
stratégia továbbfejlesztése tükrében**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető: Dr. Botz László ny. altábornagy

- BUDAPEST, 2005 -

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	- 3 -
1. A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG STABILITÁSÁT ÉS BIZTONSÁGÁT	
BEFOLYÁSOLÓ GLOBÁLIS TÉNYEZŐK	- 9 -
1.1. A nemzetközi rendszer változása, biztonságpolitikai paradigmaváltás az ezredfordulón	- 9 -
1.2. A Magyar Köztársaság kapcsolata a megváltozott nemzetközi rendszerrel	- 16 -
1.3. A nemzetközi rendszer globális jellege az ezredfordulón	- 23 -
1.3.1. A globalizációs folyamat gazdasági dimenziója	- 24 -
1.3.2. A globalizáció ökológiai dimenziója	- 27 -
1.3.3. A globalizáció politikai dimenziója	- 29 -
1.3.4. A globalizáció technikai, technológiai dimenziója	- 30 -
1.3.5. A globalizáció ideológiai és kulturális dimenziója	- 31 -
1.3.6. A globalizáció dimenzióinak összefüggésrendszere	- 32 -
1.4. Globális ökológiai kihívások	- 35 -
1.4.1. Az ökológiai kockázatok kialakulása és a környezetbiztonság jelentőségének nemzetközi felismerése	- 36 -
1.4.2. Az ökológiai kockázatok főbb vetületeinek feltérképezése	- 41 -
1.5. Nemzetközi terrorizmus	- 48 -
2. A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG STABILITÁSÁT ÉS BIZTONSÁGÁT	
BEFOLYÁSOLÓ REGIONÁLIS TÉNYEZŐK	- 59 -
2.1. A Magyar Köztársaság geopolitikai adottságai	- 59 -
2.2. Az emberi és kisebbségi jogok érvényesüléséből eredő biztonságpolitikai kockázatok a Magyar Köztársaság vonatkozásában	- 61 -
2.3. A Magyar Köztársaság nemzetgazdaságának működéséből eredő biztonságpolitikai kockázatok	- 75 -
2.4. Demográfiai, migrációs, valamint a szervezett bűnözésből eredő regionális biztonságpolitikai kockázatok	- 79 -
2.4.1. Releváns demográfiai trendek	- 81 -
2.4.2. Migrációs folyamat	- 84 -
2.4.3. Szervezett bűnözés	- 89 -
2.5. A Magyar Köztársaság biztonságpolitikáját érintő kihívások a technológia területén	- 91 -
2.6. A Magyar Köztársaságot érintő környezetbiztonsági kockázatok	- 95 -
2.7. A nemzetközi terrorizmus biztonságpolitikai hatása a Magyar Köztársaságra	- 100 -
3. AJÁNLÁSOK A MAGYAR NEMZETI BIZTONSÁGI STRATÉGIA TOVÁBBFEJLESZTÉSÉHEZ	- 101 -
3.1. A nemzeti biztonsági stratégia általános elméleti megközelítése	- 101 -
3.2. A magyar nemzeti biztonsági stratégia feltételrendszere	- 103 -
3.3. Ajánlások a magyar nemzeti biztonsági stratégia tartalmi elemeinek továbbfejlesztésére	- 107 -
4. ÖSSZEGRÖVÉS	- 118 -
4.1. Összefoglalás	- 118 -
4.2. Következtetések	- 119 -
4.3. Új tudományos eredmények	- 121 -
4.4. Ajánlások	- 122 -
MELLÉKLETEK	- 123 -
FELHASZNÁLT IRODALOM JEGYZÉKE	- 128 -
RÖVIDÍTÉSEK	- 131 -
PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE	- 132 -

BEVEZETÉS

A Magyar Köztársaság, mint a nemzetközi rendszer egyik szereplője számára a nemzeti értékek és érdekek védelme, valamint a befolyás érvényesítése érdekében, a mindenkori államhatalom céljainak eléréséhez az adott hatalmi potenciálon alapuló eszköztár gazdasági és a katonai potenciálja mellett a diplomácia és a külpolitika eszköztára áll rendelkezésre. Minden államban, így a Magyar Köztársaságban is a mindenkori kormányok magatartása és cselekvése jellemzi az adott állam helyét és szerepét a nemzetközi rendszerben, amelynek mindenkori fő irányvonalai határozzák meg a nemzetközi politikát, azaz a kül- és biztonságpolitikai célok elérése érdekében más országokkal fenntartott kapcsolatrendszerek összességét. A mindenkori államhatalom direkt és indirekt eszközökkel befolyásolja a nemzetközi kapcsolatokat, amely az államhatalmon kívüli NGO-k kapcsolatainak összességét is takarja.

Ebben, a napjainkban egyre hektikusabban változó és bizonytalan nemzetközi rendszerben kell tehát a mindenkori magyar kormánynak megtalálni azokat a mozgató elemeket, amelyek a Magyar Köztársaság számára relevánsak a nemzeti érdekek és értékek védelme szempontjából, és amely alapvető nemzetállami érdek kell, hogy legyen a mindenkori politikai döntéshozók számára. A nemzetközi rendszer mindenkori adott mozgásterének keretei között kialakítandó nemzeti magatartásformának egyik legalapvetőbb stratégiai terve a nemzeti biztonsági stratégia, amely alapvetően kül- és biztonságpolitikai vezérfonalakon keresztül végső soron az állam szabályozási rendszerébe tartozó teljes működési spektrumot befolyásolja.

A XX. század végének nemzetközi politikai történései a globalizációs folyamat gyorsuló tempójának hátterében olyan ütemben befolyásolták a nemzetközi rendszer változását, hogy azt a társadalmi tudaton keresztül az egyén szinte fel sem képes dolgozni. Hihetetlennek tűnő történelmi események alapos tudományos értékelése válik súlytalanná azáltal, hogy szinte napról napra újabb és újabb világpolitikai történések befolyásolják és befolyásolhatják jelenünket és jövőnket,

amelyekre a megfelelő választ a korábbiakhoz képest lényegesen gyorsabban, szinte azonnal alkalmazni szükséges.

A berlini fal leomlásával szimbolizált kétpólusú világrend felbomlása - amelyet már hosszabb ideje sajátos belső erjedési folyamat is indukált - olyan történelmi esemény lehet a jövő történészei számára, mint az első és a második világháború vége, vagy amennyiben az ugyanerre az időszakra eső államok feletti irányítási szintek világméretű megerősödésére gondolunk a globalizáció újabb lendületének megítélésekor, akár **egy új világrend kialakulásának kezdeti szakasza** is lehet. A világ gazdasági és társadalmi életének feltételeit alakító, a mozgatórugókat szabályozó erők most is, mint a történelem során általában, európai és amerikai, huntingtoni értelemben véve „nyugati” kézben vannak. E szabályozási háttér irányítására, védelmére, abszolút értelemben vett befolyásolására jelenleg csupán egy, érdekeit világméreteken is érvényesíteni képes, szuperhatalommá vált állam, az Amerikai Egyesült Államok képes.

Abban azonban, hogy az Egyesült Államok szuperhatalmi státusza nem lesz örök életű, biztosak lehetünk. Nem csupán a nagyhatalmak tündöklése után szükségszerűen bekövetkezendő hanyatlási folyamat szükségessége okán,¹ amelynek csírái az Egyesült Államokat terhelő egyre nagyobb gazdasági, politikai és katonai tehervállalás miatt részben máris prognosztizálhatók, hanem azon okból kifolyólag is, hogy a nemzetközi rendszer evolúciója során e szerepkör megtörésére jelenleg is egy időben törekszik Oroszország, Kína, India, valamint a nemzetközi terrorizmus, továbbá a globalizáció veszteseinek és ellenzőinek egyre szélesedő tábora is. Valószínűsíthető tehát, hogy rövidtávon az Egyesült Államok hatalmi potenciálja a jelenlegi világrendben, azaz a fennálló nemzetközi intézményrendszer keretei között a közeljövőben semmiképp sem tud annyit változni, hogy vezető szerepe nélkülözhető legyen, ugyanakkor középtávon, a világpolitikai folyamatok a nemzetközi rendszer jelenlegi, egypólusú struktúrájából vélhetően a többpólusú világrend kialakulásának irányába zajlanak. A világ tehát úgy válik egyre integráltabbá, hogy lassanként egyre kevésbé mutat majd hierarchikus képet.

¹ Paul Kennedy: A nagyhatalmak tündöklése és bukása, Akadémiai Kiadó Budapest, 1992.

Úgy tűnik, hogy a nemzet hosszú távú érdekeinek és értékeinek védelmét a mindenkori politikai vezetésnek hosszabb távú tervekbe ágyazott, rövid távú érdekek alapján, gördülő tervezéshez hasonló kockázatelemzésen alapulva kell végrehajtani. A lehetséges változatok nagy számára tekintettel a legsikeresebb lépések kiválasztása nagy kockázattal jár, ugyanakkor egy esetleges előzetes tervnek megfelelő világrend kialakulása esetén a korábban kellő körültekintéssel meghozott döntések felmérhetetlen nagyságú pozitív externália kialakulását eredményezhetik. Nem kicsi tehát a mindenkori államvezetés felelőssége a jövő generációival szemben, éppen ezért felettébb fontos a nemzeti érdekek és értékek, valamint azok védelmi stratégiájának helyes megfogalmazása. A nemzet jövőjéért vállalt kormányzati felelősség tudatában ugyanakkor nem elégséges általános elvek mentén megfogalmazni az egy adott időpontban érvényes biztonságpolitikai alapelveket, amelyek túlnyomórészt csupán az elméleti megközelítés síkján manifesztálódnak. Gyakorlati jelentősége a nemzet valódi megmaradásának és fejlődésének biztosítása érdekében kizárólag a kormányzati politika hatáskörében érvényesíthető és megvalósítható ágazati politikai síkra lebontott feladatmátrixnak lehet, amely megfelelő ütemezés és ellenőrzés alapján tudatosan valósítja meg a biztonságpolitikai alapelvekben meghatározott célokat.

Jelen értekezés célja

- 1. a magyar nemzeti biztonsági stratégia dinamikus újraértelmezése** a nemzeti kormányok hatás- és szerepkörének visszaszorulása időszakában, a radikálisan megváltozott globális és európai biztonsági feltételrendszer alapján történő kormányzati feladat ellátás függvényében,
- 2. az elméleti megközelítésű biztonságpolitikai stratégiának globális és lokális kiterjesztése,**
- 3. az átfogó részstratégiák gyakorlati lebontásának** szükségessége, annak hangsúlyosabbá tételére történő figyelemfelhívás,
- 4. bemutatni** a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájára speciális összefüggéseken keresztül direkt és indirekt hatással lévő nem katonai jellegű **biztonságpolitikai kockázatokat**, amelyek elsősorban a Magyar Köztársaság sajátos földrajzi, történelmi, gazdasági, kulturális és társadalmi adottságai miatt a geopolitikai dimenzión belül különös hangsúlyt kapnak,

5. különös hangsúlyt kapnak továbbá az általános hadtudomány-elméleti környezetbe ágyazott biztonságpolitikai elemzésen belül a globális kihívások által jelentkező **regionális kockázatok megjelenései**,
6. a Magyar Köztársaság szomszédságpolitikájának elemzése a **határon túli magyar kisebbséggel kapcsolatos politika és a térség stabilitása** tükrében,
7. **a magyar gazdasági potenciál** és a biztonság összefüggésének kutatása,
8. a **globalizáció hatásaiból eredő egyéb regionális kihívások** érvényesülési mechanizmusainak feltárása,
9. végül a nemzetközi rendszer egyre radikálisabban változó körülményei között **feltárni és elemezni azokat a jelenségeket és összefüggéseket**, amelyek megértése és hatékony kezelése elengedhetetlenül szükséges a **magyar biztonságpolitika** teljesebb körű **továbbfejlesztéséhez**.

Alkalmazott **kutatási módszerem** lényege az **alapkutatás** vonatkozásában a már ismert társadalmi, politikai, gazdasági és természeti jelenségek és azok törvényszerűségeinek összevetése a biztonságpolitika egyes vetületeinek szerves változásával, melynek célja az összefüggések mélyebb elemzése és következtetések levonása, továbbá ajánlások készítése a gyakorlati alkalmazás területére. Az alapkutatás folyamán több, a biztonságpolitikai kihívások eredőiként is azonosítható szakterület kutatási eredményeit kellett megismerni annak érdekében, hogy azoknak az értekezés szempontjából releváns kapcsolódási pontjai meghatározásra kerülhessenek, illetve a biztonságpolitikai kihívások különböző dimenzióinak interdependencia rendszere bizonyítást nyerhessen, továbbá a kockázatok kezelése során a kívánt hatások a továbbgyűrűző folyamatokra is kiváltásra kerülhessenek.

Alapkutatás keretében végzett tevékenységem során a Magyar Köztársaság biztonságpolitikai kihívásainak elemzésekor arra az általánosítható következtetése jutottam, hogy napjainkban a magyar biztonságpolitikai kihívások különböző dimenziói végső soron alapvetően két globális és egy regionális jelenségre vezethetők vissza. A globális kihívások közül rövid távon a **globalizációs folyamat**, és jelentős részben az abból eredő globális ökológiai változás, továbbá a **nemzetközi terrorizmus** új formájának megjelenése, regionális szinten pedig az ország geopolitikai helyzete, ezen belül **a magyar nemzet és a magyar állam határainak egybe nem esése** az összes feltárt biztonságpolitikai kihívás eredőjeként.

Középtávon a globális demográfiai trendekből adódó migrációs, globális és nemzeti elosztórendszereken belüli potenciálisan kialakuló feszültségek jelentenek kockázatot. Az értekezés alapvetően a biztonságpolitikai kihívások fent levezetett eredőit, végső soron azonban a kockázatok és kihívások bonyolult interdependenciáját vizsgálja, amelyek közül a fenti kiinduló faktorok összefüggéseinek elemzése képezi a fő hangsúlyokat.

Az **alkalmazott kutatás** vonatkozásában az alapkutatás során feltárt eredmények hasznosítására kerül sor a következtetések levonásakor és az ajánlások megtételénél egyaránt.

Végezetül **fejlesztési kutatás** keretében kerül sor a meglévő biztonságpolitikai stratégia továbbfejlesztésére tett javaslatokra.

A tudományos kutatás különböző formáinak alkalmazásakor **összehasonlító módszer** keretében a biztonságpolitika egyes vetületeinek összefüggései, azok mozzgóelemeinek feltárása, valamint hatásmechanizmusainak összefüggésrendszere került a középpontba. **Történeti módszer** segítségével a biztonságpolitika egyes vetületei tekintetében a történelmi fejlődés elemzésére, a fejlődést befolyásoló tényezők feltárására kerül sor.

Az értekezést az alábbi **rendező elvek** alapján építettem fel:

Az **1. fejezetben** értékelem a Magyar Köztársaság stabilitását és biztonságát befolyásoló legjelentősebb globális kockázatokat és kihívásokat. Elemzésre kerül a globális biztonsági környezet változásából eredő biztonságpolitika-elméleti paradigmaváltás, annak elméleti és gyakorlati következménye és hatása a Magyar Köztársaság biztonságára és stabilitására. Feltárom és elemzem a Magyar Köztársaság stabilitására és biztonságára ható olyan általános, globális jellegű hatásokat, amelyek a nemzetközi környezet átalakulásából, az Egyesült Államok egyedüli nagyhatalmi szerepéből adódó változásokból, az európai és az atlanti integráció fejlődési lehetőségéből, továbbá a nemzetközi terrorizmus új formájának megjelenéséből és az ellene folyó küzdelemből adódnak. Az értekezésben elemzésre kerülnek a speciális, egyedileg jellemzően a globális hatásokból eredő kihívások

vetületei, azok dinamikus fejlődési pályái, jövőbeli várható alakulásuk, továbbá azok lehetséges következményei. Az elemzések súlypontját általános elméletbe ágyazva globális szinten a speciális, sajátosan azonban a Magyar Köztársaságra is releváns hatással lévő vetületek feltárása és elemzése alkotja. Elemzésre kerülnek az egyes azonosított kihívásokra adható lehetséges válaszok, valamint azok hatása a nemzet biztonságára és a biztonságpolitika egyéb tényezőire.

A **2. fejezetben** a Magyar Köztársaság regionális környezetében azonosítható biztonságpolitikai kihívások, illetve a globális jellegű kihívások közül a régióban kifejezetten a Magyar Köztársaság nemzeti biztonságára potenciálisan ható tényezők azonosítására törekedtem. Ilyen sajátos kiindulópont a Magyar Köztársaság geopolitikai adottságaiból eredően a gazdasági potenciál, annak biztonságára hatással lévő lehetséges kockázatok, a magyar demográfiai adottságból kiinduló kockázatok, a technológiai és infrastrukturális biztonság, valamint a környezetbiztonság területén megjelenő kockázatok. Az általános globális kihívások regionális érvényesülése mellett súlyponti kérdés - az Oroszország határain kívül élő orosz kisebbségeket nem számítva - az Európában egyedülálló nemzetiségi kérdés, amelyen belül a Magyar Köztársaság határain túl élő magyar kisebbséggel összefüggésben elemzésre kerülnek az elméleti megoldási lehetőségek. E fejezeten belül elemzem a Magyar Köztársaság szerepét a nemzetközi migráció folyamatában.

A **3. fejezetben** végezetül a kutatómunkám során feltárt összefüggések és az értekezésből levont tanulságok alapján a Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiájának továbbfejlesztéséhez ismertetem javaslataimat, záró következtetéseimet.

Az összegző **4. fejezetben** összefoglalom az értekezés céljaként megfogalmazott feladatok elvégzését, levonom a kutatómunka alapján a következtetéseket, megfogalmazom az értekezésből levezethető új tudományos eredményeket, továbbá ajánlásokat fogalmazok meg az értekezés további felhasználásával kapcsolatban.

Az értekezés szövegében a hangsúlyosabb részek kiemelésére az alábbi tipográfiai megoldást alkalmazom:

- a fejezetcímeket, alcímeket, a tételmondatokat és kulcsszavakat **vastag betűvel**,
- a szakkifejezések idegen nyelvi megfelelőjét („zárójel között idézőjelek közé téve”),
- a rövidítéseket és a szükséges felsorolásokat (zárójel közé téve),
- a többlettartalommal illetett szavakat „idézójel közé téve” jelölöm,
- internetes hivatkozásnál a legutolsó megtekintés időpontját lábjegyzetben jelölöm.

Az értekezés elkészítése érdekében végzett kutatások a 2004. októberig történt események feldolgozásán alapulnak.

1. A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG STABILITÁSÁT ÉS BIZTONSÁGÁT BEFOLYÁSOLÓ GLOBÁLIS TÉNYEZŐK

1.1. A nemzetközi rendszer változása, biztonságpolitikai paradigmaváltás az ezredfordulón

Az emberi civilizáció eddigi történelme során számtalan diktatórikus társadalmi környezetben kényszerült az élet fenntartásának, valamint az egyéni és társadalmi fejlődés ösztöntől vezérelt történelmi feladatát teljesíteni. Nem volt másként ez a XX. században sem, amely két világháborújával, több helyi fegyveres konfliktusával, kegyetlen diktatúráival, a világ térképének szinte teljes felülírásával, végső soron pedig természetellenes halálozási statisztikájával inkább negatívumnak számít az emberiség egyetemes történelmében. Az évszázad végén azonban olyan gazdasági és politikai körülmények alakultak ki, amely által az emberiség történelmében korábban ismeretlen nemzetközi rendszer jött létre: egyetlen országgént, egyetlen szuperhatalomként az Egyesült Államok képessé vált akaratát tartósan érvényesíteni a nemzetközi rendszer összes szereplője felett. Az egypólusú világrend kialakulását tehát a nemzetközi rendszer radikális átalakulása tette lehetővé az 1980-as évek végén kezdődött időszakban.

Az 1980-as évek közepére már világossá vált, hogy a két nagyhatalom szembenállásán alapuló kétpólusú világrend rendszerében olyan feszítő erők jelentek meg, amely e világrend belátható időn belüli végét fogja jelenteni. A változásoknak

az ismert sebességgel történő megvalósulását azonban csak kevesen merték prognosztizálni. Az emberiség történelmi léptékével számítva szinte egyik pillanatról a másikra omlott össze az évtizedes beidegződéseken alapuló félelem és rettegés érzete, épült le az egymást fenyegető hatalmas hagyományos (nem hadászati csapásmérő) fegyverarzenál, szűntek meg korábban örökösnek hitt gazdasági, társadalmi és politikai struktúrák, rendeződtek át teljes iparágak, alakultak át gyökeresen kereskedelmi és pénzügyi rendszerek, és nem utolsósorban Európában ismét újrarájzolásra kerültek a térképek.

Az 1945 és 1989 közötti időszakot az általános és átfogó, két eltérő politikai, társadalmi és gazdasági alapon szerveződő világrendszer éles és kibékíthetetlennek tűnő szembenállása jellemezte. Mivel a konfliktusok forrását politikai és diplomáciai úton nem lehetett a rendelkezésre álló eszközökkel megoldani, a probléma megoldása kezdetben inkább katonai síkra terelődött. A szembenállás azonban a technikai-technológiai fejlődés következtében, elsősorban a rendelkezésre álló nukleáris csapásmérő eszközök által előidézett biztonsági dilemma miatt már túlmutatott egy fegyveres megoldás dimenzióján, ezért idővel a konfliktus katonai megoldása sem látszott reális alternatívának. A szembenállás jellege, a konfliktus megoldása érdekében felhalmozott, de eredményesen, így aztán értelmes módon be nem vethető csapásmérő eszköztár miatt végül is egy egységes nemzetközi elveken nyugvó, kelet-nyugati szembenállást alakított ki. Ehhez a stratégiai stabilitáshoz és a konfliktus kiszélesedésének megakadályozásához tulajdonképpen már az atomfegyverek mindkét nagyhatalomnál történő rendszerbe állítása is elegendő lett volna. Az önkorlátozás és a nukleáris holokauszt közötti választás lehetősége teremtette meg azt a politikai kultúrát, amely végül is a fegyverzetkorlátozási és leszerelési megállapodások jelentőségét felismerve a racionalitás talaján a két világrendszer közeledéséhez járult hozzá.

A stabilitás tisztán katonai vetületének előtérbe helyezése természetesen elterelte a figyelmet a keleti tömb sajátos társadalmi és gazdasági fejlődésének kérdéséről. Ez magyarázza részben azt a tényt, hogy a nagyhatalmak szembenállásának megszűnését követően elsősorban csak politikai jellegű megfontolásokból születtek döntések, háttérbe szorítva a gazdasági lehetőségek és következmények vizsgálatát.

A gazdasági-társadalmi fejlődés a két világrendszer szerveződési elveinek megfelelően egymástól eltérő módon következett be. **Nyugaton** egy, a **transznacionális érdekközláció alapuló**, tőke, termelési és kommunikációs alapokon nyugvó, évszázados szerves fejlődés következményeként **kiforrt gazdasági és társadalmi struktúra alakult ki**. A fejlett ipari országok érdekszövetségbe rendeződése a kelet-nyugati szembenállást bár tovább mélyítette, direkt módon azonban nem erre adott válasz volt. Az integráció ugyanis alapvetően az ipari és technológiai forradalom új szakaszaként olyan mértékű növekedési pályára került, hogy társadalmi, gazdasági és szociális céljainak elérése érdekében egy új, nemzetközi struktúra kialakítását tette szükségessé annak érdekében, hogy működési környezete biztosítsa létjogosultságát és a fejlődés feltételeit. A **keleti integráció** ezzel ellentétben politikai és katonai kényszer által létrehozott **látszat- és kényszerintegráció volt**, amely - rendszertanilag is indokoltan - idővel a konfrontáció vesztesévé vált. Ez az integráció lassította a társadalmi, gazdasági és technológiai fejlődést, amely végül a rendszer összeomlásához vezetett, továbbá gátolta a szerves horizontális nemzetközi és nemzetek feletti koordinációt és struktúraépítést. Az integráció keleti típusa vertikálisan felépített, a szovjet érdekeket biztosító és kiszolgáló szerveződés volt. Mivel tehát ebben a térségben a szerves integráció nem valósulhatott meg, ilyen értelemben a rendszerváltoztatás után dezintegrációs folyamatokról sem beszélhetünk. Ez a régió, az új világrendhez történő teljes integrálódásáig (NATO és Európai Unió csatlakozás) egy kényszerstruktúráktól mentes, relatív strukturális vákuumba került, amely a létező szocializmus talán legsúlyosabb örökségeként fogalmazható meg. Ezt a vákuumot a nemzetközi politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok radikális átrendeződése miatt nevezhetjük transzformációs vákuumnak.

A két világrendszer szembenállásának vége a maga totális katonai eszközrendszerével együtt egy sor ellentmondásos következménnyel járt az európai politikában, amelyek közül hármat emelek ki.

Az első ellentmondás abban rejlik, hogy a térségben hirtelen megszűnt a nemzetközi integráció zárt formája. Igaz ugyan, hogy Európában másfél évtizeddel a rendszerváltoztatás után a meglévő integrációk és együttműködési modellek területi

kiterjesztésének folyamata zajlik, azonban egy szorosra fogott összeurópai együttműködésnek és a gazdasági, külpolitikai és katonai integrációnak még mindig csak a kezdetén tartunk. Ez persze nem azt jelenti, hogy egy összeurópai együttműködési rendszer létrehozása a jövőben ne valósulhatna meg, de közvetlenül a rendszerváltoztatás után és napjainkban is még mindig jelentős mind kelet-európai, mind pedig összeurópai szinten a relatív strukturális vákuum, továbbá a részstruktúrák és a nemzetközi rendszer egyéni szereplőinek súlya. A korábbi nemzetközi kapcsolatokat jellemző feltételrendszerek elvesztésével ma még nem lehet pontosan meghatározni, hogy hol fog a jövő európai együttműködésének politikai, gazdasági és földrajzi határa húzódni.

A következő ellentmondás oka a korábban szilárdan működő, különböző típusú folyamatokat és konfliktusokat kezelni képes keretfeltételek szétesése. Ebből az következik, hogy a transzformációs vákuum időszakában a régióban ellentmondásos gazdasági és társadalmi fejlődési pályák valósultak meg. Míg korábban a stabilitást veszélyeztető tényezők elsősorban katonai dimenzióban megjelenő külső fenyegetést jelentettek, addig az új feltételek között a veszélyforrások elsősorban az államon belül, vagy az államok szintje felett keresendőek, és csak kis mértékben jelenik meg külső katonai fenyegetést jelentő kockázat.

Harmadrészt megállapítható, hogy a konfliktusok valószínűsége azokban a régiókban emelkedett meg, amelyek a legnagyobb strukturális deficittel rendelkeznek, mint például Közép- és Kelet-Európa, illetve Európa nagy strukturális törésvonalai. Ebben szerepet játszik a fejlett integrációs hagyományokkal rendelkező Nyugat és a strukturális hiányosságokkal küzdő Kelet között meglévő tradicionális különbség is. A közép- és kelet-európai országok nyugati integrációkba történő befogadásával ez a strukturális törésvonal keletre tolódott tovább Lengyelország, Szlovákia és Románia keleti határai felé. Ezzel a folyamattal egy időben megfigyelhető Közép- és Kelet-Európában egy észak-déli szubregionális törésvonal kialakulása is, amely a balkáni államoktól (Szerbia, Bulgária, Albánia) és Ukrajnától való távolságtartást rejt magában. Tény azonban, hogy 1990 óta minden fegyveres konfliktus szintjét elérő esemény a volt Szovjetunió utódállamai és a strukturális törésvonalak (volt Jugoszlávia területén) mentén zajlott.

A rendszerváltoztatás után tehát a transzformációs vákuumból való lassú kilábalás időszaka egybeesett a stabilitást és biztonságot szolgáló feltételrendszerek gyökeres változásával, amely az egyes államok külpolitikai lehetőségeit is alapvetően befolyásolta. Napjainkra a bel- és a külpolitika egymástól szinte elválaszthatatlan lett, meghatározó elemeiben az adott társadalmi berendezkedés mellett a geopolitika és a gazdasági potenciál lényegesen nagyobb súllyal bír, mint a katonai potenciál szintje. A stabilitást megalapozó stratégiák korábban jellemzően egyoldalúan katonai jellegű felfogáshoz tapadó, viszonylag egyszerű politikai kezelhetősége mára többdimenziós, politikailag és technikailag nehezen kezelhetővé alakultak át. Komplexitása ezáltal szoros kapcsolatot eredményez a különböző stabilitási szintek, a bel- és a külpolitika, valamint a nemzetközi rendszer nagy számú szereplője között.

Az 1989/90-es kelet-közép-európai rendszerváltoztatásokkal egyidejűleg a világpolitikai változások hatására a **stabilitás és biztonság fogalmainak tartalmi elemei is átértékelődtek**. A NATO 1991. november 7-i római csúcstalálkozójának biztonságot és stabilitást átértékelő paradigmaváltása is éppen a transzformációs vákuum kezdeti időszakára esik: **veszély és fenyegetés helyett** ettől kezdve a sokkal szélesebb és összetettebb vetületben értelmezhető **kockázat és kihívás** kifejezések jelentik a biztonságpolitikára hatással lévő folyamatokat. A nagyhatalmak közötti konfliktusokat elnyomó szembenállási mechanizmus azon a szinten szűnt meg, amelyen a szembenállásnak végső győztese nem lehetett, maga mögött hagyva azt a biztonsági teret, amelyben nem katonai eredetű konfliktusok és feszültségek erőszakos és katonai jelleget is ölthetve sokkal valószínűbbek lettek, ugyanakkor ezen konfliktusok az adott politikai-stratégiai környezetben nagy valószínűséggel bárhol, bármikor, ugyanakkor csak erősen behatárolt térben és erővel jelenhetnek meg. A nyugati hatalmak és a világpolitikára jelentős hatással lévő országok eltérő reagálása a jugoszláv utódállamokban, Irakban, Hegyi-Karabahban és Csecsenföldön zajló konfliktusokra jól jelzi a „fenyegetés” és a „kockázat” közötti eltérő értelmezést.

A stabilitást és a biztonságot veszélyeztető folyamatok bekövetkezésének vizsgálatánál a kockázat és a valószínűség függvényét alapul véve megállapítható, hogy amíg a kétpólusú világrendben a bekövetkezés hatásának kockázata a Földet akár többszörösen is elpusztítani képes atomfegyver-arszénál birtokában nagy, míg annak bekövetkezési valószínűsége éppen az említett ok miatt csekély volt, addig az

egypólusú világrendben a megváltozott kockázati eszköztárra tekintettel a bekövetkezés hatásának kockázata csökkent, azonban a térben és időben bizonytalan bekövetkezés valószínűsége megnőtt.

A **biztonságpolitikai paradigmaváltás** alapja tehát a kétpólusú világ kölcsönös, nukleáris elrettentésen alapuló relatív biztonságának megszűnése volt, ezzel egy időben pedig újabb, elsősorban nem katonai jellegű, bonyolult összefüggésű biztonságpolitikai kockázatok megjelenése volt. Az általánosan kiszámíthatatlan és instabil nemzetközi környezet általános adottsággá lett: a szétesett föderációk helyén új, ebből eredően többnyire nacionalista jelleggel bíró országok alakultak, egyre aktívabb nemzetközi szerepre tesz szert a radikális iszlám fundamentalizmus, a terrorizmus új, nemzetközi jellege kezd kibontakozni, a világ drasztikus kettéosztódásával a szegénység és az éhínség soha nem látott méreteket ölt és egyben indukálja a tömeges migrációt az öregedő és fogyatkozó, ezáltal szociális és ellátórendszerbeli feszültségek előtt álló gazdaságilag fejlett nyugati régiókba, az egyre bővülő fogyasztási struktúrára alapuló nyugati gazdasági modell természetkárosítása napjainkra az emberi faj egészségének jövőjét fenyegeti, a folyamatosan növekvő rétegzettségű ipari technológiák egyre súlyosabb és gyakoribb ipari balesetek potenciális okozói, a katonai technológiák, köztük az ABCR (atom, biológiai, vegyi és radioaktív) fegyverek proliferációjának lehetősége egyre gyakoribb és egyre ellenőrizhetetlenebb.

Látható tehát, hogy a közvetlen katonai fenyegetés létét hosszú távon a nemzetközi rendszer egészében éppúgy, mint a térségben uralkodó bizonytalansági tényezők miatt felelőtlenség lenne véglegesen kizárni, ugyanakkor a jelenlegi körülmények között rövid távon a legfontosabb feladat a korábbtól lényegesen eltérő biztonságpolitikai kockázatok és kihívások azonosítása, valamint azok hatékony kezelési módszereinek kidolgozása. Látható továbbá, hogy a kockázatok és kihívások egyrészt általános érvényűek, másrészt térségenként eltérő intenzitással jelentkező adottságok. Kezelésük ma már természetesen meghaladja egyetlen ország képességeit, a közös értékrendek védelmét pedig együttes erővel, kevesebb erőforrás felhasználásával lehet és célszerű eredményesebben végrehajtani. A kockázatok és kihívások kezelésének együttes, integrált módja a gazdasági és katonai integráció nyugati típusú megszervezésével és folyamatos fejlődésével a Magyar Köztársaság

számára kedvező keretfeltételeket jelent, ugyanakkor az integrációk fejlődése számos, eddig ismeretlen, vagy korábban marginális biztonságpolitikai kockázat megjelenését hívhatja és hívja is életre.

Az ezredfordulóra a biztonság fogalma tehát világméretben alakult át. Ennek oka alapvetően a globalizációs folyamatban keresendő, amely megteremtette a biztonság iránti kereslet politikai oldalát, és egyben megteremtette a kihívásokra adandó válaszok újfajta lehetőségeit is. Ebben elsősorban a technikai-technológiai forradalom játszott jelentős szerepet, hiszen a technikai vívmányok hasznosításával a problémamegoldó képesség határfoka korábban elképzelhetetlen fejlődésen ment keresztül. A hatékony biztonságpolitika a globalizáció keretfeltételei között egyre nagyobb mértékben fedi le a teljes nemzetközi együttműködési politika rendszerét, amely keretein belül az egyre civilizálódó nemzetközi kapcsolatokat lehet felfedezni, és amely egyértelműen az erőszakos konfliktusmegoldástól való távolodást jelenti. Ebben a folyamatban a katonai erő jelentős, ugyanakkor erőteljesen korlátozott szerepet tölt be, sokkal inkább egy szélesebb spektrumú eszközrendszer az, amellyel a biztonságot hatékonyan garantálni lehet. Ez a tendencia azonban a 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadás után felborulni látszik, hiszen a terrorizmus elleni küzdelem - egyéb eszközök eredménytelensége okán - újból túlnyomóan katonai erő bevetésével zajlik.

Annak érdekében, hogy a Magyar Köztársaság biztonságpolitikai kihívásai és az azokra adandó lehetséges válaszok meghatározásra kerülhessenek, a nemzetközi rendszer, ezen belül pedig a releváns hatalmi potenciál-központok viszonyrendszerét, egymáshoz való kapcsolatukban érdekérvényesítési céljait és eszközrendszerét szükséges megvizsgálni. Ez a vizsgálat elsősorban az egypólusú világrend kialakulásával összefüggésben a globális nemzetközi környezet kialakulására, az Egyesült Államok hegemónikus vezető szerepének érvényesülésére, valamint az európai integrációs törekvések szempontrendszerén belüli összefüggésekre irányul, amely egyben globális kereteit is jelenti a magyar nemzeti biztonságpolitikai mozgástérnek. Ugyancsak globális kereteket képeznek azok a nemzetközi rendszerben zajló, annak további fejlődését alapvetően meghatározó folyamatok, mint a globalizáció, a migráció, az ökológiai változások és a nemzetközi terrorizmus. A nemzeti biztonságpolitika tényezőinek összefüggésrendszere olyan interdependencia

rendszert képez, amelynek bármely eleme minden más elemmel ok-okozati összefüggésben van, és bármely tényező legkisebb változása azonnali hatással van a többi tényezőre is.

1.2. A Magyar Köztársaság kapcsolata a megváltozott nemzetközi rendszerrel

A kétpólusú világregend stabil és kiszámítható bizonytalanságát felváltó egypólusú világregend a sajátos integrációs és dezintegrációs folyamatok egyidejű jelenlétével, a nemzetek feletti gazdasági és pénzügyi szerveződések soha nem látott mértékű térhódításával, a tömeges szegénység egyre drasztikusabb terjedésével szinte minden relációban kiszámíthatatlanabb működési feltételeket teremtett a nemzetközi rendszer szereplői számára. Mindazonáltal a korábban egyértelműen beazonosítható veszély, a két szembenálló nagyhatalom közötti feszültség fegyveres konfliktussá történő fejlődésének lehetősége elmúlt, helyébe azonban térben és időben egyedileg előre nehezen beazonosítható biztonságpolitikai kockázatok léptek. A kiszámíthatóság és a felkészülés lehetőségének helyét tehát átvette a kiszámíthatatlanság, a prevenció kényszer bizonytalansága és az azonnali reagálás kényszere.

Az euroatlanti térséget az ezredfordulót követő években az Egyesült Államok meghatározó dominanciája mellett a középhatalmi többközpontúság jellemzi. A biztonságpolitikai kockázatok elsősorban nem nemzeti viszonylatban, hanem regionális és globális szinten jelentkeznek, befolyásolva az egész európai kontinens fejlődésének lehetőségét és ütemét. Mindez azonban ezidáig az európai hatalmak konfliktusmegoldó képességének korlátozott hatékonyságával párosult. Jóllehet, európai részről folyamatosan történnek kísérletek az érdekek és értékek önálló védelmének megteremtésére, tehát az Egyesült Államok európai szerepvállalásának csökkentésére, azonban jelentősebb előrehaladást ezen a téren mindmáig nem sikerült elérni. Európa tehát továbbra sem képes biztonságpolitikai területen kielégítő alternatívát felmutatni az Egyesült Államokkal szemben. Ezt részben a további fejlesztésekhez szükséges anyagi eszközök biztosításának részbeli vagy teljes hiánya

okozza, de hozzájárul ehhez a sokszor jelentős mértékben eltérő európai hatalmi érdekekből adódó döntésképtelenség is.

A nemzetközi rendszerben a Magyar Köztársaság biztonságpolitikáját meghatározó euroatlanti térség stabilitása és hatalmi potenciálja alapvetően az Egyesült Államok és az egyesült Európa közötti, valamint a velük fenntartott viszony alapján nyugszik, ezért e hármass viszonyrendszer vizsgálata válik szükségessé a globális nemzetközi környezet fejlődéséből adódó kockázatok feltárása érdekében.

Az Egyesült Államok és az Európai Unió között folyamatosan megnyilvánuló gazdasági versengés mellett a kapcsolatokat továbbra is változatlanul az együttműködésre és az érdekegyeztetésre irányuló szándék jellemzi. A globális és az európai ügyekben a felek a második iraki háború időpontjáig általában sikeresen hangolták össze lépéseiket, ami megmutatkozott mind a NATO bővítése, mind pedig a koszovói konfliktus kezelése során.

A Magyar Köztársaság globális környezetét jellemző erőviszonyok elemzése során megállapítható, hogy tágan értelmezett régióink, az atlanti Európa, napjainkban az Egyesült Államok szerepvállalása nélkül nem képes a kontinens konfliktusainak önálló kezelésére, amely továbbra is meghatározóvá teszi Washington biztonságpolitikai szerepét földrészünkön. Igaz azonban, hogy a kialakult viszony az utóbbi időben már a kölcsönös függőség irányába mozdult el. Míg az Egyesült Államok katonai és biztonsági területen igyekszik fenntartani dominanciáját az európai folyamatokban, addig az európai társadalmi és gazdasági integráció terheit láthatóan teljes mértékben az Európai Unióra kívánja terhelni.

Az Egyesült Államoknak egy erősebb és egységesebb Európai Unióhoz fűződő érdeke nyilvánvalóan azzal is összefüggésben áll, hogy a teljes európai egység megvalósulása esetén kiküszöbölhetővé válna a közös kül- és biztonságpolitika területén tapasztalható konszenzus hiánya, valamint ezzel összefüggésben az a lassú döntéshozatal, amely végső soron hátrányosan befolyásolja a transzatlanti külpolitikai és biztonságpolitikai kooperációt. Ezzel egy időben azonban érzékelhető az amerikai külpolitikának az a dilemmája is, hogy egyfelől saját terheit csökkentendő, szorgalmazza az európaiak egyre nagyobb szerepvállalását a NATO-ban, különös

tekintettel az európai problémák kezelésére, másfelől viszont félti vezető szerepének érvényesülését az önálló Európától.

2001. szeptember 11-ét követően, különösen az első időszakban úgy látszott, hogy az Egyesült Államok hatalmas katonai és gazdasági erőfölényének birtokában eltekint attól, hogy európai szövetségeseivel és az azok által létrehozott multilaterális intézményekkel összhangban cselekedjék. Katonai dominanciáját ettől kezdve inkább unilaterálisan, tehát mindennemű közvetítés és legitimáció nélkül kezdte gyakorolni. Mindennek a folyamatnak különös hangsúlyt adott az az amerikai felfogás, amely keretében a kormány és az amerikai közvélemény a 2001. szeptember 11-i eseményeket nem bűncselekményként, hanem háborús akcióként értelmezte, amely végső soron legitímálta az államok közötti konfliktusra kiterjesztett és előirányzott teljes erőszak potenciál bevetését. Emellett a Bush-doktrina² egyértelművé tette az Egyesült Államoknak azt a készségét és jogát, hogy bármikor és bárhol, akár szövetségeseivel való konzultáció nélkül, megelőző formában katonai erőt alkalmazzon és beavatkozzon, ha azt az Egyesült Államok biztonsága megköveteli. Mindez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy e kérdésekben az Atlanti óceán két partján eltérő nézetek alakuljanak ki, amelyek az együttműködés koncepcionális alapjainak érintése mellett kiterjedni látszanak a NATO és az Európai Unió jövőbeli együttműködési lehetőségeire is.

Kétségtelen azonban, hogy a 2001. szeptember 11-ét követő új amerikai biztonságpolitikai koncepció kialakításakor az Egyesült Államok vezetésének szembe kellett néznie a globalizálódó világ olyan problémáival is, mint a gazdaságilag fejlett világ centrumai között felmerülő esetleges ellentétek megnövekedésének lehetősége, miközben ezeket a centrumokat folyamatosan és egyre növekvő mértékben fenyegetik a destabilizálódó, valamint a globalizációs folyamatban nem érdekelt világ lehetséges támadásai. A probléma első része kevésbé bonyolult megoldást kíván, tekintettel arra, hogy Amerika, Európa és Ázsia fejlett régiói nem érdekeltek abban, hogy a közöttük kiépült gazdasági és pénzügyi kapcsolatok hálója megszakadjon, vagy sérelmet szenvedjen. A globalizációs folyamatban nem érdekelt világ részéről azonban egyre újabb típusú fenyegetések jelentek meg, az általuk felvetett problémák

² Infodetektiv.de, Politikerscreen.de AG, Berlin, 2004

megoldásaként. Így a Nyugat, tulajdonképpen elsősorban az Egyesült Államok biztonsága számára már nem annyira az ellenséges államok és államszövetségek jelentették az elsődleges kihívást, hanem az ellenséges világnak az a része, amelyben az államiság elvesztése során az erőszak monopóliuma több rivalizáló szereplőre tevődött át: hadurakra, szervezett bűnözésben résztvevő üzletemberekre, gerilla csapatokra és egyéb paramilitáns erőkre.³

A kialakult helyzetet tovább bonyolította az a globalizációs folyamat, amely a határok megnyitását nem csak gyorsította a személyek, a tőke és a szolgáltatások szabad áramlása előtt, hanem ezzel párhuzamosan egyben az elzárkózás lehetőségét is jelentősen korlátozta. Ezáltal megnyílt az út az államszervezet nélküli régiókban felgyűlt erőszak- és problémapotenciál, a nemzetközi migráció, a nemzetközi szervezett bűnözés térségbe való beszivárgása előtt. Ez számunkra azt is jelenti, hogy világunk fejlett régiói a globalizációval egyben sebezhetőségük számottevő növekedésének feltételeit is megteremtették.

Nem véletlen, hogy az Egyesült Államok 2001. szeptember 11-ét követő új nemzetbiztonsági stratégiájában foglaltak a világ vezető nagyhatalmaként, valamint a világbéke egyetlen biztosítékaként állította be az Egyesült Államok hatalmi potenciálját, ami jól tükrözi **a hagyományos ellenségkép gyökeres megváltozását** is: „Az Egyesült Államok hadseregének példátlan ereje, valamint fegyveres erőink előretolt jelenléte ez idáig fenntartotta a békét a világ stratégiai szempontból legfontosabb térségeiben. A ránk váró fenyegetések, valamint a velünk szemben álló ellenfelek azonban megváltoztak. A hidegháború időszakára jellemző tömeghadseregekkel szembeni elrettentést szolgáló és ennek a feladatrendszernek megfelelően felépített fegyveres erőket át kell alakítani. ... Saját védelmünkben és mások védelmében készek vagyunk katonai erőt alkalmazni. Ezáltal az Egyesült Államok demonstrálja a béke védelmét szolgáló erőegyensúly fenntartása melletti eltökéltségét”⁴.

³ Michael Ehrke: Nach dem Irak-Krieg: Unipolarität und Globalisierung, Friedrich Ebert Stiftung 2003. Bonn, 8-9. oldal

⁴ The National Security Strategy of the USA, Washington D.C.; 2002. szeptember, , IX. fejezet

Az új stratégia viszonylag hagyományos elemei mellett azonban az Egyesült Államok elnöke, George W. Bush által 2002. június 1-jén a West Point katonai akadémián elmondott beszéde jelenti a leglényegesebb változást.⁵ Ez alapján, a terrorista szervezetekkel, illetve az őket támogató, valamint a tömegpusztító fegyverek megszerzésére törekvő államokkal szemben az elnök kilátásba helyezte az úgynevezett megelőző csapás doktrínáját. Ezáltal érvénytelenítette a hidegháború végén kialakított elrettentés és visszaszorítás („deterrence and containment”) kettős elvén nyugvó doktrínát, amely bevezetésekor még úgy fogalmaztak, hogy a megelőző csapás gondolatának elfogadása felborítaná a nemzetközi stabilitást.

Az amerikai világhatalmi önpozicionálás nemzetközi fogadtatása egyértelműen arra utal, hogy mind a NATO, mind pedig az Európai Unió külső egységessége kemény belső harcokat és érdek-összeütközéseket takar, amelyek hatására az integrációs szervezeteken belül különböző érdekszövetségek jöhetnek létre. Ez a körülmény a Magyar Köztársaság számára elkerülhetlenné teszi, hogy az azokon belül megnyilvánuló általánosabb érdekeket harmonizáltatni tudja a saját nemzeti stratégiai érdekeivel. Az Egyesült Államok és az Európai Unió között tapasztalható rivalizálás a magyar külpolitika számára is nehezen megkerülhető problémát jelentett, míg 2003 februárban Medgyessy Péter volt miniszterelnök hét további európai vezetővel együtt aláírta azt az Egyesült Államok Irak-politikáját támogató levelet, amely átmenetileg alaposan megosztotta az Európai Unió országait. Egyik oldalról tehát a Magyar Köztársaság alapvető érdeke a minél teljesebb és átfogóbb integráció az Európai Unióba, másik oldalról viszont az Egyesült Államok részéről biztosított, valóban hatékony biztonságpolitikai garanciák igénye. Ez utóbbi esetben az Európai Unió válságkezelési képességeinek hiányosságai szükségessé is teszik a tartós amerikai jelenlét támogatását Európában. Ezt indokolja egyébként az Egyesült Államokhoz fűződő hagyományosan jó és kiegyensúlyozott kétoldalú kapcsolataink fenntartása is. Nem kizárt azonban, hogy távlatokban, a katonai erőcentrumok versenyében magyar részről is előtérbe kerülhet az európai érdekek határozottabb és egyértelműbb támogatásának igénye.

⁵ Office of International Information Programs, U.S. Department of State, <http://usinfo.state.gov> (2004. 11. 30.)

A Magyar Köztársaság NATO tagságával érdekeinek védelmében szorosan összekapcsolódik az európai érdekérvényesítéssel. Közvetlen környezetének ellentmondásain és társadalmi konfliktusain túl a **Balkán és a szovjet utódállamok állapota** jelenti rövidtávon a legfőbb veszélyforrást. A Magyar Köztársaság két kockázati területtel is határos nem NATO és Európa Uniós tagországgal, így elsősorban e területen számíthat szövetségei részéről kiemelt figyelemre, és egyben növekvő igényekre a délkelet-európai térséghez kapcsolódó magyar szerepvállalás terén. A délszláv régió mellett a posztszovjet térség biztonságpolitikai kockázatainak kezelésében a lengyelek meghatározó dominanciája mellett, Ukrajna szomszédos államaként a Magyar Köztársaság szerepe e relációban is felértékelődhet. A Magyar Köztársaság NATO és Európai Uniós peremhelyzete egy időben teremt tehát lehetőségeket és kihívásokat egyaránt, amelyre a sajátos helyzetéhez alkalmazkodó biztonsági és külpolitikai stratégiának is figyelemmel kell lenni.

A kelet-közép-európai államok, köztük a Magyar Köztársaság is, már a Varsói Szerződés és a KGST megszűnését követően, azaz az 1990-es évek elejétől kezdve igyekeztek összehangolni kül- és biztonságpolitikájukat a nyugat-európai államokkal. Magatartásuk ebben az időszakban még nem annyira a nyugati államok külpolitikájának közvetlen támogatására, vagy érdekeiknek megfelelő befolyásolására irányult, inkább azt a törekvést fejezte ki, hogy ez a térség is a Nyugat része kíván lenni. Nyugat-Európa a kelet-közép-európai államok ilyen jellegű aspirációira kezdetben, az európai térség hatalmi, társadalmi és gazdasági újrarendeződése időszakában, meglehetősen visszafogottan reagált. 1992 tavaszán megindultak ugyan a hivatalos, tájékoztató jellegű megbeszélések, majd ezt követően különböző lépcsőfokok közbeiktatásával 1995-ig meg is születtek azok az irányelvek, amelyek a kapcsolatok továbbfejlesztésének alapjaivá válhattak. Ezek azonban a nyugati államok egyeztetett kül- és biztonságpolitikájában való részvételt illetően ugyancsak korlátozottak voltak. Módot nyitottak ugyan arra, hogy Kelet-Közép-Európa társult államai is csatlakozhassanak az Európai Unió nyilatkozataihoz, valamint közös akcióihoz, de ez nem járt együtt semminemű automatizmus érvényesülési lehetőséggel. Az Európai Unió ezzel a lépésével továbbra is fenntartotta magának azt a jogot, hogy bizonyos esetekben kihagyja vagy mellőzze ezeket az országokat kül- és biztonságpolitikáját érintő lépéseiből.

Kezdetben például az EU olyan nyilatkozatokhoz való csatlakozásra hívta meg a társult államokat, amelyek azokat kevésbé érdekelték. Ezek általában a harmadik világ különféle konfliktusaival, illetve a demokrácia érvényesülésével álltak összefüggésben. Olyan ügyekben viszont, amelyek létfontosságúak lettek volna a térség államai számára, véleményüket nemigen kérték ki. Mindez azt eredményezte, hogy abban az időben a társult országok is csak korlátozott érdeklődést mutattak az Európai Unió tagországait foglalkoztató kül- és biztonságpolitikai kérdések iránt.⁶ Kétségtelenül ezt az is indokolta, hogy a kelet-közép-európai államok számára ebben az időszakban még nem merültek fel orientációs problémák. Kevésbé voltak ugyanis arra kényszerítve, hogy értékalapon megfogalmazott politikájuk támogatása érdekében számításba vegyék az euroatlanti térségen belül megnyilvánuló regionális, illetve globális hatalmi törekvéseket. Miután azonban nagyságrendjüknel fogva „követő politikára” kényszerültek, abban a pillanatban, amikor a nemzetközi politikai folyamatok okainak és az arra adandó válaszok megítélésében törés állt be a térséget integráló szövetségi rendszeren belül, válaszütt elé kerültek. Azzal az egyébként nem kívánt helyzettel néztek szembe, hogy választaniuk kellett az egymással vetélkedő középhatalmi csoportosulások által vallott érték- és érdekköalicciók között.

Egy ilyen helyzetből adódó nehézségek mélységét jól mutatják azok a problémák, amelyek az iraki konfliktust követően alakultak ki Európában. Ebben az összefüggésben ugyanis nem csupán arról volt szó, hogy Kelet-Közép-Európa államainak, így a Magyar Köztársaságnak is az Egyesült Államok vagy az Európai Unió Irak-politikája között kellett választania, hanem arról is, hogy mit tartanak helyesnek: az Egyesült Államok fellépését, amely a konfliktus megoldását alapvetően a katonai erőben látta, vagy az Európai Unió azon hatalmainak nézeteit, amelyek idegenkedtek a katonai erő alkalmazásától, és más módszereket ajánlottak a kialakult helyzet rendezésére.

Az elmúlt másfél évtized változásai tehát a magyar kül- és biztonságpolitika eddigi koncepcióinak és kereteinek újragondolása tekintetében nem csupán lehetőséget, hanem szükségszerűséget, továbbá gyakoribb korrigálási kötelezettséget is jelentenek. Az újragondolásnak alapvetően a Magyar Köztársaság kapcsolatainak

⁶ Dunai Pál: Az EU közös biztonság- és védelempolitikájának céltalansága: a tagságra váró országok nézőpontja. *Külügyi Szemle*, 2002. 4. szám, 24. oldal

taktikai és stratégiai prioritásrendszerét, cselekvési lehetőségeit célszerű érintenie az Európai Unióval, a transzatlantizmus jegyében az Egyesült Államokkal, valamint a multilaterális együttműködésben az ENSZ-szel kialakított viszonyrendszerben.

1.3. A nemzetközi rendszer globális jellege az ezredfordulón

A nemzetközi rendszer jelenlegi állapotához elvezető út szorosan összefügg globalizációval. A **globalizáció folyamata** pedig nem csak a nemzetközi rendszer jellegét formálta át gyökeresen, hanem az egyén és a társadalom viszonyát, a nemzetközi kapcsolatok egészét és az állam szerepét is jelentősen átalakította. Ez a komplex hatás a nemzetközi kapcsolatokon keresztül a társadalmi tényezőkben is éreztette és érezteti hatását, amelyben végső soron a globalizáció folyamata a megváltozott nemzetközi rendszer és a biztonságpolitikai kockázatok alakítójaként is értékelhető. Napjaink új típusú biztonságpolitikai kockázatainak interdependenciáján belül egyértelműen a globalizációt, mint minden ma zajló hosszabb és rövidebb távú folyamat eredőjét és egyben a reálfolyamatokra hatást gyakorló befolyásoló tényezőként tudtam azonosítani. A globalizációs folyamat tehát egyfajta eredőként és legkisebb közös többszörösként értelmezhető napjaink biztonságpolitikai kockázatainak elemzésénél. Az értekezés e részének célja bemutatni a globalizáció folyamatát, mint az új típusú biztonságpolitikai kockázatok egyik leglényegesebb eredőjét.

A globalizáció fogalma a köznyelvben alkalmazott jelentéshez képest sokkal tágabb, több dimenzióban értelmezhető részekből áll. Míg korábban a gyarmatosítás és a kapitalizmus terjeszkedésével kapcsolatban került megfogalmazásra, mára kizárólag a tőke megtérülésén alapuló piacgazdaság akadálytalan expanzióját testesíti meg. Általánosságban deklarált célja a „világfalu” megteremtése, a tér és az idő határainak virtualizálásával, valamint a béke, a haladás és a jólét egyre magasabb szintjének elérése, ugyanakkor eközben saját maga teremti meg expanziója során a maga ellenségeit a folyamatban részt venni nem tudó vagy nem kívánó erők által. A globalizáció folyamatának hatásmechanizmusai a következő alfejezetekben kifejtett, egymással szoros interdependenciában álló, a biztonságpolitikai kockázatok

és kihívások egyes vetületeit alapvetően befolyásoló dimenziók különíthetők el egymástól. A hosszú távú folyamatok és a rövid távú hatások kölcsönhatásainak interdependencia-mátrixát az 1. számú melléklet mutatja be, ezért az egyes fejezetek végén összegzésképp már nem említem a kölcsönhatásrendszert.

1.3.1. A globalizációs folyamat gazdasági dimenziója

A második világháborút követően napjainkig a nemzetközi munkamegosztás korábbi rendszere és a nemzetközi tőkebefektetések folyamatosan átalakultak, általánossá vált a pénz, a tőke, az áruk és a szolgáltatások világméretű szabad forgalma, a termelés nemzetköziesedése és a multinacionális vállalatok uralkodóvá válása. A gazdaság dimenziójában értelmezhető globalizáció eredője az 1929-ben kezdődött nagy gazdasági világválság utánra tehető, amikor az Egyesült Államok politikai és tudományos elitje olyan gazdasági mechanizmus megteremtésén gondolkodott, amellyel elkerülhetőek lehetnek a nagy gazdasági krízisek. A lehető legteljesebb foglalkoztatás biztosítása érdekében az amerikai gazdaság nyersanyagokkal történő ellátása és a nemzetközi értékesítési piacokhoz történő korlátlan hozzáférés látszott a legjobb elméleti megoldásnak. A második világháborút követően az Egyesült Államok egyértelműen olyan helyzetbe került, hogy hatalmi potenciáljánál fogva képessé vált a világ teljes uralására. Logikailag tehát a minél nyitottabb világgazdaság és világkereskedelem az Egyesült Államok egyre stabilabb világuralmi pozíciójához járult hozzá. Ezek után az Egyesült Államok megteremtette a teljesen nyitott világgazdaság kiépítésére irányuló nemzetközi intézményrendszert: a Világbankot (IBRD) és a Nemzetközi Valutaalapot (IMF)⁷.

Míg korábban az iparilag fejlett államok kereskedelmét alapvetően az agrár- és nyersanyagtermelő államokkal fenntartott kapcsolatok jellemezték, addig mára ez az arány jelentősen lecsökkent, és a fejlett államok egymás közötti együttműködése került előtérbe. Jó példát szolgáltat erre a folyamatra az, hogy a Német Szövetségi Köztársaság gazdasági együttműködésében 1961-ben a fejlődő országokkal folytatott kereskedelem 46 %-ot, az Európai Gazdasági Közösséghez tartozó államokkal és az

⁷ David C. Korten: Tőkés társaságok világguralma, KAPU Kiadó, 1996. 164. oldal

Egyesült Államokkal folytatott kereskedelem 23 %-ot tett ki, addig 1990-re ezek az arányok 18, illetve 62 %-ra módosultak⁸. Ez a termelési és kereskedelmi struktúrában lezajlott folyamat egyben azt is jelenti, hogy a fejlett országokban az ipari tevékenység leépülésének lehetünk tanúi. Míg az 1970-es években az ipar részaránya a fejlett ipari gazdaságokban a GDP 50 %-át tette ki, addig mára ez az arány már csak 25 %-os. Az ipari tevékenység hiányzó része a fejlődő világba került áttelepítésre, részben az enyhébb környezetvédelmi előírások, részben pedig az olcsóbb munkaerő rendelkezésre állása miatt.

A környezetvédelmi előírások Nyugaton történő érvényesítése és ennek következtében a fejlődő világ többletszennyezése ugyan a tőke megtérülésének szigorú szabályával összeegyeztethető, ugyanakkor a természet mint termelési erőforrás globális pusztítása a tőkemegtérülésre idővel minden bizonnyal negatív hatással lesz. Ugyanakkor érdekes gazdasági strukturális folyamatot indukál a fejlett nyugati világból történő ipari tevékenység áttelepítése a fejlődő világba, mivel ezzel a folyamattal alapvető, főként nagy környezeti terheléssel járó ipari tevékenységek áttelepítése is megtörtént. Ez a folyamat azonban egyes stratégiai iparágak tekintetében olyan, a nemzetközi gazdasági és politikai együttműködéstől függő kiszolgáltatott helyzetet eredményez a Nyugat számára, amellyel nemzeti érdekeinek és értékeinek védelme érdekében a rendelkezésére álló hatalmi potenciál gazdasági stratégiai része csak feltételesen áll rendelkezésre, és újbóli rendszerbe állítása, termelési szerkezetének reprodukálása csak aránytalanul hosszú időszükséglettel és anyagi ráfordítással lehetséges.

A globalizálódó gazdaság következő bizonyítékát a világban zajló pénzügyi tranzakciók volumenének jelentős emelkedése jelenti. Míg 1973-ban az ilyen jellegű tranzakciók összértéke naponta 15 milliárd dollárt tett ki, addig 1995-re ez az érték napi 1.300 milliárd dollárra nőtt⁹.

A XIX. század végére csiráiban már kialakult multinacionális gazdasági társaságok (pl.: Standard Oil) száma különösen a XX. század utolsó harmadában

⁸ OECD, Angus Madisson

⁹ Berend T. Iván: A globalizáció és hatása a centrum-periféria kapcsolatokra Európában, Mindentudás Egyeteme, 2004. szeptember 6-i előadás

ugrásszerűen nőtt, az 1970-es 7.000, két vagy több állam területén termelő és értékesítő vállalatok száma mára 44.000-re emelkedett. A nagyarányú növekedésből adódóan a multinacionális vállalatok a világ ipari termelésének mára mintegy 30 %-át teszik ki. A multinacionális vállalatok által előállított érték aránya a fejlett ipari országokban a nemzeti össztermék 30 %-át teszi ki, sőt, egyes államokban, mint például Írország, vagy a Magyar Köztársaság, akár a 70 %-ot is eléri. Mára a világkereskedelem ipari exportjának 75 %-át, a kutatás és fejlesztésre fordított összegek 70 %-át multinacionális gazdasági társaságok adják.¹⁰

A transznacionális és multinacionális vállalatok térhódítása mára a nemzetgazdaságok termelési és jövedelmi viszonyainak alakulására olyan közvetlen hatások összességét jelenti, amely lényegében a nemzetállamok érdekeitől független nemzetközi vállalati döntéshozatali centrumokból indul ki, és a különböző nemzetgazdaságon belüli tranzakciókat a globális vállalati érdekeknek rendeli alá, amely végső soron a nemzeti termelést és szolgáltatást integrálja a globális vállalati rendszerekbe. A nemzetközi tőkediverzifikálási folyamatban a nemzeti keretfeltételek biztosítása a globális vállalati érdekek kiszolgálása érdekében a nemzetállamok alapvető érdeke, tekintettel arra, hogy a költségvetési bevételek egyre jelentősebb részét a multinacionális vállalatok termelik a nemzeti költségvetések számára. A gazdasági globalizáció rendszerelvű hasznát, azaz a folyamatos fogyasztásnövekedésen alapuló gazdasági és társadalmi hasznot learatni kívánó államok számára rövidtávon nem mutatkozik reális alternatíva a globalizáció főként gazdasági dimenziójával való szembeszállásra, vagy egyéb működőképes cselekvési alternatíva kialakítására. Az alkalmazkodás mindent, részben akár a nemzeti érdekeket is felülíró attitűdje nyilvánvalóan a drasztikusan kettészakadt világban történő pozicionálási kényszer (The West and the Rest¹¹) miatt felettébb ennyire erős.

A globalizáció világgazdaságra gyakorolt hatásai közül kiemelendő a szegény és a gazdag államok arányának átalakulása, amely a világ népességének növekedése és a gazdasági növekedés keretfeltételeinek koncentrációja mellett komoly ellentmondást hordoz magában. A globalizáció folyamatával járó világméretű

¹⁰ Berend T. Iván: A globalizáció és hatása a centrum-periféria kapcsolatokra Európában, Mindentudás Egyeteme, 2004. szeptember 6-i előadás

¹¹ Bogár László: Magyarország és a globalizáció, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 13. és 155. oldal

gazdasági előnyök megoszlása rendkívül egyenetlen, így számos állam, és államon belüli régió, valamint a társadalmon belül értelmezve társadalmi réteg a globalizációs folyamat abszolút vagy relatív vesztesévé vált. A gazdasági és társadalmi folyamatok egyre növekvő mértékű interdependenciája a gazdasági növekedés kilátásait hátrányosan befolyásolja, mivel jelentősen megnőtt a nem gazdasági indíttatású tényezők potenciális hatásának lehetősége magára a gazdaságra, amely által a gazdasági folyamatok kiszámíthatatlanabbak és több síkon is befolyásolhatóbbak lettek.

1.3.2. A globalizáció ökológiai dimenziója

A globalizáció gazdasági vetületéből származó hatások érezhetőek a fogyasztás folyamatos növelésére alapuló termelési kényszer okozta, államhatárokat nem ismerő környezetszennyezés területén, amely az emberiséget a szennyezés helyétől függetlenül végső soron egyetemlegesen érinti, a gazdaság erőforrásainak egyre jelentősebb korlátozásával és a jövő gazdasági lehetőségeinek egyidejű aláásával. A folyamat az egyéni, öncélú fogyasztáson alapuló társadalom kialakulásával demográfiai válságot idézett elő, amely a nagy társadalmi elosztórendszerek működésképtelensége okán társadalmi és generációs feszültségekhez, valamint a gazdaság növekedéséhez szükséges erőforrás bevonási kényszer következtében eltérő identitású kultúrákhoz tartozó munkaerő tömeges migrációjához vezet. Az öncélú fogyasztás hajszolása érdekében egyre több felesleges, haszontalan áruk és szolgáltatások tömege árasztja el a piacokat, amely az általános túltermelés mellett folyamatosan és egyre nagyobb mértékben terheli a környezetet. A világ népességének folyamatos növekedéséből adódó élelmiszer termelési szükséglet többletmennyiségének biztosítását a termőterület korlátossága miatt legköltséghatékonyabban vagy újabb területek (pl. erdőégetés utáni) bevonásával, vagy a növények és az állatok genetikai állományának módosításával és a termőföldek fokozottabb kemikalizációjával lehet elérni. Az egyre nagyobb embertömeg alapellátása elsősorban az élelmiszerek adalékanyagokkal történő kezelésével és tartósításával, továbbá a természetes anyagok szintetikussal történő kiváltásával lehet hatékony. A gazdasági növekedés a Föld ásványi anyag készleteit fokozatosan

kimeríti, a belőlük készített anyagok pedig az ipari átalakításukból kifolyólag a természetet károsítják. A közeljövőben a legdinamikusabban megjelenő energia iránti igény Ázsiát fogja jellemezni, mivel az ázsiai régió prognosztizált évi 5,1 %-os GDP emelkedése következtében az energiaigény a jelenlegi kétszeresére fog emelkedni a következő 20 évben. Ezt figyelembe véve 2025-re a világ teljes energia felhasználásnak 40 %-a, a fejlődő világ felhasználásának pedig 70 %-a jellemzi az ázsiai régió energiafelhasználását. Ezen belül különösen jelentős mértékben emelkedik Kína - lakosságárányosan még mindig a világ átlagtól elmaradó - energiaigénye, amely a jelenlegi 12 %-ról a 2020-ra 20 %-ra emelkedő energiárészesedést jelent a világ összes termelésében, amelyből a szénalapú termelés aránya a tervek szerint 70 %-ról csupán 60 %-ra csökkenne.¹²

Az ökológiai rendszerek radikális és gyors befolyásolása nehezen prognosztizálható globális környezeti változásokat okoz, amelyhez az emberiség egyre nagyobb részének alkalmazkodnia kell a közeljövőben. A labilis globális ökológiai rendszer a legjelentősebb károkat a globális gazdasági centrumokban megjelenő tevékenységgel, illetve az ott generált fogyasztási igények megjelenésével összefüggésben szenvedni el. A Föld oxigéntartalékának jelentős részét biztosító Amazónia a folyamatos erdőégetéstől, bányászattól és az állattenyésztéstől pusztul, az ott tenyésztett állatok nagy része pedig nyugati exportra kerül. Egyes afrikai országok a Nyugaton nem folytatható génmanipulációs tevékenységhez biztosítanak olcsó kísérleti és termőterületet annak érdekében, hogy génkezelt segélyszállítmányokat kaphassanak vissza saját ellátásuk biztosítására, ezáltal azonban fennáll a veszélye a Föld legtisztább természetes növényeinek genetikai elfertőződésének. Ázsia területén az Európában jelentősen környezetterhelőnek minősített olyan iparágak jelentek meg tömegesen, mint a textilipar és a bőripar. Európában maradvá megemlíthető egy ausztrál vállalat Romániai aranybányájának a fejlett országokban régóta nem alkalmazott eljárással történő művelése, amely egy gátszakadás következtében a Tisza folyó élővilágának átmeneti pusztulását okozta 2000-ben.

¹² Energiainfo 2004. november, Zöld Újság Rt., 8. oldal

1.3.3. A globalizáció politikai dimenziója

A második világháború után kialakult kétpólusú világrend elősegítette a Nyugat politikai tömbösödését, amely az egymás közötti hatalmi és gazdasági rivalizálás háttérbe szorításával jelentős hatást gyakorolt a gazdasági és védelmi integrációk megvalósítására, amelyet természetesen stratégiai érdekek is motiváltak. A hidegháború végével a liberális demokrácia és a piacgazdaság szellemisége már világméretben érvényesül, és az ENSZ szerepének változtatására irányuló mind erőteljesebb törekvések a nemzetközi rendszer liberális jellegű megoldását, egyfajta világkormány kialakításának tervét vetítik előre.

Gazdasági potenciálja alapján a globalizáció politikai dimenziójában is a legfontosabb szerepet az Egyesült Államok tölti be. Az Egyesült Államok napjainkra sajátos, globális, struktúraformáló hatalommá vált, amely képes döntően meghatározni a világgazdaság technikai és szerkezeti átalakulásának irányát, és amely a második világháborút követően a liberalizálódás és a dereguláció legfőbb ereje a nemzetközi rendszerben. Emellett természetesen fennmaradtak és időről időre megerősödnek az Egyesült Államok elképzeléseivel szemben álló belső és külső erők, hatalmi rendszerek is.

A globalizáció politikai vetületének hatása a **nemzetállamok gyengülését, a mindenkori nemzeti kormányok cselekvőképességének folyamatos szűkülését jelenti**. A nemzeti kormányok a globalizáció gazdasági hasznának társadalmon belül történő érvényesülése okán ki vannak szolgáltatva a globális folyamatok összességének, ugyanis a globalizáció folyamatát gyengítő tevékenységük belpolitikailag saját legitimitásukat ásná alá. A globalizáció, valamint az Európai Unió integráció folyamata ugyanis közvetlenül érinti az eddigi politikai szerveződés alapvető egységének, a nemzetállamnak jövőbeli pozícióját, amely jelentheti a nemzeti szuverenitás további korlátozását, a nemzeti identitás különböző irányú változását, valamint a nemzeti érdekérvényesítés lehetőségeinek és formáinak módosulását is.

1.3.4. A globalizáció technikai, technológiai dimenziója

A „világfalu” kialakulásának egyik feltétele a világban zajló folyamatok egyidejűségének biztosítása. Az emberiség műszaki-technikai fejlődése a történelem folyamán még sohasem volt olyan nagy ütemű, mint a XX. században. A fejlődés egyik hajtóereje és alapja természetesen az egymással szembenálló nagyhatalmak fegyverkezési, gazdasági és műszaki versenye volt a hatalom és a piacok megszerzése és megtartása érdekében. A technikai-technológiai fejlődés egyre gyorsuló lendülete a kétpólusú világrend felbomlása után is tart. Az emberi tevékenység térben és időben történő kiterjesztésére ható erő a globalizációs folyamaton belül alapvetően három területen mutatkozik meg. Az első esetben a technikai-technológia globalizálódásáról beszélhetünk, a magasan **fejlett technológiák** azonnali, **világméretű terjedésének** megvalósulása tekintetében. A másik hatás az összekötő erőben rejlik, amely a **telekommunikáció és az információáramlás forradalmi fejlődésének** megteremtésével a tér és az idő dimenziói helyben történő elérhetőségének és azonnaliságának vívmányát adta az emberiség számára. A harmadik hatás a **kutatás-fejlesztés** globalizálódása területén érvényesül, amely következtében az egységesülés és a szabványosítás mellett a nemzetközi munkamegosztással hatékonyabb és eredményesebb lett maga a kutatási tevékenység is.

A fenti összetevők komplex rendszere eredményezte az **információs társadalom** és a **tudásalapú társadalom** kialakulását, amelynek működése lehetővé teszi az áruk és szolgáltatások előállításának, piacra juttatásának és értékesítésének hatékonyabb módját, ugyanakkor jelentősen hozzájárul a világ egészét érintő globális természeti erőforrások gyorsuló ütemű kiaknázásához és a természeti környezetet károsító folyamatokhoz. A technikai-technológiai versenyben elsősorban a globalizációs folyamat korábbi szakaszában bekapcsolódott államok voltak sikeresek, valójában azonban a világ technológiai fejlődésére csupán néhány ország van jelentős hatással. A technológiai forradalom általi előnyöket kihasználó államok számára olyan nagyságrendű erőforrástöbblet jelentkezik az azt ki nem használókkal szemben, amely többek között a gazdasági folyamatokon keresztül a közeljövőben **nehezen behozható hátrányt és lemaradást jelent a globalizáció vesztesei számára.**

1.3.5. A globalizáció ideológiai és kulturális dimenziója

A liberális demokrácia, a nyugati értelemben vett emberi jogok alapelvei és a piacgazdaságon alapuló fogyasztói modell - többek között a világot átfogó egységes médiamonopóliumok erőteljes hatásának köszönhetően - napjainkra univerzális értékrenddé és életstílussá vált. Az egyéni fogyasztás szerkezete és összetétele a nemzetköziesedő termelő és értékesítési hálózatok segítségével folyamatosan egységesül és szabványosodik.

Az emberiség történelmének egyik mérföldköveként is értékelhető XX. század végi ideológiai és kulturális korszakváltás tényét jól jelzi többek között a katolikus egyházfő által 1991-ben kibocsátott - XIII. Leó pápa által 1891-ben kiadott „Rerum Novarum” enciklikához hasonlóan a kor ideológiai és társadalmi kihívásaival foglalkozó - „Centesimus Annus” című enciklika,¹³ amelyben kifejtésre került, hogy a kommunizmus összeomlásával a világ egyetlen olyan problémája sem oldódott meg, amely a kommunizmus megjelenésében szerepet játszott. Felhívta továbbá a figyelmet a kereskedelmi kapitalizmus értékrendjeinek cselekvésösztönző hatásának veszélyeire. A katolikus egyházfő által is jelzett problémák jól mutatják azokat a félelmeket, amelyek a globalizáció kultúra és ideológia egységesítő szerepének veszélyeire hívják fel a figyelmet. A kultúra nemzetköziesedése a nemzeti kultúrák háttérbe szorulását, ezáltal **a nemzeti identitás tudatának sorvadását idézi elő**. Ez a folyamat végső soron megnehezíti a nemzeti érték és nemzeti érdek társadalmi konszenzus alapján történő meghatározását is. Az ideológiai homogenizáció azzal a veszéllyel is jár, hogy a társadalom tagjainak szellemi univerzalitásra történő törekvése csökken, megnő viszont a deviáns jelenségek kialakulásának valószínűsége. Az egységesített, a média által közvetített „divatirányzatok” termékeny talajra találnak különösen a fiatal generáció soraiban. A világkultúra követése pedig különösen az ifjú generáció tekintetében veszélyes, mivel a jelenleginél súlyosabb demográfiai és ökológiai károkat képes okozni az öncélú fogyasztás egyre nagyobb mértékű elfogadásának és gyakorlásának befogadásával és folytatásával. A fogyasztási cikkek gyors avulásának hirdetése, a fogyasztási struktúra társadalmi pozicionáló mivoltának erőltetése, a hagyományos értékek háttérbe szorítása

¹³ Ioannes Paulus PP. II: Centesimus Annus, Libreria Editrice Vaticana, 1991., www.vatican.va (2004.11.04.)

tömegeket foszt meg gyökereitől, ezáltal pedig táplálja az egyéni és társadalmi elidegenedés érzését. Ez a folyamat minden bizonnyal jelentősen hozzájárul a tudatmódosító szerek tömeges fogyasztásának növekedéséhez, valamint különböző fanatikus szekták és csoportok terjedési lehetőségéhez. A kereskedelmi média - figyelemfelkeltésen alapuló mindenáron való nézettség-növelési attitűdje okán - az új életérzést immár hagyományteremtő értéként mutatja be, így a korábban meggyökeresedett szokások elértéktelenedésének folyamata egyes társadalmi rétegeknél a közeljövőben még tovább gyorsulhat.

1.3.6. A globalizáció dimenzióinak összefüggésrendszere

Látható tehát, hogy a globalizáció egyes dimenzióiban bekövetkezett folyamatok a biztonságpolitikai kockázatok teljes spektrumát érintik. A globalizáció egyik igen fontos következménye tehát a nemzetközi viszonyrendszer komplexitásának növekedése. Ebben a folyamatban egyrészt a világgazdasági és világpolitikai rendszer olyannyira összetetté vált, hogy a korábbihoz képest lényegesen nehezebben áttekinthető és kezelhető. Másrészt azonban a globalizáció jelentős mértékben megnövelte a politikai, gazdasági, jogi, intézményi, szervezeti és ökológiai viszonyok és változások kölcsönhatás-rendszerét. A globális tér folyamatos zsugorodásával arányosan csökken a társadalom és a gazdaság cselekvési időszükséglete és gyorsul a cselekvési szükségszerűség is. A globalizációs folyamaton belül az érdek és ellenérdek megfogalmazása gyakran a nemzeti érdekek megfogalmazását is nehezkesse teszi a nemzeti kormányok számára. A globalizációs folyamat hatásaként a nemzetközi rendszert alkotó államok sajátos hierarchiában helyezkednek el, amelyre korábban soha nem volt jellemző ekkora különbség a gazdasági fejlettség, a szegénység, tudományos és technikai-technológiai fejlődés területén. A nemzetközi rendszer XX. század végi radikális átalakulása, valamint a globalizációs hatásokkal terhelt rendszer-transzformációk következtében a korábbiakhoz képest lényegesen gyorsabban változnak az államok érték- és érdekviszonyai is. A világgazdaság releváns folyamataiból a XX. század második felében kényszerűen kimaradt kelet-közép-európai volt szocialista országok jelentős része ez idáig sikeresen kapcsolódott be a globalizált világ rendszerébe, ugyanakkor

ezen országok számára ez a folyamat egyben korábban ismeretlen gazdasági és társadalmi kihívásokat is jelent. Lényeges kérdés tehát, hogy a fejlett világhoz történő felzárkózást a globalizációs folyamat elősegíti, avagy azzal ellentétes hatásokat fejt ki. Kérdéses továbbá a globalizációs folyamatban az állam szerepének változása, súlyának és cselekvési lehetőségeinek alakulása.

A globalizáció folyamata tehát a korábbi, biztonságpolitikára hatással lévő kihívásokra adandó válaszok helyett további bizonytalanságot, új struktúrájú „világrendetlenséget” eredményezett. Az új kihívásokra keresett válaszok elemzésénél tehát figyelemmel kell lenni az egyre dinamikusabban változó nemzetközi rendszer jellegére, a globalizációs folyamat által indukált megváltozott tér és idő problematikára, a technikai-technológiai fejlődés ütemére, és a globalizáció egyes dimenzióiból adódó gazdasági, társadalmi változások specialitásaira. A világpolitika befolyásolóinak figyelembe kell venni, a nemzetközi rendszer tagjainak pedig fel kell készülni az alábbi kérdések megválaszolására.

- Amennyiben még élesebb elhatárolódás következik be a globalizáció haszonélvezői és vesztesei között, fel kell készülni a demokrácia alapértékeivel összeegyeztethető közös biztonsági és stratégiai érdekek megfogalmazására. A globalizáció veszteségeinek tábora tekintetében figyelemmel kell lenni az egyes országokon belüli vesztesek táborára is, megakadályozandó a belső globalizáció ellenes társadalmi erők eskalálódását.

- Meg kell teremteni az emberiség egészének jövőjét befolyásoló ökológiai rendszereket fenyegető károsítás eredői elleni védekezés lehetőségét, azaz megoldást kell találni az öncélú fogyasztás növekvő mértékére és az egyetemes fogyasztói világkultúrából eredő környezetkárosító tevékenységekre. Fel kell készülni egyes kutatók által előrejelzett, a globális ökológiai rendszerek irreverzibilis átalakulásából eredő globális környezeti változások hatásainak kezelésére.

- Választ kell adni a demográfiai változásokkal összefüggő öregedő társadalmak szociális ellátó rendszereinek összeomlásának megakadályozása érdekében az érintett országok és integrációs egységek területére letelepített, eltérő identitású és kultúrájú

munkaerő tömeg által okozott társadalmi feszültségekre, a gazdasági növekedés folyamatos biztosítása mellett.

- Amennyiben a világ jövedelmi viszonyaiból eredő kettészakadtság a jövőbeni demográfiai trendek ismeretében tömeges megélhetési migrációt eredményez, választ kell adni a tömeges migránsok kezelési lehetőségére.

- A gazdasági növekedés biztosítása érdekében a demográfiai adottságok miatt a nyugati államok területén letelepített, eltérő identitású lakosság sajátos, jellemzően a befogadó ország átlagnál magasabb reprodukciós képessége, valamint folyamatos legális és illegális utánpótlása miatt egyes régiókban jelentős részarányt érhet el, amely a kisebbségi jogok demokratikus gyakorlásának biztosításával jelentős társadalmi feszültségekhez vezethet. Az Egyesült Államokban egyes demográfiai becslések szerint 2050-re a fehér lakosság aránya 50 % alá süllyedhet,¹⁴ amely a már most is meglévő szélsőséges mozgalmak erősödését vonhatja maga után.

- Az elsősorban az Egyesült Államok hatalmi potenciáljával azonosított fogyasztói társadalmi modell profitmegtérülésen alapuló agresszív exportját radikálisan elutasító, a nyugati ideológiákkal szemben tömegbázissal is rendelkező alternatívát kínáló iszlám fundamentalizmus által kiépített nemzetközi terrorizmus jelenleg rövidtávon a nyugati világ legjelentősebb kihívását jelenti, amellyel szemben mielőbb meg kell találni a hatékony fellépés lehetőségeit.

- Megnyugtató választ kell adni a nemzeti kormányok működésének mozgásterét érintő kérdésekre.

Látható tehát, hogy a globalizáció a gazdasági és társadalmi szintek minden tényezőjére befolyásoló hatással van, tehát az új típusú biztonságpolitikai kihívások tekintetében is megállapítható, hogy azok kezelési módjainál az eredő hatások elemzése alapvetően szükségszerű.

¹⁴ Probáld Ferenc: Az Egyesült Államok a 21. század küszöbén: népességföldrajzi vázlat, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, www.geogr.elte.hu (a fehér népesség részaránya a második világháború előtti 90 %-ról 2000-re 75 %-ra csökkent)

1.4. Globális ökológiai kihívások

Tekintettel arra, hogy a nemzetközi rendszerben az államok közötti kapcsolatokat kölcsönös függőség és hatalmi érdekek jellemzik, **az ökológiai és környezetvédelmi egymásrautaltság is kölcsönös függőséget eredményez**, mivel az ökológiai rendszerek nem ismernek adminisztratív határokat. A globalizáció egyes hatásainak vizsgálata során arra a következtetésre jutottam, hogy az emberi civilizáció egészének jövőjét, ezen belül **a Magyar Köztársaság globális és regionális biztonsági környezetét** és lehetséges jövőképét szükségszerűen mind közép-, mind rövidtávon egyaránt **az ökológiai dimenzióra gyakorolt egyetemleges hatás határozza meg**. Rövidtávon az ökológiai rendszerre csupán csak hatásokat gyakorlunk úgy, hogy annak változásai jelentősen nem érintik még a nemzetközi rendszer cselekvőképességét és lehetőségeit, ugyanakkor a jelenleg kifejtett hatások a komplex ökológiai rendszerben csak később érvényesülnek. Ez - az ökológiai rendszer komplexitásának és bonyolult hatásmechanizmusainak tükrében - azt jelenti, hogy amennyiben napjainkban az emberi civilizáció teljes mértékben leállítaná környezetterhelő tevékenységét, akkor az ökológiai rendszerben az ezzel járó kedvező hatások csupán évtizedek múlva jelentkeznének.

A globális ökológiai kihívások elemzésénél első lépésben **az ökológiai rendszer és a biztonság kapcsolatának vizsgálata** válik szükségessé. Az elmúlt évtizedekben, legfőképpen azonban az egypólusú világrend kialakulását követően, egyre nagyobb teret kapott a környezet és a biztonság összefüggésrendszerének kérdése. Ennek magyarázata egyrészt a biztonság fogalmi rendszerének kiterjesztőbb értelmezésének elterjedése, másrészt pedig annak felismerése, hogy az emberi tevékenység az ökológiai rendszerben már nem csak egyes nemzetek, hanem az egész civilizáció biztonságát érintő változásokat okozott. Az ökológiára gyakorolt emberi civilizációs hatások és a biztonság összefüggését vizsgálva mára már általános fogalomként használatos a **környezetbiztonság** kifejezés. A környezetbiztonság fogalma azonban még nem teljes körűen és egyértelműen definiálható, így jelenleg - a biztonság értelmezésének dinamikus változásával párhuzamosan - a környezetbiztonság tartalma is folyamatosan változik. A fogalom általánosságban úgy

határozható meg, hogy a környezetbiztonság az állam azon képességét jelenti, amellyel a társadalom, az egyén és a gazdaság fenntartható fejlődése környezeti károsodás elkerülésével és a környezeti erőforrások szűkössé válása nélkül biztosítható, amely hatékonyságát az emberi civilizáció fejlődése által a védtelen környezetre gyakorolt negatív hatás mértékével mérhetünk. A **környezetbiztonság tehát magában foglalja** a nemzet biztonságára hatással lévő **természetes és mesterséges környezeti veszélyforrásokat**, környezeti katasztrófák lehetőségeit és az ellenük való védekezést, valamint a **környezeti értékek megóvását**, a környezetszennyezés és a környezetkárosítás megakadályozását. A környezet biztonságának megfelelő szintje többek között a környezetvédelem és a természetvédelem intézményesített eszköztárával biztosítható. Az emberi civilizáció károsodás nélküli hosszú távú fennmaradásának biztosítása tehát olyan szervezett, intézményesített és céltudatos tevékenységgel érhető el, amelynek célja az emberi tevékenység által okozott káros következmények kiküszöbölése, és a fenntartható fejlődés biztosítása. Az ökológiai kockázatok elemzése során prioritásként a kockázatok kialakulásának okaira, a környezetbiztonság nemzetközi szintű felismerésére, valamint a kockázatok főbb vetületeinek és területeinek feltérképezésére helyeztem a fő hangsúlyt.

1.4.1. Az ökológiai kockázatok kialakulása és a környezetbiztonság jelentőségének nemzetközi felismerése

Az emberi civilizáció korai történelme óta egyre jelentősebb mértékben alakítja át és használja ki a természet erőforrásait saját érdekeinek és céljainak megfelelően. Hosszú időn keresztül azonban ez a tevékenység nem jelentette a természetes anyagok jelentős mennyiségű és visszafordíthatatlan jellegű átalakítását, továbbá az átalakított és módosított anyagok használata csak rendkívül szűk körben valósult meg. Az első tömeges, a természet alapvető folyamataitól elszakadó, biológiailag indokolatlan mértékű szennyezést meghaladó, radikális környezet-átalakító beavatkozásról a XVII. században kezdődött ipari forradalom óta beszélhetünk. A földi ökológiára ható, részben irreverzibilis folyamatok ettől az időszaktól kezdődően olyan öngerjesztő növekedési spirálba kerültek, amely napjainkra akár az egész emberi civilizáció jövőjének sorsát alapvetően meghatározhatja. Az emberi

civilizáció környezet-átalakítási erőfeszítése a XXI. század elejére már olyan mértéket öltött, amely az egész emberiség számára globális veszélyt jelent. Az **ökológiai veszélyforrások okozója tehát az államok közössége, eredője pedig a társadalmi és gazdasági folyamatok fogyasztáson alapuló szervezése.**

A soha nem látott ütemű gazdasági fejlődés napjainkra az ember öfenntartási ösztönéből fakadó vágyát legyőzve, önmérsékletet nem ismerve, a **fajfenntartást háttérbe szorítva törekszik** minden eddigi mértéket meghaladó, folyamatosan növekvő **fogyasztásra**. Az államok feletti szinten szerveződő globalizált gazdasági és pénzügyi rendszerek ugyanakkor ennek a trendnek egyre drasztikusabb kiterjesztését erőltetik intenzív és extenzív módon egyaránt, azaz mind az eddigi működési területükön, mind pedig újabb területeken történő terjeszkedéssel. A gyorsuló ütemű technikai-technológiai fejlődés oka nem csupán a népességgrobbanás, amely jelentősen megváltoztatta a korábban kialakult tartós egyensúlyi helyzetet, hanem az egy főre jutó fogyasztás jelentős növekedése is. Ma már ugyanis a technikailag fejlett régiók lakosai nem csupán az élet fenntartásához és a reprodukcióhoz szükséges minimális anyagot és energiát fogyasztják el, hanem ki akarják elégíteni számtalan további materiális szükségletüket, amelyek jelentős része csupán mesterségesen táplált „életérzés” modellből fakadó ösztársadalmivá generált egyéni pszichés kívánság. Kialakult a racionálisan nem indokolható presztízsfogyasztás, amely ma már befolyásolja és pozícionálja az egyén társadalomban elfoglalt helyét is. Érdekes öngeneráló folyamat jön létre a globalizáció ideológiai és kulturális hatásaként a korábban megfogalmazottak alapján azzal, hogy a nagyobb jólét tovább tágítja a szakadékot az igények megjelenése és azok kielégítési szintje között, amely a fogyasztás bővülési ütemét még tovább növeli.

Az áruk és szolgáltatások mind nagyobb ütemű fogyasztását ösztönző világgazdasági modell egyre szélesebb körben történő adaptálása a bolygó ökológiai rendszerének egyre nagyobb mennyiségi és minőségi dimenzióit érinti. Ezen összefüggés globális jelentőségét szélesebb körben először csupán az 1970-es évek elején ismerte fel az emberiség. A világpolitika, a világgazdaság és a környezeti károk összefüggésének felismerése kapcsán **U Thant ENSZ főtitkár** 1969-ben először beszélt a Föld lakosságának arról a felelősségről, amely az emberi történelem során először minden egyes országot egyaránt érint: „Az emberiség történelme során

most első ízben vagyunk tanúi egy olyan világviszonylatú válság kibontakozásának, amely mind a fejlett, mind a fejlődő országokat érinti; az emberi környezet válságáról van szó. Ha a jelenlegi irányzatok továbbra is érvényesülnek, biztosra vehető, hogy veszélybe kerül az élet a földgolyónkon. Ezért sürgősen fel kell hívni a világ figyelmét azokra a problémákra, amelyek megakadályozhatják az emberiséget abban, hogy legmagasabb rendű törekvéseink megvalósulását lehetővé tevő környezetben éljen.¹⁵ Az 1968-ban alakult **Club of Rome** Dennis L. Meadows vezetésével 1972-ben adta ki a „Növekedés határai”¹⁶ című, a világban kialakult gazdasági és társadalmi sajátosságok alapján várható következményeket előrejelző modell-leírást. Ebben megfogalmazásra került, hogy amennyiben a gazdasági tevékenység változatlan módon és ütemben növekszik, globális katasztrófának nézünk elébe: kiapadnak az energia- és nyersanyagforrások, továbbá visszafordíthatatlanul elszennyezzük környezetünket. Felvetették a **zérus növekedés** lehetőségét, amely alapján a világgazdaság egészének összes nemzeti terméke nem növekedhet tovább, mert különben 2050 táján súlyos katasztrófával számolhatunk. Ezt a gondolatot nyilvánvalóan nem fogadták szívesen sem a fejlett ipari társadalmak, ahol a verseny már-már öncélúvá vált, és a gazdasági rendszer immár automatikusan kikényszeríti az állandó növekedést, sem pedig a fejlődő országok, amelyek a termelés további növelésével kívánják behozni lemaradásukat. Ezért alakult ki az a kompromisszumos javaslat, amelyben kidolgozásra került a **fenntartható fejlődés koncepciója**, amelyet 1992-ben az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciáján, Rio de Janeiro-ban ismertetett a Brundtland bizottság.¹⁷ Eszerint úgy kell kielégíteni a jelen generációk igényeit, hogy ezzel ne veszélyeztessük a következő generációk életlehetőségeit. Ez a koncepció az Európai Unió Amszterdami Szerződésébe is alapvető célkitűzésként került beépítésre 1997-ben.¹⁸ A Club of Rome által 1974-ben kiadott, „Fordulóponton az emberiség” és az azt követő tucatnyi kiadvány és jelentés¹⁹ mind az emberiség globális problémáinak feltárásával azok kezelési lehetőségére keresi a válaszokat.

¹⁵ U Thant ENSz főtitkár beszéde az ENSz Gazdasági és Szociális Tanácsának 17. ülésén, 1969., Láng István: A környezetvédelem nemzetközi körképe, Mezőgazdasági Kiadó, Szeged, 1980., 18. oldal

¹⁶ aktualizált kiadásban: D. Meadows-J. Randers: A növekedés határai harminc év múltán, Kossuth Kiadó Budapest, 2005

¹⁷ World Commission on Environment and Development (Brundtland Commission): Our Common Future, Oxford, Oxford University Press, 1987.

¹⁸ Vertrag von Amsterdam der EU, Europäische Gemeinschaften 1997.

¹⁹ www.clubofrome.org (2004.11.23.)

Az NGO-k és a világ politikusainak jelentős része tehát - felismerve a globális kihívásokból eredő regionális hatású kockázatokat - több nemzetközi fórumon adott hangot a problémakezelés szükségességének. Legszélesebb körben először az 1975-ös helsinki záróokmányba került bele a tagállamok együttműködését igénylő környezetvédelmi kérdés, majd az egyes, légszennyezettséget érintő káros anyagok kibocsátásáról szóló 1985. évi Helsinkii, a Bécsi és a Montreali Egyezmény, az 1992. évi Rio de Janeiroi és a Kiotói Konferencia foglalkozott a civilizációs kihívások és a környezetvédelem összefüggésével. A káros anyagok kibocsátását korlátozó nemzetközi egyezményt azonban a legnagyobb szennyezők, az Egyesült Államok nem, Oroszország pedig csak jelentős késéssel írta alá. A globális környezetterhelési statisztikák alapján kijelenthető, hogy a látványos nemzetközi fellépés ellenére érdemi változás a fogyasztásból eredő környezetszennyezés megakadályozása területén nem következett be. Annál inkább sem következhetett be pozitív irányú változás, mivel a fogyasztói társadalom fogyasztásnövekedésen alapuló rendszerrelve globális szinten a gazdag és szegény államok közötti olló folyamatos nyílásának, regionális szinten pedig a demográfiai trendek alakulásának ellenére egyre inkább több fogyasztóhoz egyre nagyobb tömegű áru és szolgáltatás eljuttatását tűzi ki célul. Ezzel az egységnyi ideig használt áruk használati ideje - elsősorban a reklámok és egyéb célelési mechanizmusok által sugallt társadalmon belüli önpozicionálás következtében - folyamatosan csökken, ezzel egy időben pedig a használatból kivont áruk hulladékképző mennyisége emelkedik. A szelektív hulladékgyűjtés és a használt termékek visszafogadásának kötelezettsége csak a probléma felszíni kezelése, amely természetesen további többlet-energiaigényt is feltételez, **a kiinduló okok megszüntetésére** azonban az uralkodó globális pénzügyi és gazdasági rendszeren belül annak működési logikájából eredően **továbbra sem kerülhet sor**. Az emberi tevékenység tehát továbbra is jelentősen befolyásolja a rövid távú érdekszféráján kívül eső ökológiai teret, az abból eredő visszahatások azonban alapvetően befolyásolják az emberi tevékenység feltételrendszerét, egyre jelentősebb gazdasági károkat okozva a globális gazdasági térben. (2. számú melléklet)

A környezeti problémák kezelése világszerte - így a Magyar Köztársaság számára is - csakis integrált, hatékony és környezetkímélő technológiák bevezetését, a fenntartható fejlődés elvének megfelelő gazdasági szerkezetátalakítást, sőt, új

fogyasztási és termelési szokások kialakítását jelentheti. Ezek a tennivalók azonban egyelőre ellentmondani látszanak a világgazdaságot jelenleg jellemző logikai rendszer működési elveinek, ugyanakkor a mélyebb és valódi problémamegoldás profitorientált jellegű megoldását csakis az állam, vagyis az adófizetők általi finanszírozás alapvető bevonásával lehet elképzelni. Így a fenntartható fejlődés megvalósulásához **elengedhetetlen a környezet-, a gazdaság- és a szociálpolitika integrációja**. Az elmúlt időszakban, különösen a riói konferenciát követően, megkezdődött olyan gazdasági projektek finanszírozása - különösen a kutatás-fejlesztés területén -, amelyek az általánossá vált környezetterhelő anyagok és technológiák kiváltását teszik lehetővé. A környezetkárosító technológiák kiváltására alkalmas fejlesztéseket finanszírozó vállalatok - a szabályozási folyamatokat megelőző aktivitásuk miatt - ugyanakkor jelentős piaci előnyhöz jutottak. A költségvetési támogatásban és adókedvezményben is részesített fejlesztések így végső soron az adófizető fogyasztók finanszírozásában valósultak meg, és egyértelműen a piacvezető gyártók érdekeit szolgálják, tehát a „riói folyamatra” nem csak a politikai akarat, hanem racionális gazdasági okok is adhatnak magyarázatot.

Az emberi civilizációs tevékenység mára olyan nagymértékben és rövidtávon egyre inkább visszafordíthatatlan módon avatkozik bele az ökológiai folyamatokba, hogy azok hatásai már globálisan is jelentkeznek. Az egyes államok területére és lakosságára vonatkozó ökológiai kockázatok felmérésénél tehát ismét a globális folyamatokból kell kiindulni. A jelentős mértékű levegő, vízbázis és talajszennyezés áttételesen a növény- és az állatvilágon keresztül az emberiségre is hatással van. A sérülékeny és bonyolult összefüggésrendszeren alapuló ökológiai tér, az ökoszisztéma, egyre inkább az emberi tevékenységgel összefüggő behatások elviselésének van kitéve, amely csak annyiban tekinthető természetesnek, amennyiben az ember is a természet része. A környezeti behatások következményeit vizsgáló rendszermodellek éppen azért nem képesek egzakt jövőképet adni a globális ökológiai változásokról, mert az emberi tevékenységnek a környezeti hatásmechanizmusokban történő érvényesülése tekintetében egyszerűen nem áll rendelkezésre megfelelő modell. A nagyfokú bizonytalansági tényezőkkel operáló rendszerek azonban megközelítőleg képesek szimulálni a civilizációnk ökológiai befolyásolásából eredő kockázati pontokat. A modellkísérletek mindenképp arra világítanak rá, hogy a korábban regionális szinten jelentkező természeti erők és

folyamatok egyre inkább globálissá és általánossá válnak, interdependenciális jellegük miatt dominóelven hatnak a térben távolabbi lokális ökológiai rendszerekre is.

1.4.2. Az ökológiai kockázatok főbb vetületeinek feltérképezése

Az ökológiai kutatások alapján megállapítható, hogy az elmúlt több tízezer éves ciklusokban a Föld átlaghőmérséklete folyamatosan, egyidejűleg és hirtelen jelentős változásoknak volt kitéve. Egy-két évtized alatt az átlaghőmérséklet akár 7-8 C° fokot is zuhant, vagy éppen emelkedett.²⁰ A kutatások megállapították, hogy az elmúlt 40 ezer év alatt átlagosan minden évezredre jutott legalább egy ilyen drasztikus változás. Az ilyen radikális átlaghőmérséklet változások az élővilág egyedeinek meghatározott tűrőképessége miatt tömeges fajkihalásokhoz, jelentős fauna- és flóraváltozásokhoz, teljes vízkörzési rendszerek átalakulásához, új fajok megjelenéséhez, meteorológiai jelenségek gyökeres változásához vezettek. A fő veszély azonban a drasztikus emberi beavatkozás által az, hogy a lineáris prognózisok képtelenek választ adni az emberi beavatkozásból adódó esetleges öngerjesztő ökológiai folyamatok hatásmechanizmusaira. Jelenleg az átlagos földi hőmérsékletváltozás nagysága és dinamikája meghaladja az elmúlt 150 ezer évben tapasztalt maximális értékeket,²¹ és a legoptimistább előrejelzés alapján ez elegendő lehet egy olyan mértékű klímaváltozás bekövetkezésére, amelyre az elmúlt történelmi korokban még nem volt általunk kimutatható példa, ezért alkalmas lehet a korábbi önszabályozó ökológiai folyamatok beindítására, amelyek pedig korábban csak természetes, emberi civilizáció nélküli jelenségekre adtak megfelelő ökológiai válaszokat. Az ökológiai rendszer valódi reakciójának tehát még az irányát sem bizonyos, hogy a rendelkezésre álló modellek képesek előre jelezni.

A **globális éghajlatváltozás** esetleges hatásainak és az abból eredő - többek között és végső soron - biztonságpolitikai kihívások témájának aktualitását a Pentagon egyik szakértője, Andrew Marshall által megrendelt, Peter Schwartz által

²⁰ Czelnai Rudolf: A világóceán, Vince Kiadó, 1999. 163. oldal

²¹ Czelnai Rudolf: A világóceán, Vince Kiadó, 1999. 164. oldal

elkészített jelentés adja.²² A jelentés központi gondolata az, hogy az emberi civilizáció által felerősített globális éghajlati változás - immár az emberiség további tevékenységének nagyságrendjétől szinte függetlenül - a Föld légkörének hőmérsékletét olyan nagyságrendben megemeli, hogy a déli, és részben az Északi-sarkvidéken kialakult hatalmas jégtömeg olvadása következtében felszabaduló édesvíz-tömeg az Atlanti óceán sós vizének felhígításával a Golf áramlat körforgását megakadályozza, és ezzel az áramlat által a közvetlen térségben biztosított 6-8 °C fokos többlethőmérséklet jelentős részét megvonja. Az elmélet szerint a sós és az édes víz fajsúlykülönbségéből adódó fizikai törvényszerűség bekövetkezése után a meleg víztömeg utánpótlásának megszűnését követően az európai és az észak-amerikai kontinens éghajlata rövid idő alatt megváltozik. Az említett forgatókönyv megvalósulása esetén kialakuló európai átlaghőmérséklet változását a 3. számú melléklet mutatja. A Golf áramlat leállásának elmélete nem új, Wallace Broecker amerikai óceánkutató 1987-ben ugyanerre a következtetésre jutott grönlandi jégminták elemzése kapcsán.²³ Az Oregoni Egyetem kutatói által készített tanulmány²⁴ szerint pedig 14 600 éve, az utolsó jégkorszak végét kísérő felmelegedés hatására már történt hasonló természeti jelenség, amikor egy ideig visszatért a jégkorszaki tél Európába, és az olvadás következtében a világ tengereinek szintje mintegy húsz méterrel emelkedett. Stefan Rahmstorf elmélete szerint a Golf áramlat eddig mintegy húsz alkalommal állt már le részben vagy egészben, legutóbb 8 000 évvel ezelőtt²⁵. A Golf áramlat időleges leállításáról szóló elméletek valószínűségét Czelnai Rudolf akadémikus is megerősítette²⁶. A drasztikus időjárás-változás bekövetkezésének lehetőségét a legpesszimistább kutatók, mint Peter Schwartz 20-30 éven belüli, az optimistábbak 30-50 éven belüli valószínűséggel vetítik előre. A Pentagon ez irányú érdeklődése azonban jelzi a probléma globális súlyát. Annak felismerése, hogy a Föld egészének lassú melegedése egyes területek gyors ütemű hidegebbé válását eredményezheti, több évtizede ismert tehát a kutatók körében. Ugyanakkor más tudományok, a politikai döntéshozók és a lakosság nem, vagy csak keveset tud e tudományos eredményekről, amelyeket aztán cselekvéseik tervezésénél nem tudnak, vagy nem akarnak figyelembe venni.

²² The Pentagon's Weather Nightmare, Fortune, 2004. 02. 09.

²³ Wallas S. Broecker: The biggest chill, Natural History Magazin, 1987/97, 74-84. oldal

²⁴ Molten ice could block Gulf stream, Nature, 1993. 09. 09. (143-147. oldal)

²⁵ Stefan Rahmstorf: Global Change and the Earth System, W. Steffen, Editor. Springer: Berlin, 2004. 240. oldal

²⁶ Magyar Tudomány, 1993/10

A tudományos kutatásokon nyugvó jövőkép megvalósulása esetén az ökoszféra összességében zéró végösszegű rendszere a következő globális folyamatok előidézője lehet. A földi átlaghőmérséklet növekedés gyors olvadást okoz a sarkkörök jegében, amely részben emeli a tengerek szintjét, ezzel veszélyeztetve a százmillió lélekszámú tengerparti városokban élő lakosság létfeltételét és biztonságát, másrészt az eltérő hőmérsékletű és sűrűségű édesvíz a világoceánok körforgásába kerülve átmenetileg megváltoztatja az évezredek során stabilizálódott hideg- és melegvízű óceáni áramlásokat, az uralkodó széljárást és a csapadék eloszlását. A sarkvidéki jégbázis olvadásának gyorsuló üteme a kutatókat is meglepte, előrejelzések alapján az Északi-sark jégtömegének 20 %-a 2050-ig elolvadhat²⁷. Az északi félteke jégfelülete az elmúlt húsz évben egymillió négyzetkilométerrel lett kisebb. Ez a folyamat később az időjárás összes tényezőjét, így a széljárást és a csapadékeloszlást is érinteni fogja. A Golf áramlatra gyakorolt hatásból eredő regionális hőmérsékletcsökkenés következtében Európa jelentős részének mezőgazdasági és ipari struktúrája radikális átalakításra fog szorulni, amely az államok hatalmi potenciálját is alapvetően befolyásolja. Nyugat- és Közép-Európa az átlaghőmérséklet csökkenése mellett kevesebb csapadékra számíthat, míg Észak-Európában a csapadékmennyiség megnő. Az észak-amerikai és európai térségen kívül az átlaghőmérséklet emelkedni fog, amelynek mértéke egyes előrejelzések alapján mintegy 4-5 C^o-ot is elérhet az elkövetkező 100 év alatt. Összehasonlításképpen: a ma is nagy problémát okozó globális felmelegedés az elmúlt 100 év alatt csupán 0,4 – 0,8 C^o-ot tett ki²⁸. A folyamat öngerjesztő jellegét jól szemlélteti, hogy amíg a fehér jégpáncél a napsugár mintegy 80 %-át visszatükrözi a világűrbe, addig a megolvadt jég helyét átvevő szárazföld és óceán a napsugár 80 %-át elnyeli, tehát a jégfelület csökkenése a sarkvidékek és a sarkvidéki óceánok hőmérsékletének további emelkedését vonja maga után²⁹. Egyre nagyobb jéghegyek leszakadását figyelik meg a kutatók mind az Északi-, mind pedig a Déli-sarkon. 2002 márciusában egy 30 éve nem tapasztalt nagyságú, 3.200 négyzetkilométeres jéghegy vált le az Antarktiszról.³⁰ Ez a jelenség azonban maga után vonja a korábban e jéghegyekre támaszkodott hatalmas, az elmúlt időszakban

²⁷ Tom Clarke: Record melt in Arctic and Greenland, Nature, 2002, december 9.

²⁸ National Academy of Science US: Reconciling Observations of Global Temperature Change (2000), Washington, D.C. 2000, 21. oldal

²⁹ Tom Clarke: Record melt in Arctic and Greenland, Nature, 2002, december 9.

³⁰ Larsen B Ice Shelf Collapses in Antarctica, University of Colorado, 2002 március 18., www.nsidc.org (2004.12.11.)

azonban egyre vékonyodó gleccserek tengerekbe csúszásának gyorsulását is, amelyek ma már a korábbiakhoz képest nyolcszor gyorsabban haladnak a tenger felé, hogy abban felolvadhassanak – ezzel is emelve a világoceánok vízszintjét. Tekintettel arra, hogy az Északi sark jégtömege jelenleg is annyi vizet szorít ki, mint saját tömege, annak olvadása csak a hőmérsékletváltozásból eredő tágulás következtében okozhat tengerszint emelkedést, viszont a szárazföldről leszakadó jéghegyek és gleccserek egyértelműen a tengerszint emelkedését jelentik. A gleccserek olvadása azonban a Magyar Köztársaság számára geopolitikailag jelentős Alpok régiójában is felgyorsult. Az alpesi gleccserek felülete 1850 óta 30, tömege 50 %-kal csökkent.³¹ Ez az olvadás Európa jelentős édesvízbázis tartalékának fogyása mellett az élővilág nagyfokú pusztulását jelentheti, valamint a tartós fagy miatt korábban egy tömbben összeállt sziklák olvadása következtében az alsóbb fekvésű területek infrastruktúráját és lakosságát veszélyezteti. Emellett az Alpok jelenlegi ökológiai rendszerével összefüggésben álló iparágak (téli sport, turisztika) a jövőben egyre kevesebb bevételt képesek biztosítani a régió államai számára.

Az emberi civilizáció és a nemzetközi rendszer egészének biztonságára fenyegetően hangzó előrejelzések és a már ma is megtapasztalt folyamatok egyidejűleg több pozitívnak tűnő, ugyanakkor a jelenlegi folyamatokat gyorsító hatást is kiválthatnak. Az Északi sarkkör jegének elolvadása megkönnyítheti a térségben az olaj- és földgázlelőhelyek felkutatását és kiaknázását, az északi tengeri átjáró megolvadásával pedig az eddiginél hatékonyabban lehetne hajózni Európából Ázsia irányába, mint jelenleg a Szezi-csatornán keresztül. A megnövekedő szabad tengerfelület pedig segítene elnyelni a légköri többlet-széndioxidot, amely természetesen csak időlegesen mérsékelné a folyamatból eredő egyéb károkat.

Az ökológiai rendszer változásának az emberi fajra gyakorolt direkt hatása elsősorban a globális fogyasztói struktúra és a növekvő népességszám élelmiszerral történő ellátásának terén bizonyítható. Az egyre nagyobb méreteket öltő beavatkozás a termelésbe, azaz a kemikalizáció és állatgyógyászati tevékenység direkt hatásokat fejthet ki az emberi szervezetre, amely a genetikai állományon keresztül továbbörökítésre kerülhet. A globalizált gazdaság logikáját jól jelzi az a tény is, hogy

³¹ Helmut Klein: Die Alpen im Klimastress, Schöne neue Alpen, Raben Verlag München, 1998, 145. oldal

a legnagyobb növényvédő szereket és állatgyógyászati vegyi anyagokat gyártó társaságok többnyire humán gyógyszerek előállításával is foglalkoznak. Globális élelmiszertermelési és ellátási kihívásként jelentkezik a környezeti behatások következtében egyre zsugorodó művelésre alkalmas területek nagysága és a növekvő számú lakosság ellátása között meglévő szakadék szélesedése, amely az emberiség 2050-re prognosztizált kilencmilliárdos lélekszámának ismeretében természetes módon, így a genetikailag módosított élelmiszerek nagyobb arányban történő előállítása nélkül megoldhatatlannak tűnik. Már az elkövetkező évtizedekben szükség lesz az élelmiszertermelés megduplázására, amelyben a növény-biotechnológia szerepe meghatározó lesz. Ez a folyamat azonban a környezeti terhelés relatív mérséklése mellett újabb, egyelőre beláthatatlan kockázatot jelent az emberi szervezet befogadóképességére és a természetes élővilágra. Érdemes megemlíteni azt, hogy a növény-biotechnológiai kísérletek 85 %-át az Egyesült Államokban végzik, továbbá hogy világviszonylatban a transzgenetikus fajták termelési területe csupán 1996 és 1999 között 2 millió hektárról 40 millió hektárra növekedett. Az elmúlt időszakban a transzgenetikus növényekkel végzett engedélyezett szabadföldi növénykísérletek számának ugrásszerű növekedését figyelhetjük meg: az 1987-től kezdődően engedélyezett kísérletek száma már 1998-ra megközelítette a kettőezret.³² Mindezeket alapul véve, a következő időszakban differenciált ütemű, a világ különböző részein eltérő mértékű fejlődésre számíthatunk a biotechnológiai termékek elterjedését illetően. A Magyar Köztársaság számára alapvető jelentőséggel bír az Európai Unió ezirányú állásfoglalása és a vonatkozó irányelvek tartalma. Jelenleg az amerikai biotechnológiai fejlesztésekben jelentkező technológiai fölény vitathatatlan, ugyanakkor látva az eddigi eredményeket, nehezen elképzelhető, hogy az európai lemaradás trendje hosszabb időtávon keresztül tartható lesz. Még a fejlett, jelenleg részben túltermelő jellegű európai mezőgazdaság is rákényszerül biotechnológiai eljárások által kifejlesztett rezisztens fajok használatára, amely egyébként egyben a kémiai növényvédelem direkt jellegű környezetkárosító hatásainak részbeni kiküszöbölését is jelenti. **A biotechnológia egyre szélesebb körű alkalmazásának legfőbb kockázatait a következőkben foglalhatók össze:**

³² Dudits Dénes-Heszky László: Növényi biotechnológia és géntechnika, Agroinform, 2000. 303. oldal

- **genetikai gyarmatosítás:** egyes országokban honos génállomány mások általi megszerzése és hasznosítása az adott ország kizárásával vagy az őshonos termelési eljárások mellőzésével gazdasági és szociális károkat okoz, a géntechnológiai módszerekkel megszerzett szabadalmak monopolhelyzete pedig visszaéléseket eredményezhet;

- **negatív gazdasági és szociális hatások:** a fejlett országokban lehetővé válik a fejlődő országok fő exporttermékeinek vagy azok alternatíváinak géntechnika segítségével történő előállítás, amely a fejlődő országokat korlátozza vagy kizárja az ez irányú nemzetközi kereskedelemről;

- **biológiai rizikófaktorok:** a transzgén-hatás kiválthat antibiotikum rezisztenciát, génszökéssel nem kívánt új, vagy módosított fajok kialakulása válik lehetővé, új vírustörzsek kialakulása valószínűsíthető; a fehérjére és az enzimekre gyakorolt hatásként azonosítható a nem célzott környezeti beavatkozás a talaj élővilágára, valamint a növény- és állatvilágra, amelyből kifolyólag a gyomok, kártevők és kórokozók körében rezisztencia kialakulása várható, és nem utolsósorban az emberek tekintetében a táplálkozási láncokon keresztül elfogyasztott élelmiszerek nagy valószínűséggel toxikus és allergén hatásokat válthatnak ki.

A fejlett nyugati államokban a probléma elsősorban az élelmiszeripar üzleti szektorra történő fejlődésével alakult ki, ugyanis az üzleti logika ez esetben is a „lehető legtöbbet a lehető legolcsóbban” elv alapján épül fel, a minőség és a természetesség figyelmen kívül hagyásával. A „modern” élelmiszerek hatását az ember genetikai rendszerére, utódjainak fejlődésére jelenleg nem tudjuk előre jelezni, és ennek vizsgálata a globális gazdasági rendszer felépítési elvéből adódóan egyelőre nem is merül fel kérdésként. Ugyanakkor az is tény, hogy a növekvő számú - Európában jelenleg stagnáló - és egyre nagyobb mértékben fogyasztó népesség igényeinek kielégítése hagyományos, természetes termelési struktúrában már nem lenne megvalósítható, vagy csak lényegesen magasabb áron, tekintettel a nagyobb erőforrásigényre (munkaerő, földterület) és a nagyobb arányú veszteségekre (gyógyszer- és vegyszermentesség).

Ismert, hogy a gazdaság fogyasztásösztönző jellege az ökológiai rendszereket károsítja, azonban a fogyasztástudatú társadalom által generált gazdaság fejlődésének racionálisan gyakorlatilag nem lehet gátat szabni. A fogyasztás visszafogását indokolná az az egyetemes civilizációs szemlélet is, amely a Föld lakosságának a bolygó javaiból egyelő lehetőséggel biztosítana hozzáférést, amely a környezet terhelésének is a lakosságárányos szintjét jelentené. Ez az első hallásra inkább utópista eredetű elmélet a politikai populizmusnál egyenlőre nem jelent többet, bár Jacques Chirac, a Francia Köztársaság elnöke a 2004. március 11-i madridi merényletet követő beszédében éppen a Föld lakossága számára egyenlő mértékben rendelkezésre álló javak elosztásában látta a nemzetközi terrorista tevékenység megszüntetésének és a békésebb világ megteremtésének egyik lehetőségét.³³

A Föld erőforrásainak felhasználási aránya az egyes államok úgynevezett „ökológiai lábnyomával” mérhető³⁴, amely az adott társadalomban élő emberek összességének fogyasztási szükséglete biztosításához szükséges hasznosítható földterület nagyságát jelenti, amelyen a szükségletek megtermelhetők, a hulladékok pedig megfelelő módon kezelhetők. Ez a terület a még jelentős gazdasági növekedés előtt álló Magyar Köztársaság számára személyenként három hektárt tesz ki, amely összességében közel két és félszerese annak a megművelhető és hasznosítható területnek, amely egy fő számára rendelkezésre áll az ország területén. Az Egyesült Államok esetében az ökológiai lábnyom közel tizenhatszorosa az egy főre jutó területnek. Megállapítható, hogy a magyar lakosság jelenlegi fogyasztási struktúrája által az ország területének lehetséges igénybevételén túl két és félszer több területet vesz igénybe a Föld távoli területeinek elhasználásával és elszennyezésével. A fogyasztás csökkentését azonban csak több generáción átívelő globális szemléletváltást igénylő tudatformálással lehetne elérni, amely azonban a jelenlegi gazdasági rendszer teremtette civilizációs jólét alapvető minőségi változását is jelentené egyben. A fogyasztási szokások megváltoztatására tehát a leoptimalisabb esetben is csak olyan időperióduson belül van elméleti lehetőség, amely meghaladja a globális ökológiai rendszerben történő kívánatos változások kiváltására rendelkezésre álló időt.

³³ Berlin und Paris für verstärkte Terrorabwehr, Neue Züricher Zeitung, 2004. 03. 16.

³⁴ Fridrich Róbert: Globalizáció és környezet. MTVSZ Budapest, 2002., 21. oldal

1.5. Nemzetközi terrorizmus

1998 augusztusában, az al-Kaida terrorszervezet egyik csoportja által a Nairobian és a Dar-es-Salaamban lévő amerikai nagykövetségek ellen elkövetett véres terrorakciókat követően világossá vált, hogy csak idő kérdése Oszama Bin Laden és szervezetének következő lépése a legfőbb ellenségének tekintett Egyesült Államok és szövetségesei ellen. 2001. szeptember 11-én bekövetkezett a látenszen előre jelzett csapás, amikor néhány percen belül két, terroristák által eltérített polgári utasszállító repülőgép fűrődött az Egyesült Államok egyik jelképének tekinthető World Trade Center falaiba, amelyek röviddel ezután kártyavárként omlottak össze, majd később a Pentagonba csapódott egy harmadik, szintén eltérített repülőgép.

A romhalmazzá lett amerikai jelképekkel egy időben az amerikai nép belső biztonságérzete is összeomlott, tekintettel arra, hogy az állampolgárok által addig csak elvont fogalomként használt **„biztonság” kifejezés értelmének belső és külső elemei egy csapásra összerosódtak.** Ez a helyzet egyik pillanatról a másikra olyan új gondolkodásmódot követelt egyes nemzetek és a világ globális biztonságáért felelősséget érző vezetők részéről, amely a hatalmi adminisztráció és a lakosság számára is csak bonyolult és hosszú társadalom-szociológiai folyamatok útján gyökerezhet meg. A biztonságos jövőbe vetett hitet azonban a célpontok jelképszerű kiválasztásán keresztül az egész világ elvesztette, és a biztonság tartalmának jelentős átértékelésére kényszerítette az egész világot. Hiszen a célpontok nem csupán amerikai jelképek, hanem az egész zsidó-keresztény kultúrán alapuló, annak kulturális befolyási övezetébe tartozó, huntingtoni értelemben vett nyugati civilizáció³⁵, áttételesen pedig az e körön kívül eső gazdaságilag fejlett országok egészének jelképe is volt, amennyiben a tornyok a piaccgazdaság hatalmát és a globalizációt, a Pentagon pedig az azt védelmező katonai erőpotenciált jelképezte.

A lehetséges elkövetők utáni kutatások során szinte azonnal kiderült, hogy az egyetlen, globálisan szerepet vállaló terrorszervezet, amely az elkövetés képességein kívül annak finanszírozási feltételeivel, operatív stratégiai és logisztikai hátterével is

³⁵ Samuel P. Huntington: Kampf der Kulturen, Europa Verlag GmbH, München, Wien 1996., 60. oldal

rendelkezik, Oszama Bin Laden al-Kaida szervezete lehet. Az al-Kaida eddigi megnyilvánulásai nem hagynak kétséget afelől, hogy ez esetben az eddig megismert európai, amerikai és közel-keleti terrorizmustól alapjaiban eltérő minőségi jegyekkel bíró jelenségről van szó. Ezt az új megnyilvánulási formát semmiképp sem szabad alábecsülni, mivel az a klasszikus terrorista csoportokkal (ETA, RAF, IRA) céljában és működési jellegében nem összehasonlítható.

Az értekezés ezen része arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi járulhatott hozzá a nemzetközi rendszer - a nemzetközi terrorizmust is magában foglaló - jelenlegi helyzetének kialakulásához, hogyan változott meg a terrorizmus jellege és a terrorista csoportok működése az elmúlt évtizedben, továbbá mi teszi Oszama Bin Ladent és az al-Kaidát ilyen veszélyesen egyedivé, mik lehetnek az általuk kommunikált mérhetetlen gyűlölet okai, továbbá lehet-e, és ha igen, milyen eszközökkel lehetséges szembeszállni a terrorizmus ezen új formájával. A nemzetközi terrorizmus a globális biztonságpolitikai kihívások közül azért kerül különös hangsúllyal kiemelésre, mert az amerikai és a madridi terrortámadásokat követően a nemzetközi rendszeren belüli viszonyokban legalapvetőbben a nemzetközi terrorizmus, és az azzal szemben történő fellépés kérdése jelenti az egyik legmarkánsabb kihívást és egyben konfliktusforrást is. A nemzetközi terrorizmus új formájának aktivitása a korábbiaktól lényegesen eltérő hatásokat vált ki, ezért kezelési lehetősége is jelentősen eltér a korábban megszokott módszerektől, azaz eddig részben nem létező megoldási formákat is követel. A nemzetközi terrorizmus aktivitása nem csak az okozott károk fizikai és pszichikai vetületében jelent különösen nagy kockázatot, hanem szövevényes áttételeken keresztül a biztonságpolitikai kihívások valamennyi tényezőjében jelentkezik.

A terrorizmus szónak a történelemben többféle értelmezését találhatjuk meg, és a mai napig az egyes országok és szervezetek eltérő módon definiálják a jelenséget. A NATO AAP-6 szabályzata alapján a terrorizmus a politikai, vallási vagy ideológiai célkitűzések elérése érdekében kormányok és társadalmak kényszerítésére vagy megfélemlítésére tett kísérletben az egyének vagy javak elleni erő vagy erőszak törvénytelen alkalmazása, vagy azzal való fenyegetés („terrorism: The unlawful use or threatened use of force or violence against individuals or property in an attempt to coerce or intimidate governments or societies to achieve political, religious or

ideological objectives”).³⁶ A német álláspont szerint a terrorizmus olyan támadás, amelyet politikai célok érdekében hajtanak végre, amely során támadófegyvereket alkalmaznak mások élete és tulajdona ellen, olyan eszközökkel, amelyek a - e témában legutóbb 2003. december 22-én módosított – német büntető törvénykönyv³⁷ 129/a pontja szerinti bűncselekmény kategóriába tartoznak. Általánosságban tehát a terrorizmust - nyugati értelemben vett - politikai célok elérése érdekében alkalmazott erőszakként, vagy azzal való fenyegetésnek értelmezhetjük, amelynek célja emocionális reakciók kiváltása, extrém mértékű félelem és bizonytalanság előidézése a lakosságban, továbbá a saját híveik körében kiváltandó szimpátia előidézése. Általánosságban a legszélesebb nyilvánosság elérésére, valamint ezzel összefüggésben a közvetett és közvetlen emberi és anyagi áldozatok lehető legnagyobb volumenére irányul. A terrorista erőszak szakít mindennemű általános érvényű szociális normával annak érdekében, hogy az ellenség politikai és társadalmi viselkedését befolyásolja. A terrorizmus eszközeivel elkövetett akciók az 1990-es évek elejétől mind nagyobb arányban irányulnak szimbolikus jelképek ellen, és egyidejűleg egyre több halálos áldozatot követelnek. Az Európai Unióban jelenleg is vita folyik arról, hogy a terrorizmust a bűnüldözés hagyományos keretein belül, azaz rendőrségi és igazságszolgáltatási körben, vagy e politikai jellegű cselekményeket hadüzenet nélküli háborúként, nem háborús katonai cselekményként kell-e kezelni. Mindenesetre a nemzetközi terrorizmus elleni szervezett fellépést jelenti az a tény, hogy az Egyesült Államok az oklahomai terrortámadás után az 1995. júniusi 39. számú elnöki rendeletével³⁸ megteremtette a terrorizmus elleni küzdelem első komplex nemzeti stratégiáját. Azóta az Egyesült Államok terrorizmus elleni doktrínája naprakész elnöki rendeletekkel és kongresszusi határozatokkal tükrözi a probléma nagyságát.

Napjaink terrorakciói már nem kizárólag hagyományos módon, hagyományos fegyverekkel kerülnek végrehajtásra, logisztikai, technikai-technológiai, továbbá operatív logisztikai és pénzügyi háttere is egyre komplexebbé válik. A 2001. szeptember 11-i amerikai és a 2004. március 11-i madridi merényletek már egyértelműen az új irányba mutató kivitelezésként értékelhetőek, ahol polgári

³⁶ NATO on-line library: NATO Standardization Agreements, www.nato.int (2004.12.02.)

³⁷ Strafgesetzbuch, Bundesgesetzblatt, Jahrgang 2003 Teil I. Nr. 65.

³⁸ Presidential Decision Direktives (elnöki rendelet) Nr. 39, 1995. június 21, Washington, www.fas.org

utasszállító repülőgépeket használták fegyverként. Valószínűsíthető azonban, hogy a jövőben minden eddignél újabb elkövetési módok kivitelezésére fog sor kerülni, amennyiben a terrorizmust, mint szervesen fejlődő, a globalizációval és az egyre többretegűvé váló technikai civilizációkkal együtt párhuzamosan fejlődő jelenségként értelmezzük. Különösen veszélyes elkövetési módszer lehet a tömegpusztító fegyverekkel történő kivitelezés. Egyes terrorista csoportok, köztük az al-Kaida működési környezetében több esetben napvilágra kerültek vegyi, biológiai, radiológiai és nukleáris technológiák birtoklására utaló kapcsolatok is. Ennek ellenére a terrorista csoportok valószínűleg ma még nincsenek abban a helyzetben, hogy ilyen jellegű fegyvereket nagyobb volumenben technikailag önállóan előállítsanak, és azokat térben hatékonyan mozgassák, azaz bevessék. Nagyobb viszont a valószínűsége annak, hogy biológiai és kémiai hadviselésre alkalmas eszközöket kisebb kiszerelésben, kisebb földrajzi térben helyezzenek el és hozzanak működésbe, amire példa a közelmúlt lépfene-pánikja, vagy akár a tokiói metróban végrehajtott gáztámadás. Emellett úgynevezett „piszkos bombákkal” radiológiai szennyezést lehet végrehajtani jelentősebb műszaki-technikai befektetés és logisztikai előkészítés nélkül.

Különösen a fejlett gazdaságok informatikai hálózattal átszőtt gazdasági és társadalmi bázisa ellen lehet hatékony a **cyber-terrorizmus**, amely az egyre több dimenzióra épülő technikai civilizációk alapjai elleni támadásként lehet sikeres az elkövetkező években. Egy minden eddignél hatékonyabb módszer alkalmazásával a hírközlő és számítástechnikai hálózatok célzott, tudatos és rendszerszerű megbénítása nem csak a lakosság egészének mindennapi életritmusát, hanem a pénzügyi-gazdasági élet és a hadigépezet egy részét vagy egészét is megbéníthatja.

A terrorista csoportok működésének jellege is alapvető változásokon ment keresztül az elmúlt években. Tevékenységük alapján az egyes terrorista csoportokat, mint például az ETA, az IRA vagy a RAF hagyományosként, míg az al-Kaida terrorcsoportot új típusúként jellemezhetjük. Az elkülönítést elsősorban az a fejlődési lépcsőfok jelentheti, hogy az új típusú csoportok bázisainak és operációs területeinek lokalizálása mára már nem határozható meg egyértelműen. Mind bázisaikat, mind pedig operációs területüket tekintve világméretűvé váltak, tehát földrajzi értelemben is megtörtént a terrorizmus nemzetközi jellegének kialakulása. További szignifikáns

változást jelent a korábbiakhoz képest az a folyamat, amely a terrorizmus és a média közötti viszonyt jellemzi. A terrorista cselekmények véleményformáló és befolyásoló célját legeredményesebben a tömegmédiákon keresztül lehet elérni. Ez a felismerés az egyik alapja a globalizáció egyre gyorsuló üteme biztosításának is, amelyet a nemzetközi terrorizmus - a globalizáció más eszköztárának igénybevétele mellett - a maga hasznára tud fordítani. A tömegkommunikációs technológiák forradalmi fejlődésével egyre több lehetőség nyílik az on-line informálásra, amely a terrorizmus és a média világának szimbolikus kapcsolatát alapozza meg. A terroristáknak alapvető szükségük van a tömegmédiára céljaik és elveik minél szélesebb körben történő elterjesztése érdekében, a médiának pedig szüksége van megrázó események közvetítésére a magasabb nézettséghez.

A terrorizmus hátterének médiában történő szalonképesebb eladása érdekében a közeljövőben várhatóan egyre több terrorista cselekményt öltöztetnek vallási és etnikai eredetű ruhába, és általánossá válhat az egyre sokkolóbb felvételek bemutatása. Ezen az alapon sikeresebb lehet a társadalmi befolyásoló hatásuk, és így vélhetően egyre több embert képesek maguk mellé állítani. Tekintettel arra, hogy az al-Kaida esetében tipikusan ennek a folyamatnak lehetünk tanúi, mint új típusú terrorszervezet, szervezeti felépítése, működési logikája és célja - az eddig megjelent bőséges irodalmon túl is - megérdemel egy rövid áttekintést.

Az al-Kaidának, mint új típusú terrorhálózat szerves kifejlődésének egyik legrelevánsabb motivációja az 1991. évi Öböl-háború után az Arab félszigeten megjelenő folyamatos amerikai és nyugati katonai jelenlét volt. Ez ellen szervezkedve Bin Laden a lehető legtöbb országba eljuttatta szervezetének embereit, akik a „szent cél” érdekeivel összhangban kötelesek eljárni. Bin Laden modern pénzügyi és műszaki ismereteit zseniálisan ötvözi az iszlám tradíciókkal, így céljainak megvalósítását a nyugati civilizáció vívmányainak segítségével képes elérni. A modern nyugati menedzsment szemlélet és korai iszlám együttműködési elméletek összekapcsolásával egységes rendszert tudott képezni. A kisebb, cselekvésre képes sejtek megszervezésének gondolata nem ismeretlen a történelemből, hiszen az Arab félszigeten a beduin harcosok a korai iszlám történelem során már sikerrel alkalmazták azt. Ennek elve azon nyugszik, hogy egyéni harcosok

és kisebb csoportok szükség esetén egyesülnek, majd az egyesült erővel elvégzett bevetés után újra feloszlanak és visszatérnek eredeti életterükbe.

Bin Laden különleges képességei pénzügyi és műszaki képzettségéből és tapasztataiból erednek, karizmatikus vezetői képességének segítségével pedig kiválóan tudja összehangolni az egyes csoportok tevékenységét. Legnagyobb erőssége azonban az, hogy képes a különböző érdekeket, a pénzt és az elméletet szintetizálni, összhangban működtetni. Terrorszervezete egy központi komplex vezetésből áll, amely szinte kibogozhatatlan módszerekkel működik, valamint több tucat országban jelen lévő sejtből tevődik össze. Ez utóbbiak feladata olyan fiatal muszlimok felkutatása, meggyőzése és rendszerbe állítása, akik szimpatizálnak Oszama Bin Laden elveivel. Ezután olyan táborokba kerülnek, ahol megtörténik a katonai, műszaki és ideológiai felkészítésük, kiképzésük. A legjobbak ezután Európába vagy az Egyesült Államokba kerülnek, mint alvó ügynökök, vagy önálló sejtek. Ezek a személyek vagy csoportok a mai napig szoros kapcsolatban állnak az al-Kaida vezetőivel. Telepítési helyeiken tökéletesen asszimilálódott személyekként viselkednek, az ideológiai sajátosságra utaló legkisebb jelek megmutatkozása nélkül.

Oszama Bin Laden 1998-ra hajtotta végre a globálisan irányítható terrorhálózat kiépítését, amely több kisebb, korábban elszigetelten, ugyanakkor egy cél érdekében szerveződött terrorcsoport egy védőernyő alá történő szervezését jelentette. 1998. február 23-án Bin Laden egy nyilatkozatban jelentette be a zsidók és keresztények ellen irányuló Nemzetközi Iszlám Egységfront megalakulását.³⁹ A szervezet tevékenységének alapját az az általa sajátosan értelmezett vallási előírás (fatva) adja, ami szerint minden amerikai és szövetséges katona vagy civil meggyilkolása az egész világon minden muszlim szent feladata. A szövetséghez több mint fél tucat, muszlim többségű államokban már működő terrorszervezet csatlakozott.

Oszama Bin Laden nyugati értelemben vett, többek között a terrorizmus eszközével elérendő alapvető politikai követelései a következők:

³⁹ World Islamic Front Statement: Jihad Against Jews and Crusaders, 1998. február 23., www.fas.org (2004.11.30.)

- le kell váltani a korrup, azaz a nyugati hatalmakkal együttműködő muszlim politikai vezetőket;
- meg kell szüntetni az amerikai katonai jelenlétet a muszlim országok területén;
- vissza kell szorítani a nyugati értékrend és magatartásformák megnyilvánulásait a muszlim társadalmi és gazdasági életben;
- át kell venni a muszlimoknak a területükön fellelhető stratégiai energiaforrások feletti értékesítési és ellenőrzési jogot;
- le kell győzni Izraelt és vissza kell szerezni Palesztina felett a muszlim hatalmat;
- Az iszlám államokat szigorúan a Saria alaptörvényei alapján kell politikailag újraszervezni.

Először az 1998. évi, Nairoiban és Daar-es-Salaamban elkövetett merényletek hoztak áttörést abban, hogy az al-Kaida valódi módszereit megismerhessük. Ez volt az első hatalmas méretű csapás, amely az egy időben több helyszínen, szimbolikus célok ellen, sok áldozattal járó terrorcselekmények első bemutatkozását jelentette. Az ehhez hasonló komplex csapások előkészítésére mind taktikailag, mind logisztikailag egyre több időre van szükség. Mindmáig a legvéresebb, leglátványosabb és a legnagyobb hatást kiváltó esemény azonban a 2001. szeptember 11-i összehangolt amerikai támadás volt. A terrortámadás után az al-Kaida a korábban általa elkövetett támadások utáni viszonylagos csendet megtörve a terrorszervezet újabb eszközét vetette be: a médiában való folyamatos és masszív jelenlétet. Ezután a videó- és hangüzenetek számának ugrásszerű emelkedésének lehettünk tanúi, amely a támadás méreteit kihasználva az al-Kaidát az egész világon reflektorfénybe tudta állítani. Ezzel az eszközzel az al-Kaida fejlődésének újabb fokát érte el, amennyiben a korábbiakhoz képest lényegesen hatékonyabban tudja eljuttatni vallási retorikába burkolt üzeneteit, azt egyfajta, a muszlimok és a hitetlenek közötti kultúrharcként beállítva. Ehhez pedig kiváló eszközt jelent a széles média nyilvánosság, amellyel hatékonyabban képes szimpatizánsokat toborozni és mozgósítani. Itt kell megjegyezni, hogy Bin Laden radikális iszlám interpretációja természetesen nem egyeztethető össze az iszlám eredeti, alapvetően békeszerető alaptanaival. Általánosságban pedig kijelenthetjük, hogy minden nagy vallás szent írásának

elferdített értelmezése jogot formálhat bármely rossz szándékú cselekedet szentként történő követésének elismerésére, amely alól a Korán sem lehet kivétel.

Alapvetően abból kell kiindulni, hogy az al-Kaida tevékenységének visszaszorítását és megszüntetését mint végső célt gyakorlatilag minden lehetséges rendelkezésre álló eszközzel folyamatosan meg kell kísérelni, így minden, a szervezet működését gátló és megnehezítő behatás a végső teljesítményt csökkenti. A legsikeresebb és leghatékonyabb megoldás azonban továbbra is a felderítő és hírszerzési tevékenység marad. Azonban Bin Laden és közvetlen irányító embereinek esetleges kikapcsolása esetén továbbra is fennmarad az az eszmerendszer, amely a mártírrá váló vezér helyébe rövid időn belül újabb vezéreket állíthat. Hosszú távon reális célkitűzés tehát kizárólag a szervezet működési környezetének megváltoztatása lehet, azaz a potenciális terroristák és szimpatizánsaik rendszerbe történő bevonásának megakadályozása, szervezeti és finanszírozási hátterük ellehetetlenítése. Tekintettel a terroristák tevékenységének szabadságára, valamint az egyes sejtek korlátlan lehetőségeire, az új típusú terror elleni küzdelemnek elsősorban nem az elkövetés tényére, hanem az elkövetőkre kell koncentrálni. Ez a megállapítás azonban egyszerre kül- és belpolitikai vetülettel is bír.

Nemzetközi kapcsolatokat is érintő **külpolitikai síkon** elsősorban az iszlám térségben keresendők **a terrorizmus mozzató erői**. A vallási alapon szervezett terror alapvetően egy fő téziséből indul ki, amely egyrészt a globális nyugati modernizációs és szekularizációs törekvések totális tagadását, másrészt pedig kizárólag az iszlám vallási alapértékekhez gyökeresen visszatérő társadalomszerveződés megvalósítását jelenti. Az iszlám hatáskörébe tartozók elsősorban az olyan alapvető, modern nyugati értékrendek ellen küzdenek, mint a politikai és társadalmi pluralizmus, a vallásszabadság és a materializmus. Az iszlám politikai, gazdasági és társadalmi környezete pedig ideális táptalaja a terrorizmusnak a következők miatt:

- A globalizációval szoros összefüggésben folyik a nyugati értékrend, életstílus és fogyasztási kultúra agresszív piaci alapú kiterjesztési folyamata, amely az iszlám térséget is elérte. Sokan úgy gondolják, hogy ez a trend az értékek egyfajta univerzalizáltságához vezethet, hosszabb távon egységes világkultúrát, világetikát kialakítva. Ez az egységesítésre való törekvés váltja

ki a világ minden térségében az ellene való tiltakozás különféle formáit, különösen agresszív módon az iszlám régió egyes területein.

- Több muszlim szellemi és politikai vezető úgy értelmezi napjaink történéseit, mint az ő kultúrájuknak a Nyugat általi egyfajta folyamatos lenézését. A gazdaságilag, technikailag és katonailag nagyságrendekkel fejlettebb Egyesült Államokkal és Európával történő szembenállás azonban ellentétben áll az iszlám térség által a történelem korábbi időszakában fémjelzett szellemi, tudományos és technikai értékek világszintű képviselésével. Mindaddig, amíg a Nyugat által kiterjesztendő gazdasági és társadalmi modernizáció ezekben az országokban nem jeleníti meg a jólét és a szociális olló zárulásának legalább a lehetőségét, addig az egyes iszlám csoportok nyugati fejlődési modell elleni kritikáira nehéz elfogadható válaszokat adni. Azonban már ezen remények átkozása önmagában is növeli az extrémista iszlám csoportok népszerűségét. A nyugati elvekkel szembeni általános ellenállás és a meglévő, áthidalhatatlannak tűnő gazdasági, társadalmi és kulturális szakadék egy olyan kollektív tudatot hozott létre, amelyet a hitetlenekkel szembeni gyűlölet kialakítására lehet irányítottan felhasználni. A haladásba és a fejlődésbe vetett hit hiányában, továbbá a világi ideológiák összeomlása következtében olyan mértékű harag és gyűlölet alakult ki a az iszlám térség nagy részében, amelyet a valóságban már-már szentként tisztelnek.
- A népességszám radikális növekedése által a fiatal korosztály részaránya igen jelentős az iszlám térségben. A demográfiai robbanással lépést tartani képtelen infrastruktúra a kialakult embertömeg megfelelő ellátására az utóbbi évtizedekben alapvetően képtelenné vált. A térség legextrémebb demográfiai változását Jemen lakosságának változása jelenti, amely az 1950. évi 4,3 millió főről 2000-re 18,4 millióra nőtt. A jelenlegi, nagyszámú fiatal korosztályon nyugvó korfa alapján történő előrejelzés szerint Jemen lakossága 2050-re a 100 millió főt is eléri – még a termékenységi ráta felére történő csökkenésének prognosztizálása mellett is⁴⁰. A tradicionális vidéki életforma gyors ütemű felbomlását követő városiasodás magával hozta a

⁴⁰ Hablicsek László (KSH Népeségtudományi Kutató Intézet) előadása a Magyar Atlanti Tanács szemináriumán, Budapest, 2004. október 13-án

nyomornegyedek és a teljes kilátástalanság tömeges érzésének megjelenését. A hagyományos értékrendek radikális eróziója következtében az extrémizmus vallási köntösbe öltöztetett változatai ebben a környezetben megértő fülek széles tömegére találtak. A társadalom legnagyobb részarányát kitevő fiatal nemzedék számára már a tanulással együtt járó magasabb életszínvonal elérésének lehetősége sem jelent reális alternatívát. A gazdaság túl lassú fejlődése vagy stagnálása az állam szerepének folyamatos felértékelődéséhez vezetett, hiszen az állam lépett elő a legfőbb munkaadóvá. A térségre tehát jelenleg jellemző a gazdaság és az állam szoros korrelációja. Az egzisztenciát megalapozni képtelen tömegek számára tehát kizárólag a szürke és a fekete gazdaság, illetve az illegális tevékenységek folytatása jelentheti az egyetlen esélyt a boldogulásra.

- Az iszlám területén működő államszervezetek döntő része az iszlám két alaptéziséből, a tekintélyuralmi és gondoskodó államhatalmi funkciókból csupán az elsőt volt képes megvalósítani. Ennek megfelelően az iszlám térség radikális erőinek erőszakos megnyilvánulásai jelenleg legalább ugyanolyan mértékben arab és muszlim államhatalmak ellen irányulnak, mint ahogy a Nyugat elleni erőszakként jelennek meg. Az iszlám világ egységbe forrasztása teremtheti meg tehát az alapját az egységes muszlim fellépés sikerességének.
- A dzsiháid terjesztése, a radikális és fanatikus szellemi iskolák, műhelyek finanszírozása elsősorban az Arab félszigetről érkező forrásoknak köszönhetően bír nagyvonalú anyagi támogatással.
- Fentiekhez hozzájárul továbbá különösen a Közel-Keletre jellemző regionális politika alakulása is, amely a gyűlöletet és a kilátástalanságot még tovább táplálja. A nem mindig megalapozatlan vádak Izrael Palesztinával szemben folytatott politikájára, valamint az Egyesült Államok gyakori, egyoldalúan Izrael melletti állásfoglalására vonatkoznak.

A felsorakoztatott társadalmi, gazdasági, történelmi és kulturális adottságokat jellemző keretfeltételek tehát úgy tűnik, lehetetlenné teszik a Nyugat közvetlen

beavatkozását a folyamatokba. Léteznek azonban olyan külpolitikai és diplomáciai eszközök, amelyek célirányos használata előmozdíthatja a megoldás lehetőségét.

A történelmi tapasztalatokból eredő tények ismeretében alapvetően át kell gondolni, hogy az amerikai és európai külpolitikai érdekek kikényszerítésében alkalmazott nyugati értékek és elképzelések terjesztésénél nagyobb hangsúlyt kell fektetni a muszlimok kultúrájával, társadalmi berendezkedésükkel és vallási meggyőződésükkel összefüggő nagyobb türelemre. A térségben kialakult szociális és gazdasági körülményekre tekintettel számos olyan politikai jellegű lehetőség kínálkozik, amellyel legalább meg lehet próbálni a térség jelentős számú népességének nyomorán, kilátástalanságán és kirekesztettségén segíteni anélkül, hogy a politikai és gazdasági reálszférába az direkt beavatkozást jelentene. Ennek egyik jó példája az Európai Unió - eredményessége tekintetében vitatott kimenetelű - segélyakciója és támogatási rendszere a palesztin autonóm területeken.⁴¹

A különböző politikai lehetőségek között is a leglényegesebb felület a Közel-Kelet problémájának megoldása. Nem véletlen, hogy az oslói békefolyamat beindulása után a terrorcselekmények Izrael ellen gyakorlatilag megszűntek, majd Rabin politikájának változása hatására azok újból felélénkültek. A konfliktus felszámolásának kezdeti lépését jelentené az a folyamat, amelyben az erőszakos cselekmények kezdeményezői mind izraeli, mind pedig palesztin részről egyenlő megítélés alapján azonosításra kerülnének. Jelenleg ugyanis a szembenálló felek egyike sem tesz jövőbe mutató politikai lépéseket az ellentétek feloldása és a párbeszéd érdekében. Mindkét fél egyben kezdeményezője és folytatója is annak az erőszakspirálnak, amelyben mindmáig sem az amerikai, sem pedig az európai befolyás érvényesítése nem vezetett kézzelfogható eredményre.

⁴¹ Arafat bombt, Europa zahlt, Die Zeit 24/2002, 2002. június 7., 13. oldal

2. A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG STABILITÁSÁT ÉS BIZTONSÁGÁT BEFOLYÁSOLÓ REGIONÁLIS TÉNYEZŐK

2.1. A Magyar Köztársaság geopolitikai adottságai

A Magyar Köztársaság államalkotó nemzeteinek és szomszédos népeinek eredettörténetéből, valamint történelmi fejlődéséből fakadóan sajátos geopolitikai környezetben fekszik Európa földrajzi középpontjában. Ez az elhelyezkedés alapvetően befolyásolja az országra potenciálisan ható kockázatokat, ugyanakkor a lehetőségeket is. A Magyar Köztársaság Európában egy kulturális és nyelvi szigetet képez, hiszen szomszédaink mind nagyobb kulturális tömbök népcsoportjaihoz tartozó, vagy azokból korábban kiszakadt államok. Az ország európai összehasonlításban közepes méretűnek minősül lakossága és területi nagysága alapján. A Magyar Köztársaság történelme során az államalapítástól kezdve napjainkig - a területi integritás átmeneti korlátozásai ellenére is – az átmeneti kényszerű megszakításoktól eltekintve a nyugat-európai értékközösség részeként fejlődött és fejlődik jelenleg is. Az európai integrációs szervezetekhez történt csatlakozást követően ismét adott annak a lehetősége, hogy a történelem során korábban kialakult szereposztásnak megfelelően a Magyar Köztársaság kihasználja geopolitikai adottságaiból eredő potenciális lehetőségeit, amely többek között a térség gazdasági, pénzügyi, közlekedési és kulturális központjává történő fejlődés lehetőségét foglalja magában.

Az értekezés 1. fejezetében részletesen elemzésre került az elmúlt másfél évtizedben alapvetően megváltozott nemzetközi rendszer jellege, valamint releváns szereplőinek egymáshoz való viszonyrendszere. Meghatározásra kerültek azok a tézisek, amelyek az Egyesült Államok hatalmi potenciáljának változását mutatják a biztonságpolitikai paradigmaváltást követően, valamint bemutatásra került a transzatlanti együttműködésben bekövetkezett szemléletváltozás is. Ezen

peremfeltételek közepette vált tehát a Magyar Köztársaság 2004-re a legjelentősebb európai és transzatlanti együttműködési szervezetek teljes jogú tagjává.

Az 1989/90-ben bekövetkezett politikai változások és az azt követő belső fejlődés eredményeként tehát a Magyar Köztársaság számára megnyílt a lehetőség a világ legfejlettebb és katonailag legerősebb államaival való tartós szövetség megvalósítására. A Magyar Köztársaság napjainkban már nem tárgya nagyhatalmi érdekütközéseknek, és a történelmi sérelmek miatt - többek között integrációs törekvéseiket is figyelembe véve - a szomszédos államok sem folytatnak ellene a korábbiakban előforduló nyílt magyarelles politikát. A Magyar Köztársaság és a szomszédos államok viszonya napjainkra olyan kölcsönös függéssé vált, amelyben - Ausztria kivételével - a kezdeményező szerep, ha változó hatékonysággal is, jelenleg is a magyar diplomácia kezében van. A külpolitikai potenciális problémákat hordozó relációkban a szomszédokhoz képest stabil politikai és gazdasági viszonyokat felmutató Magyar Köztársaság számára hosszabb időn keresztül mód nyílhat a térségben megszerzett - időszakosan ugyan kevésbé jellemző - külpolitikai dominancia fenntartására. Ugyanakkor látni kell, hogy a Magyar Köztársaság csak olyan mértékben tudja érvényesíteni regionális politikai álláspontját és érdekeit az európai és a transzatlanti döntés-előkészítés és döntéshozatal folyamataiban, amilyen mértékben hozzá tud járulni a régió stabilitásához és gazdasági növekedéséhez. A regionális érdekek felvállalása lehetőséget nyújt a nemzeti érdekek közvetett képviselőjére, továbbá a szomszédság-politika kedvező alakítására. A külpolitikának közösségi szinten is arra kell tehát irányulnia, hogy elfogadtassa, a magyar nemzetpolitikai érdekeknek és a demokratikus Európa megvalósításához fűződő célkitűzések egybeesését. E cél elérése érdekében egyébiránt a határon túli magyarság a szomszédos államok integrációs folyamataiban indikátor szerepet is betölthet. Összességében tehát megállapítható, hogy az elmúlt másfél évtized a Magyar Köztársaság számára biztonságpolitikai szempontból egy különlegesen kedvező helyzet kialakulását jelentette, azonban a változásokból eredően a biztonságpolitikai koncepció hangsúlyainak felülvizsgálata szükségessé válik.

A következőkben bemutatásra kerülnek a hadtudomány elméleti megközelítésének általános biztonságpolitikai kihívásai, hangsúlyosan a Magyar Köztársaságra regionális szinten vonatkozó sajátosságokkal.

2.2. Az emberi és kisebbségi jogok érvényesüléséből eredő biztonságpolitikai kockázatok a Magyar Köztársaság vonatkozásában

A **Magyar Köztársaság** az európai és az atlanti integrációs szervezetekhez történő csatlakozással együtt, a rendszerváltoztatással kezdődő folyamat beteljesítéseként, mára **teljes mértékben teljesíti az Európai Unió**, illetve a nyugati demokráciák által a **demokratikus államberendezkedéssel és a szabad piacgazdasággal kapcsolatos elvárásokat**. Az állam szabályozási körébe tartozó valamennyi társadalmi és gazdasági tényező, amely az emberi és kisebbségi jogok érvényesülésével áll összefüggésben, megfelel az általános demokratikus elvárásoknak. Ez a megfelelés ugyanakkor nem garantálja sem a társadalom, sem pedig az államhatalom ágai részéről az emberi és kisebbségi jogok mindenkori és teljes körű gyakorlati érvényesülését. A Magyar Köztársaság a történelem során mindvégig befogadó jellegű országgént lépett fel, így többek között a történelmi örökségen alapulva jelenleg jelentős, az alapvető demokratikus jogok érvényesülése tekintetében veszélyt jelentő szervezett erő területén nem létezik.

Ugyanakkor a Magyar Köztársaság egyik sajátos jellemzője, hogy határain túl, a szomszédos államok területén, a magyar népcsoporthoz tartozó jelentős számú, mintegy **2,8** millió fős magyarság él⁴². Európában az anyanemzet államán kívül élő nemzeti kisebbség ennél nagyobb lélekszámban csupán az oroszoknál fordul elő. Ez a tény azonban a szomszédos országok folyamatosan mélyülő európai integrációs folyamata ellenére is az egyik legnagyobb unikális stabilitási kockázatot jelenti a térségben. Tekintettel arra, hogy az ebből eredő kockázatok az általános biztonságpolitikai elméletek közül a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájára az átlagosnál jelentősebb hatást gyakorolnak, valamint arra, hogy az elmúlt másfél évtizedben a fegyveres konfliktusok szintjét elérő cselekmények Európában szintén nemzeti kisebbségi problémák törésvonalai mentén alakultak ki, az értekezési elemzési terjedelme e témában a sajátos kül- és biztonságpolitikai felületre tekintettel némileg meghaladja a csupán általánosan érvényesülő regionális kihívások tárgyalásának terjedelmét.

⁴² Szomszédos államok népszámlálási statisztikái alapján (www.htmh.hu)

Közép- és Kelet-Európa az első, majd a második világháborút követően olyan megrázkódtatásokat élt át, amely alapvetően szétzilálta a nemzetiségi helyzetet. Ezen a szovjet befolyási övezet kényszerintegrációjában kikényszerített egységes látszat sem segített, hiszen a magyarságnak több eltérő felépítményű gazdasági és társadalmi rendszerben működő állam területén kellett boldogulnia. A közép-európai össznemzeti sorsközösségen belül a nemzetiségi helyzetet egyrészt a korábbi történelmi asszimilációs folyamat folytatása, másrészt pedig a problémáknak a szocialista internacionalizmus talajára történő adaptálása jellemezte. A jugoszláv vajdasági autonóm terület, a szlovák és a román történelmi magyar városok nemzetiségi arányainak jól kitervelt - ámde az adott nemzetállam szempontjából érthető - tervszerű megváltoztatása, végül pedig az erdélyi magyar falvak lerombolásának szervezett koncepciója a határon túl élő magyarság kérdésének különböző megoldásait jellemezte. A szocialista internacionalizmus leple alatt, valamint a térséget megszálló és ellenőrző szovjet hatalmi erők politikai egyetértése mellett megnyilvánuló folyamatok - rendszertanilag indokoltan - előrevetítették a nemzeti szuverenitást előbb-utóbb visszanyerő térségben a nemzetiségi kérdésekkel kapcsolatos, elemi erővel felszínre törő ellenségeskedéseket.

A határon túli magyar kisebbségek speciális mennyiségi és minőségi adottsága mellett a Magyar Köztársaságot az elmúlt évszázadokban mindvégig a hangsúlyosan jelentkező, a nemzeti kisebbség és az állam között létrejövő feszültség jellemezte. Az évszázados feszültségek a közép- és kelet-európai rendszerváltoztatások után ismételt elemi erővel törtek a felszínre, amely folyamatban indikátorként természetesen a nacionalista erők is megjelentek. A hatalmi és transzformációs vákuumba került térségben három geopolitikai fogalom állt a központban: a nemzet, a nemzet lakóhelye és a nemzetállam fogalmi meghatározása és szerepének definiálása. Térségünkben jelenleg is éppen az okozza a legtöbb gondot, hogy az említett három fogalom a gyakorlatban nem esik egybe, így az államok hatalmi potenciáljuknak megfelelően képesek újabb konfliktusokat indukálni, vagy a régiüket életben tartani.

A jaltai világrend felbomlásával tehát a nagyhatalmi konszenzuson alapuló világrend keretei szűntek meg Közép- és Kelet-Európában. A dezintegrációs folyamatok új nemzetállamokat hoztak létre, amelyek elismerése a második

világháború után kialakított európai határvonalak alapvető megváltoztatása nélkül vált lehetségessé. Kérdés azonban, hogy a kialakult poszt-bipoláris „új világrend” milyen mértékben kedvez a térség stabilitásának. A stabilitás az európai történelemben ugyanis összetett fogalom: az első világháború után megalakult Népszövetség a stabilitást és a békét helyezte előtérbe a nemzeti kisebbségek jogainak rovására. A béke megőrzése és a stabilitás egyidejűsége tehát ebben az értelemben érdekellentéteket szült. A bipoláris világrendben ugyanakkor a volt szocialista országok szövetsége stabilnak volt értékelhető - természetesen sajátos nézőpontból.

Magyar kisebbségek az első világháborút követően kialakított világrendben önhibájukon kívül a Magyar Köztársasággal határos országok mindegyikében, továbbá a Cseh Köztársaságban is jelentős számban jelen vannak. Tekintettel arra, hogy a határon túli magyarság helyzetéből adódóan rendkívül erős nemzeti, nyelvi, kulturális és vallási identitással rendelkezik, **valós nemzeti közösséget alkotnak** a szomszédos országok területén. A balkáni térségben az elmúlt évtizedben tapasztalható konfliktusok jellegét tanulmányozva megállapítható, hogy e régióban a nemzetiségi problémák jelentik a legnagyobb konfliktusforrást az államok közötti kapcsolatrendszerben. Ez az állam és a nemzeti kisebbség viszonyában fennálló konfliktus jelenti a térség regionális destabilizációjának legnagyobb immanens veszélyét, amely a politikai, gazdasági és társadalmi transzformáció időszakában lévő régió viszonylagos biztonságát veszélybe sodorhatja. A határon túl élő magyar kisebbség helyzete nagyságrendjét tekintve - az orosz kisebbségek mellett - egész Európában egyedülálló, ezért a kialakult történelmi helyzetben a magyar kisebbségek kérdésének a mindenkori magyar külpolitika kiemelt prioritásának kell lennie. A meglehetősen erős identitástudattal rendelkező magyar kisebbségek erőteljes, nyílt, ugyanakkor békés politikai küzdelmet folytatnak lakóhelyükön. A mindenkori magyar kormánynak meglehetősen nehéz feladatot jelent összehangolni az európai integrációs politikát az aktív nemzetpolitikával, különös tekintettel a térségben a történelem folyamán felhalmozódott etnikai és nemzetiségi konfliktusok nagy száma és történelmi jelentősége miatt. A poszt-bipoláris világrend létrejöttét követő gazdasági és társadalmi transzformációs vákuum egyértelműen teret adott a korábban elfojtott nacionalizmusnak, amely a problémákra megoldást keresve újult erővel tört felszínre. Az újjáformálódó világképben Kelet-Közép-Európának tehát három

geopolitikai tényezővel kell szembesülnie és mielőbb megoldást találnia: a nemzet és az állam viszonya, a nemzet földrajzi elhelyezkedése, valamint az államok kapcsolatrendszerének optimális arányosítása.

A Kárpát-medencében a hivatalos népszámlálási statisztikák szerint 13,4 millió fő magyar nemzeti közösségbe tartozó él, amelyből 2,8 millió fő, a Magyar Köztársaság lakosságának 21 %-a él a határos országok területén. Ez a tény nem csak a szűk régió, hanem egész Európa számára kihívást jelent, mivel a kisebbségek egyetlen eszközükkel, a politikai képviselőikkel küzdenek kulturális szolidaritásuk érdekében. A térség és Európa számára a nagy számú magyar határon túli kisebbséggel kapcsolatban a kihívást elsősorban az jelenti, hogy tekintettel a magyar kisebbség földrajzi elhelyezkedésére, már maga a kapcsolatfelvétel is a magyar irredentizmus feléledését jelenti a szomszédos országok felfogásában. Ez abból a tényből ered - túl a történelmi tapasztalatokon -, hogy a magyar kisebbség elhelyezkedése nagy részben természetesen a történelmi magyar területekkel esik egybe. A szomszédos országok egy részében tehát a mai napig létezik egy olyan félelemérzet, hogy a magyar kisebbségekkel való magyar kormányzati törekvések végső soron az államhatárok megváltoztatását kényszeríthetik ki az ott élő magyarok érdekeire hivatkozva. Ez a gondolkodásmód napjainkban is jelen van, amely adott belpolitikai feltétel esetén a szomszédos államok nemzeti biztonságpolitikájának szerves részévé is válhat – még az erre irányuló magyar szándékok minden szinten történő tagadása esetén is.

A magyarlakta területek anyaországba történő integrálásától való félelem a rendszerváltoztatás után újabb dimenziókban merült fel. A határon túli magyarok önszerveződésének fejlődésével az összmagyarsággal fenntartott szervezettebb intézményi kapcsolat, a magyar szellemiség szélesebb körű ápolása, tehát összességében a nemzeti integráció szándéka a rendszerváltoztatás utáni időszakban a korábbiakhoz képest erőteljesebben jelentkezett. Az új típusú integráció iránti igény azonban ezután alapvetően a határok szabad átjárhatóságán, a határokon átívelő gazdasági, kulturális kapcsolatokon nyugszik. A határon túli szervezetek a régióban lezajlott rendszerváltoztatások után már önállóan is képessé váltak érdekeiket képviselni a nemzetközi fórumokon, amelyet az intézményesített magyar-magyar érdekszövetségek képesek még eredményesebbé tenni.

A sem területileg elszakadni, sem pedig asszimilálódni nem akaró határon túli magyar kisebbség szándékának azon felismerése, hogy a szomszédos országok fejlődéséhez minden eszközzel hozzájárulhassanak, elméletileg egyetlen eszközzel, az autonómiával (személyi, kulturális, különleges státuszú, területi) biztosítható, nem csak a befogadó nemzet fejlődéséhez, hanem annak pozitív nemzetközi megítéléséhez is hozzájárul. A magyar kisebbségek kialakulásához teljes mértékben hasonló Dél-Tirol régió etnikai autonómiája példaértékű lehet, és hosszú távon egy lehetséges megoldást is jelenthetne a térség és Európa békés fejlődése irányába a hasonló kihívásokkal küzdő államok számára, ugyanakkor megjegyzendő, hogy Székelyföld esetére vonatkozóan az anyanemzettől jelentős távolságban lévő autonóm területhez hasonló példa az Európai Unióban nem ismert.

A demokrácia, emberi- és kisebbségi jogok érvényesülése tárgyában releváns elem a magyar külpolitika feltételrendszerének és mozgásterének vizsgálata a rendszerváltoztatás időszakában. A rendszerváltoztatás utáni demokratikusan választott kormányok számára a szomszédos országokkal kapcsolatos külpolitikát illetően nem állt rendelkezésre bevezetett és használható modell. Az első, szabadon választott kormány külpolitikájában kezdetben alapvetően a reform-szocialisták külpolitikai elképzeléseire támaszkodhatott, azonban ez a támasz az 1989-1992 közötti, a külpolitikai környezet, valamint a külpolitika-alakítás belpolitikai feltételeinek alapvető megváltozásával nem bizonyult elegendőnek és tartósnak.

A Kádár-rendszer konszolidációja után sem tartozott a külpolitika a kiemelten kezelendő kormányzati prioritások közé. Az ország vezetése tisztában volt a külpolitika alakításának korlátozottságával, amelyben egyébként meglehetősen szűk mozgástérrel rendelkezett. A saját kezdeményezések időszaka éppen a rendszerváltoztatás előtt élénkült meg, amikor az első demokratikus választás előtt az utolsó nem demokratikusan választott kormányzat diplomáciai offenzívája a nyugati határon elhúzta a menekült keletnémetek előtt a vasfüggönyt, aláírta a szovjet csapatok kivonásáról szóló szerződést, továbbá apró lépésekben a Varsói Szerződés megszűnésében is szerepet játszott. Ez a tény azonban nagyban megterhelte az első, legitimnek tekintett kormányzat külpolitikai irányvonalát, mivel nagyobb változtatások nélkül kellett továbbvinnie egyrészt a korábbi kormány külpolitikai

irányvonalát, másrészt viszont bizonyítani kellett azt is, hogy az új, demokratikusan választott kormányzat külpolitikája eltér elődjétől. Általánosságban az is igaz, hogy ezek az ellentmondások eredményezték a rendszerváltoztatás előtti és az azt követő külpolitikai folyamatok komplikáltságát mind a Magyar Köztársaság, mind a többi volt szocialista ország esetében. Ennek megfelelően az első, demokratikusan választott kormánynak olyan saját külpolitikai koncepciót kellett kidolgoznia, amely a magyar külpolitika három alapvető prioritását képes közös nevezőre hozni. A magyar külpolitika három alapvető célja a nyugati integrációkhoz való csatlakozás, a szomszédságpolitika fejlesztése annak új alapokra helyezésével, valamint a magyar nemzet, mint kulturális és etnikai egység fenntartása és támogatása a magyar állam felelőssége alapján.

A rendszerváltoztatás után a politikai és a gazdasági mozgástér korábbiaktól eltérő feltételrendszerei alapvetően két területen, a transzformációs költségek gazdasági és szociális vetületében, továbbá a korábban elfojtott nemzetiségi problémák újbóli felszínre kerülésében mutatkoztak meg. Emellett az 1991. évi moszkvai puccskísérlet és a délszláv államokban zajló háborús események hidegzuhanyként érték az átalakuló országok politikai vezetését és a lakosságot, valamint a Nyugatot is, amely összességében a felszabadult térség első nagy csalódása volt az új lehetőségek árnyékában. Ez a sokkhatás bár ellenkező előjellel, a rendszerváltoztatás 1989-1990-es lehetőségének felismeréséhez volt hasonlítható. Az akkoriban uralkodó érzéseket a kommunizmusból való felszabadulás és a nagyhatalmak szembenállásának megszűnése motiválta, amely a “vissza Európába”, és a “demokrácia, jólét, Nyugat” vezérfonalra fűzött fejlődési irányt jelölte ki. Az e folyamat útjába gördített első jelentős akadály a térség önálló, nemzeti külpolitikájának súlyát egy csapásra megnövelte.

Az 1989-1990-es nyugati integrációs és jóléti remények tehát hamarosan illúzióvá lettek. A hétköznapiok realitása, a piaczgazdaság működési logikájából eredő tőke brutális megjelenése az álmodott jólét helyett a megörökölt hatékonytalan termelési szerkezetből eredő hatalmas gazdasági visszaesést és ebből eredően a munkanélküliség drasztikus emelkedését, továbbá a főbb makrogazdasági mutatók régen látott romlását hozta magával. A hidegháborút demokratikus alkotmányjogi eszközökkel és kisebb forradalmakkal szinte azonnali kapitulációval megnyerő Kelet-

Közép-Európa szembe találta magát a “győztünk, de hogyan éljünk a kialakult helyzettel?” jellegű nyugati passzivitással, tanácstalansággal. A gazdasági és szociális felzárkózás egykori Marshall-tervhez hasonló formája az átmeneti identitásválságba került Nyugat részéről elmaradt. A hidegháború győzteseként fellépő Nyugat számára valóban nagy kihívást jelentett a keleti határok és az ellenségkép drasztikus megváltozása, amely helyzetben a nyugat-európai államoknak új alapra kellett helyezni a gazdasági és katonai integráció korábbi céljait, azok bővítési lehetőségeire fel kellett készülni, illetve az egyetlen nagyhatalomhoz, az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyaik is átértékelésre szorultak.

A nemzetiségi kérdésnek, mint a külpolitika egyik leghangsúlyosabb részének újrastrukturálási folyamatát figyelhettük meg a rendszerváltoztatás utáni időszakban ugyanis a közép- és kelet-európai országok külpolitikájának átalakulása nem csak a szovjet típusú hatalmi struktúra és a hidegháborús örökség lebontására korlátozódott. A XX. században létrejött három nagy európai föderáció, a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlásával, amely a Magyar Köztársaság határainak közvetlen szomszédságában zajlott le, világossá vált, hogy a szocialista világrendszer bukásával együtt olyan államrendszerek szétesése is bekövetkezett, amelyek életben tartását kizárólag az elmúlt társadalmi rendszerek sajátos kohéziói tettek lehetővé. A rendszerváltoztatáskor a Magyar Köztársaság öt országgal volt határos, majd két és fél év elteltével már héttel, amelyekből csak kettő maradt változatlan. Ezen országok közül mindegyikben élnek kisebb-nagyobb lélekszámban magyar nemzetiségű polgárok. A Magyar Köztársasággal határos, 1991-1992-ben felbomlott föderációkból alakult új államokhoz való viszony alakulása legalább annyira változatos volt, mint az ott élő magyar nemzetiség sorsának alakulása.

A hidegháború végét jelentő rendszerváltoztatások eufóriáját 1991-re egy új felismerés váltotta fel: a régióban való együttélés szabályait az alapvetően megváltozott feltételrendszerek miatt teljesen új alapokra kell helyezni. Mivel a nemzetközi kapcsolatok elméletének liberális felfogása a szovjet uralom évtizedei után széles körben érthető okokból nem volt vállalható, a függetlenné váló új és régi nemzetállamok számára egyetlen járható útnak legtöbb esetben egy olyan kitalált unitárius nemzetállam felfogás tűnt, amelyben az állam és a nemzet egységének hangsúlyozásában a nemzetiségek csupán idegen testek voltak. Ezáltal azonban a

térség stabilitását egy újjáélesztett nacionalizmus veszélyeztette. A rendszerváltoztatásból eredő optimizmust tehát gyorsan felváltotta a térségben azóta is meghatározó bizonytalanság érzés. A nacionalizmus erősödésére jellemző, hogy a Magyar Köztársaságban ismét nagy erővel jelent meg a Trianon-szindróma – a politikai életben is. A magát ismét a nagyhatalmak áldozataként bemutató politikai öntudat újfent szembesült azzal, hogy Trianon miatt a magyar politikai és gazdasági cselekvőképesség erősen behatárolt kényszerpályán mozog, amely a szomszédos országokban élő magyarsághoz való viszonyt is erősen determinálja. A nagyszámú nemzetiségekkel rendelkező államok (Románia, Ukrajna, Szerbia, Szlovákia) számára ez elsősorban belpolitikai, majd másodsorban külpolitikai síkon jelentkező problémát jelentett, míg a más ország területén élő nagyszámú nemzetiséggel rendelkező államok (Oroszország, Magyar Köztársaság) számára a probléma elsősorban külpolitikai síkon nemzetközi feszültségekhez vezetett.

Egy adott, a nemzetállam felfogás szerinti állam területén történelmi vagy egyéb okokból jelenlévő kisebbségek léte a nemzeti értékek és érdekek védelme szempontjából a szintiszta nemzetállami helyzetet bonyolító, tehát nemkívánatos jelenség. A kialakult történelmi helyzettel való együttélés, illetve a helyzet kezelésére alkalmazott módszerek minősége és mennyisége alapvetően függ a kisebbségek lélekszámától, integrálódási képességük és egységes fellépésük mértékétől. Természetes módon minden állam - éppen a nemzetállamiság érdekeire történő hivatkozással - minden rendelkezésre álló direkt és indirekt eszközzel megpróbálja csökkenteni a kisebbségi lakosság arányát, azaz a lehető legtisztább nemzetállam kialakítására törekszik. A térségben azonban gyakorlatilag nem létezik olyan megoldás, amely mindkét vagy minden érdekelt fél számára akár tartósan vagy végelegesen kölcsönösen ideális megoldást jelentene. Ezt a megállapítást a nemzetközi kapcsolatok elmélete és megannyi történelmi példa támasztja alá. Az elmélet és a történelmi tapasztalatok alapján a magyar kisebbség történelmi területen való identitás-megőrzésének elméleti lehetőségeit, illetve további lehetséges fejlődési módjait az alábbiakban mutatom be.

a) Határmódosítás

A trianoni szerződést követő határmódosítások megítélését az adminisztratív módon leválasztott területeken élő, a magyar nemzet részét képező lakosság idegen nemzetek polgáraivá válását követően a magyar nemzeti kormányok mindenkori nemzetstratégiájában két fő irányvonal jellemezte. Az egyik a magyarság szétdaraboltságát olyan megváltoztathatatlan történelmi tényként kezelte, amelynek kezelése semminemű politikai felelősséget nem ró a magyar kormányokra, illetve a felszínen megjelenő támogatásokkal a problémát megoldottnak látta. Ez a „struccpolitika” hol keményebb, hol lágyabb formát öltött. A másik nemzetstratégia az egységes magyar nemzet értékei és érdekei védelme mentén alakult ki, amelyben mindig fontos szerepet játszott a határon túli kisebbségek hathatós támogatása annak érdekében, hogy az egységes nemzet átmenthető legyen egy esetleges majdani közös államba, illetve az egyetemes emberi civilizáció jövője számára. Ez az aktív magyarságpolitika a két világháború között nem járt sikerrel, így a második világháború után ismét visszarendeződött a párizsi békeszerződés alapján kialakított államhatárok rendszere.

A határmódosítás nemzetközi jogi normákon alapuló elméleti megoldása a Magyar Köztársasággal határos három föderáció felbomlásán és a délszláv háborúk utáni határok kialakításán nyugvó példák alapján reális elméleti alternatíva is lehetne. Azonban ez a megoldás - a már említett okok miatt - csupán egyes politikai csoportoknál került a politika színpadára. Az alkotmányos elveken nyugvó békés határmódosítás jövőbeli bekövetkezését egyes kisebb-nagyobb területek esetén azonban a következők miatt nem lehet kizárni. A térség államainak gazdasági-pénzügyi, védelmi, majd pedig az Európai Unió fejlődésével és társadalmi integrációs folyamatával a nemzet erejét jelenleg kifejező hatalmi potenciál - a biztonság fogalmának az 1990-es évek elején történt fogalmi és tartalmi változásához hasonlóan - vélhetően középtávon alapvetően módosulni fog. Az államhatárok azonban várhatóan középtávon egyes adminisztrációs rendszerek szükségszerű megléte alapján továbbra is fennmaradnak. Az integrációval a biztonság és a hatalmi potenciál átértékelődése logikusan elvezethet egy olyan demokratikus és békés területi átrendeződéshez, amely folyamatban az egyes államok a saját nemzetállamuk egységes történelmi, kulturális és nyelvi értékközösségének totális megvalósulása

érdekében elméletileg hajlandóak lehetnek lemondani a kölcsönösen nagy költségekkel járó nemzeti etnikai kisebbségek okozta többletkiadások elkerülése érdekében bizonyos területekről. Ez természetesen a visszafogadó országra is igaz: a nemzet egységesítése érdekében megéri-e esetlegesen gazdaságilag elmaradottabb régió területi átvétele a szomszédos országtól. Egy fent vázolt határmódosítás a második világháború óta kialakult és azóta már jelentősebb változásokon átesett status quo-t érdemben nem befolyásolná, ugyanakkor az egy nemzet - egy állam elvének érvényesülésével a térség konfliktusforrásainak egy részét minden bizonnyal megszüntetné. A határmódosítás gondolatát a rendszerváltoztatást követően a magyar szélsőjobboldali pártok és politikusok nyíltan vagy burkoltan napirenden tartják, ugyanakkor 1995-ben az akkori külügyminiszter is elméleti lehetőségként számba vett kisebb határmódosításokat.⁴³

A határon túli magyarság földrajzi elhelyezkedésére, továbbá a hazánkban élő nemzeti kisebbségek területi elhelyezkedésére és lélekszámára, valamint a magyar településszerkezetre tekintettel a határmódosítás területcserékkel történő kombinálása miatt csak egyes kisebb területek esetén tartom elméletileg reális lehetőségnek, ugyanakkor a történelmi sérelmek miatt gyakorlati megvalósítása kizárt. A határmódosítással történő nemzetegyesítés láthatóan periférikus elképzelés, lehetséges legoptimálisabb kivitelezése is csupán marginálisan oldaná meg a magyar kisebbségek és a magyar nemzetállam egységesítését.

b) Föderális struktúrák létrehozása

A régió történelmének tükrében a legoptimálisabb és egyben az integrációs szervezetekhez történő csatlakozás miatt a legelképzelhetőbb hosszú távú lehetőség a nemzetiségi lakosság földrajzi elhelyezkedésének megfelelő regionalizáció. A történelmi hagyományok által kialakult, az elmúlt évtizedek alatt alapvetően átalakított természetes kereskedelmi és termelői struktúrák felélesztése nem csak az integrációs szervezetek működési rendszeréből adódó regionalitás fontossága miatt, hanem a szerves fejlődés által korábban kialakult termelési és kereskedelmi logika által is prognosztizálható. Az európai államok nagy részében napjainkban éppen az

⁴³ Kovács László interjúja, Európai utas, 1995/2., 24. oldal

eredményes regionális gazdasági és kulturális kapcsolatok tesznek pontot a nemzetiségi és területi integritás-alapú évszázados ellentétekre. Ugyanakkor a szomszédos államok nemzeti érzelmű elitje a határrevízió előszobáját látja a regionális struktúrák létrehozásában. A föderális struktúrák esetleges működőképes kialakulása sem oldja meg azonban teljes mértékben a határon túli magyarok nemzetállam-szintű egyesítését.

c) Asszimiláció

Történelmi ismereteink alapján, és a nemzetpolitika lényegi elemeként - kimondva vagy kimondatlanul is tény -, hogy az asszimilációs törekvések a nemzeti célok elérésének kötelező velejárói. A többségi nemzetbe különböző, hol békés, hol pedig agresszívabb, hol aktív, hol pedig passzív eszközökkel történő beolvasztás tehát minden nemzetiségi gondokkal terhelt többségi nemzet legegyszerűbb, ám hosszabb távú cselekvési lehetősége annak érdekében, hogy az egységes nemzetállam lehetőleg terhes nemzetiségi jelenlét nélkül - optimális esetben tisztán nemzetalkotó népesség alapján - létrejöhessen. **Az asszimilációra való törekvés ugyanakkor erőteljesen aszimmetrikus folyamatot indukál a kisebbségi nemzetek részéről**, hiszen egy hosszú történelmi, vallási, kulturális és nyelvi nemzetközösségi hagyományt fenyegető politika ellen a kisebbségek identitásos összezárással, a közös értékek még szigorúbb és következetesebb gyakorlásával és védelmezésével válaszolnak. Minél erőszakosabb és átláthatóbb eszközöket alkalmaz a nemzetállam többsége a kisebbségekkel szemben, annál erősebben jelentkezik a szoros összezárás gyakorlata, amely az asszimilációs folyamat lassulását, és egyidejűleg az asszimilációra törekvő erő fokozását vonhatja maga után. Megfigyelhető, hogy a legerősebb asszimilációs törekvéseket felmutató államok területén a legerősebb a magyar kisebbségek nemzeti identitása.

Az asszimilációs folyamat különböző eszközökkel történő erősítése tehát a többségi nemzetállam számára alapvető nemzeti érdek, amely a tiszta nemzeti államszerveződés irányába történő fejlődés tekintetében jelentkező nemzeti célként **elméletileg racionális** folyamat. A nemzeti kisebbségek összetartó erejének növelését a történelmi hagyományok elvesztését célzó folyamatok elleni közösségi fellépés, továbbá az anyanemzet saját, vagy nemzetközi szervezetek útján történő ellenlépései

befolyásolhatják. A kárpátaljai és a szerbiai magyarság kivételével belátható időn belül a határon túli magyarság az Európai Unió területén fog élni. Ez a tény a nemzetek közösségének nagyfokú szabadságjogának kiterjesztését vonja maga után a közeljövőben, amely a kisebbségekkel való bánásmód, és a részükre biztosítandó jogok tekintetében pozitív folyamatok kezdete lehet. Az integrációs és regionalizációs folyamatok sajátos együttlétéből eredő közösségekben - az Európai Uniótól a kistérségek szerepének felértékelődéséig - napjainkban a közös emberi civilizáció történelmi örökségként való értékmegőrzése látszik erősödni. Ennek ellenére az asszimilációs folyamatok a vegyes házasságokkal, lakhelyváltással, vagy önkéntes módon a jövőben külső beavatkozás nélkül is folytatódni fognak.

A határon túli magyarság helyzetén azonban a valószínűleg hosszú távon zajló asszimilációs folyamatok rövidtávon alapvetően nem változtatnak. Középtávon a nemzetiségeknek a befogadó nemzethez való aránya ugyan változik, ugyanakkor a még mindig nagy számban jelenlévő nemzetiségek kiemelt kezelésére az integrációs környezetnek történő megfelelés érdekében egyre nagyobb szükség lesz.

d) Területi decentralizáció

A Kárpát-medence államait, tágabban értelmezve a volt szovjet befolyás alá tartozó régiót a rendszerváltoztatást követően, többek között az új államstruktúrák létrehozásában is manifesztálódott szuverenitás visszanyerése által a korábban elfojtott, a történelem során éppen ezért deformálódott nacionalizmus megjelenése is jellemzi. A nacionalizmus az egymással egyre szorosabb kapcsolatban álló kül- és belpolitika megannyi érzékeny területét érintve képes hosszú történelmi szakaszon keresztül nem létező politikai struktúráknak is gyökeret verni, a nemzetpolitikának a korábbi időszaktól eltérő képet adni, továbbá nem utolsó sorban a rendszerváltoztatással járó nagyfokú gazdasági visszaesésről a figyelmet elterelni. Az európai integrációs szervezetekhez történő csatlakozással annak egyik alapvető feltételeként az Európai Unióban az integrációs folyamatok ellentételezéseként megjelenő egyre erősödő nacionalista politika ellenére a térségben meglévő nacionalista feszültségek minden bizonnyal oldódni fognak. A jelenleg több országban szélsőséges eszméken alapuló nacionalizmus valószínűleg a „normális szintre” csökken, amely a többségi és kisebbségi nemzetiségi viszonyokban is pozitív

folyamatokat indíthat be. Az „európai” politizálás az integrációs folyamat erősödésével - és nem utolsó sorban az előnyök társadalmi hasznosulásával - egyidejűleg a közös európai értékek felismerését, elfogadását és annak szellemében történő politizálást fog jelenteni. Ennek keretében vállalható, sőt, a kisebbségek lakta területek gazdasági potenciáljának növelése érdekében szükséges lépés is lehet egy területi autonómia létrehozása a nemzetállamokon belül. Ezzel a nemzeti kisebbségek megléte továbbra is fennáll, ugyanakkor az autonómia tudatában a nemzetgazdasághoz való maximális hozzájárulás egyben a befogadó nemzet nagyobb ütemű fejlődését is jelenti. Ez a megoldás azonban csak abban az esetben valósulhat meg, amikor a térség kormányaiban tudatosul az a tény, hogy a kialakult európai status quo megváltoztatása az államhatárok egyre adminisztratívabb jellege miatt egyetlen államnak sem lehet célja és érdeke.

A területi autonómián belül köztes, vagy akár végleges fokozatnak minősül a személyi elvű és a kulturális autonómia. Ennek fontosságát napjainkban a többségi nemzet egyes értelmiségi köreiből már felismerték ugyan, de megvalósításához az előzőekben leírt feltételek változatlanul szükségesek lennének. A kulturális autonómia viszonylag kevés engedménnyel hosszú távra csillapíthatja a kisebbségek követeléseit és a többségi társadalommal való szembenállásukat.

A már középtávon megvalósítható koncepció megoldja a békés egymás mellett élés jelenleg gondokkal terhelt problémáját, és a történelem során kialakult helyzettel mindkét fél megbékélve fejlődhet tovább. Ugyanakkor továbbra sem oldódik meg a nemzet és az állam teljes lefedettsége, azaz a belpolitikában, a gazdaságban és a kultúrában továbbra is jelentős költségekkel járó kölcsönös engedmények szükségesek.

e) Határon túli magyar lakosság kivándorlása

A Magyar Köztársaság kormánya többször hangot adott a határon túli magyar lakosság áttelepülésével kapcsolatos véleményének. **A hivatalos kormányzati állásfoglalások** egyértelműen a történelmileg kialakult környezetben kívánják a magyarság helyzetét javítani, tehát **a helyben maradáást és a kultúra helyben történő megőrzését támogatják**. Ugyanezt a véleményt képviselik természetesen a

határon túli magyarok érdekszövetségei is. A többségi nemzet célja ezzel ellentétben - saját nemzeti céljai megvalósítása érdekében - a nemzeti kisebbségek létével összefüggő problémák kezelése és megoldása, a tisztán nemzeti állam megteremtése. Ennek érdekében az európai elvekkel és értékekkel gyakran össze nem egyeztethető módon, saját hatalmi potenciáljuknak és saját aktuális nemzeti érdekeiknek megfelelő erővel és módszerekkel igyekeznek a nemzetiségi lakosságtól megszabadulni. Ez az eszköztár a már említett asszimilációs folyamatokra való rásegítéstől, tudatos manipulálástól kezdve egészen a nemzetiségek anyaországba történő áttelepülésének szorgalmazásáig tart. A lakosság tömeges áttelepülése és áttelepítése más országok területére a balkáni régió országaiban a közelmúltban aktuális politikai gyakorlattá vált a krajina szerbek, a vajdasági magyarok, a koszovói albánok és a bulgáriai törökök esetében.

Összegzésül megállapítható, hogy a felsorolt megoldási módok közül az a), b), c) és d) pontokban kifejtett elméleti lehetőségek megvalósításához a politikai tudat teljes átalakulására és rendkívül hosszú időre van szükség, és bekövetkezésük esetén sem oldódik meg az alapprobléma: a nemzet és az állam egysége. Az e) pontban foglalt lehetőség azonban szoros összefüggést mutat a magyar demográfiai helyzet egyik, ha nem egyetlen megoldási lehetőségével. Megjegyzendő, hogy a viták kibontakozási irányát e témával kapcsolatban jól jelzi a területi autonómia és a kettős állampolgárság megszerzése érdekében kifejtett erőfeszítések hangsúlyainak ciklikussága. Az útkeresés bonyolultságára jó példa a téma egyik kutatója, Dr. Szabó A. Ferenc professzor egyik írása: „Olyan komplex, konszenzussal elfogadott nemzetstratégiára lenne szükség, amely a megfogalmazott prioritások érvényesítése mellett a lehető legkevesebb kárt okozza az elkerülhetetlenül háttérbe szoruló területeken. Ha a magyarság által (történelme során) benépesített területek minden áron való megtartását tekintjük elsődlegesnek, akkor csak idegen népelemeket fogadhatunk, és diszkriminálnunk kell a határon túli magyar testvéreinket. Ha a magyarság elért lélekszámát kívánjuk lehetőség szerint megtartani, akkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy magyarnak maradni leginkább egy magyar országban lehet.”⁴⁴

⁴⁴ Dr. Szabó A. Ferenc: Tízmilliónál kevesebben, Magyar Napló, www.inaplo.hu/mn/2001/03/40.html (2004. 10.20.)

2.3. A Magyar Köztársaság nemzetgazdaságának működéséből eredő biztonságpolitikai kockázatok

Az emberiség történelme során az egyéni és a társadalmi igények szervezett kielégítése céljából több, egymástól gyökeresen eltérő működési elveken alapuló gazdasági rendszert próbált már ki, amelyek végül azok hiányosságai és korlátosságai következtében elbuktak, vagy új elvek alapján újrarendeződtek. A legutolsó világméretű gazdasági rendszerkudarca a szocialista tervgazdálkodáson alapuló gazdasági rend bukása volt, amelynek helyén keletkezett vákuumba a tőke megtérülésén alapuló piacgazdaság azonnal átvette a főszerepet. A világot jelenleg egyértelműen jellemző kapitalista piacgazdaság azonban folyamatosan olyan mély válságjelenségekkel szembesül, amelyek már a rendszer alapjait kérdőjelezzik meg. A makrogazdaságra korábban érvényes jelentős közgazdasági elméleti megközelítések az elmúlt években fokozatosan elvesztették jelentőségüket, tekintettel arra, hogy azok alapvetően a nemzetgazdaságok szintjén kialakult gazdasági folyamatok elemzésén alapultak. A globalizáció gazdasági dimenziójának elemzése során a nemzetközi rendszer és a globalizáció összefüggéseit elemző (1.2.) fejezetben megfogalmazott jelenségek összességében egy olyan, a nemzeti reálgazdaságok szintje feletti, a hagyományos termelési struktúráktól és nemzeti érdekektől elszakadó és önálló világgazdaság látszik kialakulni, amely külső és belső hatások által végső soron saját magát és az egész világgazdaságot destabilizálja. Tekintettel azonban arra, hogy a világgazdaság globális jellege miatt az általánosan érvényesülő trendek hatása alól egyetlen állam gazdasági potenciálja sem maradhat érintetlen, megállapítható, hogy **a nemzeti kormányok mozgásterét az integrációs folyamattal párhuzamosan a gazdasági szektorban is jelentősen szűkült.** A világgazdaságot korábban jellemző munkamegosztási struktúrák és kereskedelmi trendek az utóbbi évtizedekben gyökeresen megváltoztak, a gazdagabb államok egymás közötti kereskedelmének volumennövekedése egyértelműen a fejlett államok további gazdagodását és a fejletlen államok további szegényedését jelentette. A Magyar Köztársaság számára jelenleg adott a lehetőség, hogy a globalizáció előnyeit jól kihasználó államok integrációs szervezeteinek tagjaként a közeljövőben stabilan a világ leggazdagabb jóléti államainak csoportjához csatlakozzon, és ott pozícióját megerősítse.

Egy nemzet gazdasági biztonsága alapvetően az állam azon komplex és pénzügyileg finanszírozható képességét jelenti, amellyel képes biztosítani területi integritását, a nemzet jövőbeli létét, állampolgárainak számára pedig a folyamatos egyéni és társadalmi gyarapodás lehetőségét. A gazdasági biztonság tehát a fenntartható gazdasági fejlődés és a nemzeti összvagyon gyarapodásának biztonságát, az arra negatív hatással lévő faktorok csökkentését, hatásuk minimalizálását jelenti, azaz gazdasági folyamatokra ható veszélyek hiányát, vagy e veszélyekkel szembeni védettséget. A nemzet gazdasági biztonságának fogalmi értelmezése és tartalma a nemzetközi rendszer globális jellegének erősödésével az elmúlt évtizedben jelentős és alapvető változásokon ment keresztül. **A gazdasági biztonság** nemzeti viszonylata egyre kisebb, míg a gazdasági folyamatok nemzetek feletti jellegének erősödésével a **nemzetközi viszonylata egyre jelentősebb súlyt képvisel**. Ezáltal tehát **az állam a nemzeti gazdasággal szemben jelentkező veszélyek ellen egyre korlátozottabb képességekkel tud fellépni**, így a gazdasági biztonságra is egyre kisebb ráhatása van. A gazdasági biztonság nemzetközi vetületének erősödése pedig a nemzetközi gazdasági biztonság teljességére történő törekvést jelenti, amely biztosítása elsősorban a nemzetek felett szerveződő vállalatbirodalmak érdeke, azaz olykor a nemzeti érdekektől eltérő is lehet. A gazdaság nemzetközi szintű biztonságának mértéke pedig **erős korrelációt mutat** a globalizáció gazdasági dimenziójából származtatható legfőbb hatásokkal, **a nemzetközi terrorizmussal és a globális ökológiai rendszer átalakulásával**. E két fő folyamat jelenti ugyanis napjainkban a nemzetközi szintű gazdasági biztonságra nehezedő legfőbb hatást, amely természetesen a gazdaság nemzeti szintjén is erősen kifejti hatását.

Napjainkban a globalizáció sodró ereje a gazdaság mellett az azzal szorosan összefüggő alapvető társadalmi rendszerelemeket sem hagyja érintetlenül, és ebben természetesen a Magyar Köztársaság sem lehet kivétel. Az egyes ember által birtokolt anyagi javak jelentősége minden korábbi társadalmi rendszernél nagyobb mértékben haladja meg a nem anyagi javak fontosságát. Ezáltal az anyagi javak egyre inkább a civilizáció mércéjévé válnak, mivel végső soron a szellemi javakhoz is anyagi javakon keresztül vezet az út. Az anyagi javak megszerzése érdekében azonban - az arra ösztönző mechanizmusok eredményes hatására - egyre többen szakítanak a tradicionális erkölcsi elvekkel és kulturális hagyományokkal. Ezáltal azonban veszélybe kerülhet a tradicionális civilizációs színvonal is, hiszen a gazdaság állapota

a társadalmon keresztül hat a civilizációra. Napjaink globalizált gazdasági állapota és e folyamat töretlennek tűnő lendülete tehát nagy valószínűséggel civilizációs válságot is előidézhet. A tézis azonban fordítva is igaz: a társadalom civilizációs normáinak felborulása és radikális átalakulása gazdasági válságot idézhet elő.

A globális társadalmi és gazdasági összefüggésrendszerben egyre több elem kölcsönhatás-mechanizmusát figyelhetjük meg. A Föld regionálisan eltérő, összességében ugyanakkor még mindig jelentősen növekvő népességszáma a nyugati világban jelenleg csupán a bevándorlás által biztosított népességszám stagnálását jelenti. Ez a jelenség korábban elsősorban az erőteljesen fejlődő európai gazdaságok munkaerő pótlását szolgálta, azonban ma már nehezen kezelhető társadalmi és politikai feszültséget idézett elő a nyugat-európai társadalmakba betelepült mintegy 25 millió főnyi eltérő identitású bevándorló miatt.

A Magyar Köztársaság gazdasági biztonságára ható, nemzeti hatáskörben megmaradt befolyásoló lehetőségek közül mára - egyre jelentéktelenebb mértékben - a gazdaság jogi környezetének szabályozása maradt. A **gazdaság működési környezete** alapvetően befolyásolja a gazdaság szereplőinek döntéseit a végzett tevékenység helyi és mennyiségi jellemzőinek kialakítása tekintetében. A magyar gazdaság az 1989/90. évi gazdasági rendszer-transzformációt követő hatalmas megrázkódtatás után mára, az európai struktúrákhoz történő teljes igazodás után a nyugati integrációs szervezetek által támasztott elvárásoknak, követelményeknek és irányelveknek megfelelően működik. A magyar gazdaság az elmúlt években olyannyira integrálódott az európai gazdasági együttműködésbe, hogy az Európai Unión belül lebonyolított export-import teljesítményünk meghaladja több régebbi tagország uniós belpiaci kereskedelmi arányát. A Magyar Köztársaság gazdasági értelemben a liberális kereskedelmi elvek alapján tehát alapvetően **nyitott gazdasággal rendelkező ország**. Ipari, mezőgazdasági és pénzügyi háttere az 1990-es évek elején történt gyökeres politikai, társadalmi és gazdasági rendszerváltoztatás utáni irányváltás következtében teljes mértékben kiszolgáltatottá is vált a nemzetközi gazdasági és pénzügyi rendszereknek, ezáltal a mindenkori nemzeti kormány - hasonlóan a nemzetközi folyamatokhoz - befolyásolási lehetősége is folyamatosan csökken. A Magyar Köztársaság határai alapvetően nyitottak, turisztikai célszázként pedig jelentős számú külföldi látogató érkezik területére, közlekedési

csomópontként az európai észak-déli és a kelet-nyugati átmenő forgalom egyik központja, így a nagy számú áru- és utasforgalom miatt egyre inkább a szervezett bűnözés tranzit- és célországa.

A Magyar Köztársaság **gazdaságának fejlettségi fokát** jelentősen meghatározza a több száz éves szerves fejlődés után az első világháborút követő békeszerződés alapján elcsatolt területek hiányából eredő erőforrás-hiány, a második világháború pusztító hatása, majd az azt követő, a világpiacon trendekhez legkevésbé sem idomuló kényszer-tervező gazdaság által kialakított torz termelési szerkezet. Az 1989/90. évi gazdasági rendszerváltoztatást követően hirtelen kialakult nyitott gazdaság nyersanyag-szegény környezetben alapvetően feldolgozóipari tevékenységet lát el az európai munkamegosztásban, ezen belül domináns a gépgyártás teljesítménye. A gazdaság ennek megfelelően sérülékeny, erőteljesen függ a külföldi működő tőkebefektetés stratégiájától és feltételrendszerétől. A makrogazdasági adatok magukon viselik az 1980-as évektől kezdődő eladósodottság, valamint a rendszerváltoztatás transzformációs költségeinek adósságnövelő hatását, amely jelentős adósságszolgálati ráta teljesítését rója a mindenkori költségvetésre, egyben meghatározva annak alapvető mozgásterét.

A termelési és tulajdonosi szerkezet átalakulása következtében a Magyar Köztársaságban is - hasonlóan a legtöbb európai államhoz - megszűnt a technológiai lépcsők nélkül kinyerhető közvetlen energiát biztosító szénbányászat, továbbá minimálisra csökkent a nemzeti befolyásolási körbe tartozó nehézipari, gépgyártási és energiaipari tevékenység, amely bármely típusú, potenciálisan bekövetkezendő, a gazdaság erőforrásait igénylő esemény során alapvetően szükséges lehet az elhárítás és a felszámolás tekintetében. Ilyen értelemben a Magyar Köztársaság - Európa egészéhez hasonlóan - megfelelő volumenű és minőségű gazdasági potenciál hiányában gazdaságilag, így aztán a védelemgazdasági lehetőségek tekintetében is kiszolgáltatott, így mind a fejlettebb, mind pedig a fejlődő országokban zajló politikai és gazdasági eseményektől függő helyzetbe került.

A 11/1993. (III.12) OGY határozatban, a Magyar Köztársaság biztonságpolitikai alapelveinek felsorolásában már az első pontban szerepel a piacgazdaság zavartalan működésének biztosítási igénye, továbbá a határozat

egyértelműen a nyugati gazdasági integráció igényét fogalmazta meg. A 94/1998. (XII.29.) OGY határozatban - már a NATO teljes jogú tagjaként - és az Európai Unióhoz történő csatlakozás folyamatának végén a nem katonai jellegű kockázatok értelmezése egyértelműen regionális szintre, az európai integrációs szervezetek szintjére gyakorolt hatásokkal került azonosításra. Ezáltal a gazdasági biztonság kockázatai 1998-ban már nagyobb hangsúllyal és szélesebb értelemben kerültek meghatározásra. A gazdaság biztonságára történő hivatkozásoknál a nemzeti gazdaság helyett **a hangsúly a nemzetközi gazdasági együttműködés feltételeinek biztosítására tevődött át**, amely egyben a globalizáció gazdasági dimenziójának ilyen értelmű kiteljesedését is jelentette. Megjelent továbbá a biztonságpolitikai kockázatok interdependenciájának gondolata is, sőt, az egyes hatások egymást erősítő mechanizmusai is megfogalmazásra kerültek. Az alapelvek 12. pontjában már megjelenik a fenntarthatóság hangsúlyozására alapuló gazdasági fejlődés gondolata is.

Összegzésül megállapítható, hogy **a globalizációval fémjelzett**, a világot egyre gyorsuló ütemben jellemző egységesülő, az állami szintek felett szerveződő gazdasági **struktúra a Magyar Köztársaságot és a környező geopolitikai térséget is jellemzi**, az ebből eredő kockázatok egyre jelentősebb részének kezelése már az állami szinten kívül esik, tehát a mindenkori magyar kormányzat a folyamatra megfelelő és elégséges hatást alapvetően nem képes gyakorolni, reális alternatívát nem tud nyújtani.

2.4. Demográfiai, migrációs, valamint a szervezett bűnözésből eredő regionális biztonságpolitikai kockázatok

A társadalomra legközvetlenebb módon hatással lévő biztonságpolitikai kockázatok azonosításakor a legmarkánsabb összetevők közül speciálisan a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájára jelentős hatással lévő nemzetközi migráció vizsgálata során a demográfiai trendek alakulását, a legális és az illegális migráció, valamint a szervezett bűnözés problematikáját szükséges elemezni.

Az elmúlt évszázad folyamán a világ gazdasági, földrajzi és katonai térképe alapvetően átrendeződött. A Magyar Köztársaság tágabb geopolitikai térségét, azaz Európa társadalmait a termékenységi ráta csökkenése következtében a lakosság számának fogyó tendenciája, ugyanakkor jelentős gazdasági potenciál, magas fogyasztási és nyugati értelemben vett jóléti színvonal jellemzi. A Mediterrán térségtől délre fekvő Észak-Afrikát és a Közel-Keletet a fiatalok széles bázisán nyugvó korfa-szerkezet, középtávon egyre növekvő lakosságszám, ugyanakkor rendkívül alacsony gazdasági potenciál, ezzel összefüggésben pedig alacsony életszínvonal, kilátástalannak tűnő tömeges munkanélküliség jellemzi. Hasonló helyzet alakult ki továbbá az Egyesült Államok és Mexikó határán, valamint a nyugat-ázsiai iszlám országok közössége és Ausztrália között is. Az uralkodó liberális, profitorientált piacgazdaság logikájából kifolyólag a szelepként viselkedő említett térségekben két alapvető folyamat, vagy azok egyidejű részleges megvalósulása prognosztizálható. Vagy a munkaerő halad a munkalehetőség irányába, vagy fordítva, a munkalehetőség halad a munkaerő irányába. Az első lehetőségre szolgál példaként a második világháborút követően Európába behívott vendégmunkások nagy tömege, vagy az Egyesült Államokba betelepülő bevándorlók magas száma. A második esetre példa a nyugati gazdaságok tevékenységének egyre nagyobb mértékű áttelepítése az olcsóbb, enyhébb előírásokat és kötelezettségeket megkövetelő régiók, főként Ázsia irányába. A világpiac működési logikáját azonban alapvetően befolyásolhatják azok a hosszú távú gondolatok, amelyek bármely említett két lehetőség, vagy azok vegyes bekövetkezése során a kockázatokat is figyelembe veszik. A munkaerő betelepítése során annak szociológiai és társadalompolitikai megfontolásai alapvető hatással vannak a demográfiai trendek alakulására, a társadalom nemzeti tűrőképességéből eredő belpolitikai erőviszonyokra, a közbiztonságra, a kulturális tér alakulására és az elosztórendszerek működőképességére is. A Magyar Köztársaság biztonságpolitikai helyzetére a demográfiai folyamatok trendjei és azok következményei jelentenek elemzésre érdemes hatást, továbbá releváns a folyamatokból eredő hatások kezelésére vonatkozó mozgástér alakulása és az alternatív megoldások keresése is.

2.4.1. Releváns demográfiai trendek

A nemzetközi migrációval kapcsolatos kockázatelemzés során, mint főbb kutatási irányokat, érdemes vizsgálni a globális és regionális demográfiai adatokat, különösen a Magyar Köztársaság demográfiai folyamatait, migrációs potenciálját és munkaerő-piaci jellemzőit.

A népesedési folyamatokból eredő kockázatok, valamint azok hatásai jelentősen befolyásolják a földrajzi régiók és a nemzetek történelmi, társadalmi és gazdasági fejlődését, így végső soron jelentős befolyásolói a biztonsági helyzetnek is. A demográfiai hatások biztonságpolitikai vetületének korábbi exogén jellege egyre inkább endogén jelleget ölt, ezáltal pedig hatása egyre inkább befolyásolja a nemzetközi rendszer valamennyi tényezőjét. A biztonságpolitikát érintő vonatkozásában a demográfiai trendek és előrejelzések alapvetően két fő folyamatban értelmezhetőek. Az egyik a **hosszú távú demográfiai fejlődés** trendjeire vonatkozik, amely évtizedeken, sőt évszázadokon át tartó átalakulást jelent. Ezek a folyamatok lassan, gleccserszerűen fejtik ki hatásukat, mivel évente az egyes generációkban bekövetkezett változások csupán az adott egy év folyamatait jelentik, tehát a demográfiai fő folyamatok bármely összetevőjére adott pillanatban ható politikai és társadalmi események csak sokkal később fejtik ki mérhetően is látványos hatásukat. A másik folyamat a hirtelen hatást kiváltó, azonnali biztonságpolitikai konfliktuskövetkezményekkel járó, **rövidtávon jelentkező népesedési probléma**.

Míg a történelem korai szakaszában a lakosság szám maximalizálására való nemzetállami törekvés egyértelműen a nagyobb létszámú hadsereg kiállítási képessége miatt, később pedig a gazdasági növekedéshez szükséges munkaerő növelése érdekében volt szükséges, addig napjainkban a Föld, valamint az egyes geopolitikai térségek eltartó-képességének korlátosságára tekintettel kell beszélni a népesség növekedésének trendjeiről. Ez utóbbi tudományos elméleti alátámasztását a neo-maltusziánusok tana képezi,⁴⁵ amely a népességnövekedés negatív hatását a többlettermelés indokolatlan feléléséből származó heterogenizált társadalmi struktúrák által generált igazságtalanság kialakulásával, valamint a további fejlődést

⁴⁵ Thomas Malthus: Tanulmány a népesség növekedéséről, 1798, (An Essay on the Principle of Population) in: Welternahrung zwischen Mangel und Überfluss, Klett-Perthes Verlag GmbH, Gotha, 2004, 3. oldal

biztosító erőforrások ilyenképpen történő megszűnésével indokolja. Ehhez járul hozzá az a tény is, hogy amennyiben a népességszám növekedése nem jár együtt a technológia jelentős fejlődésével, akkor az az ökológiai rendszerek túlhasználásához és az erőforrások indokolatlan feléléséhez vezet. A fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődéshez szükséges környezeti erőforrások szűkössége pedig önmagában hordozza a ma még előre pontosan nem jelezhető kockázatokat és kihívásokat, ugyanakkor éppen ez a bizonytalanság gyűrűzik tovább a biztonságpolitika egyéb dimenzióiba.

A XX. század második felében a fejlett világban kialakult demográfiai trendbe a Magyar Köztársaság is belesimult, a magyar lakosság száma 2004-ben bevándorlók nélkül 37.400 fővel csökkent volna, a bevándorlás pozitív egyenlegével azonban a fogyás csupán 21.000 fő volt.⁴⁶ Ez a tény a demográfiai struktúrában kevesebb élve születéssel és az átlagéletkor folyamatos bővülésével a demográfiai korfa korcsosodását jelenti. A magyar demográfiai korfa elmúlt két évtizedben történt változását, valamint a 2050. évre történő előrejelzés alapján a várható korfa szerkezetet az 4. számú melléklet mutatja be. E változás mögött pedig a XX. század két alapvető folyamata áll: a születési ráta csökkenése és az átlagéletkor növekedése áll.

A magyar demográfiai folyamatok elmúlt egy évszázados periódusa, valamint a következő évszázadra vonatkozó előrejelzés alapján két fő időszakra bontható a jelenlegi trendek megértéséhez szükséges áttekintés érdekében. Az első folyamat az 1880-1980-ig, a másik az 1990-2090-ig tartó időszak, amelyekben a következő demográfiai adatok kerültek regisztrálásra, illetve előrejelzésre.⁴⁷ Az elmúlt évszázadban az átlagos gyermekszám hatról kettőre csökkent, amely az előrejelzések szerint 2090-ig a reprodukciót biztosító 2,1 fő alá, 1,5-re csökken. A születéskor várható élettartam az elmúlt évszázad alatt 30-ról 70-re emelkedett, és előreláthatólag 2090-ig tovább emelkedik 90, vagy akár 100 évre. A fiatalok aránya 35 %-ról 20 %-ra csökkent, és az előrejelzések alapján tovább csökken 10 %-ig, míg az idősek aránya 5 %-ról 15 %-ra emelkedett, és 2090-re 40 %-ot fog kitenni. A Magyar

⁴⁶ Népszámlálás 2001. KSH 2003., Budapest

⁴⁷ Hablicsek László (KSH Népeségtudományi Kutató Intézet) előadása a Magyar Atlanti Tanács szemináriumán, 2004. október 13., Budapest

Köztársaság mai területre vetített lakossága öt millió főről tíz millió főre gyarapodott, majd az előrejelzések alapján valahol az előző két érték között, vélhetően hét és nyolc millió fő között lesz 2090-re. A magyarhoz hasonló demográfiai trendek jellemzik a nemzetközi rendszer legtöbb szereplőjét. A kérdés csupán az, hogy ezek a jövőre előre jelzett trendek az egyes régiókban mikor és milyen ütemben következnek be, és a bekövetkezett folyamatok miképpen befolyásolhatják a nemzetközi rendszer és az egyes nemzetek biztonságát. Általánosságban igaz, hogy a feltárt demográfiai trendek a fejlett államokban lassan, míg a fejletlen régiókban robbanásszerűen, ezáltal kiszámíthatatlan következményekkel zajlanak. A fejlett és a fejletlenebb régiók főbb demográfiai trendjeit az 5. számú melléklet mutatja be.

A demográfiai változások korábban említett két, biztonságpolitikát befolyásoló fő aspektusa a fejlett és a fejletlen államok esetében természetesen eltérő jellegű kockázatokat jelent. A fejletlen államok a lakosságszám növekedését egyfajta fegyverként is alkalmazhatják direkt és indirekt módon. A palesztin lakosság jelenlegi, vagy a lengyel népesség XIX. századi lélekszám növekedése például egyértelműen a térség a területének teljesebb uralása érdekében alkalmazott nemzetfejlesztési célként azonosítható. A muszlim államok hirtelen megnövekedett lakossága pedig egyfajta erőforrás-növelést, tömegerő pusztát jelenléte alapján való elrettentést, a térséggel való törődési és odafigyelési kötelezettséget jelent a Nyugat számára. Amennyiben a népességrobbanás következményei nem állnának fenn, cselekvési lehetőségük is szűkebb lenne. A demográfiai adottságok ilyen jellegű kihasználása elsősorban a konfrontatív szituációkban, továbbá a biztonságpolitikai törésvonalak és peremterületek mentén történik. A fejlődő világ irányából tehát egyfajta migrációs nyomás nehezedik a Nyugatra a világ megtermelt erőforrásainak egyenlőtlen elosztásából adódó elégedetlenségből, valamint számos más okból kiinduló attitűdök miatt. A fejlett államok szempontjából a demográfiai indíttatású biztonságpolitikai kockázatok elsősorban saját lakosságszámuk csökkenéséből erednek, amely által a gazdasági teljesítmény további növelése, valamint az ezzel összefüggő lakosság elöregedtségének megoldatlansága miatt a nagy társadalmi elosztórendszerek előrevetített működésképtelenségének megoldása érdekében a fogyó és elöregedő lakosság külső pótlása szükséges. A bevándorlási politikák radikális felfogásán túli tradicionális és modernista felfogás érvényesülése egyértelműen a nemzetállam eltérő identitású felhígulását jelenti.

Nemzetek felemelkedése vagy bukása múlhat azon, hogy mennyire hatékonyan tudják kezelni a demográfiai változások hatásait, hiszen az alkalmazkodás kudarca vagy eredménye gyökeresen átalakíthatja a világgazdaságot és a biztonságpolitikai erőcentrumokat. A probléma megoldásának elméleti lehetősége a munkaképes lakosság nagyságának biztosítását jelentheti, amely a nyugdíjkorhatár kitolását, az önkéntes munkanélküliek munkára bírását vagy bevándorlók nagyobb arányú befogadását jelenti. Azon országok számára, amelyek e lehetőségekkel nem tudnak, vagy nem kívánnak élni, kizárólag a termelékenységnek az elöregedés üteménél gyorsabb növelésének biztosítása, tehát a hatékonyság emelése lehet a megoldás. Ez különösen nagy kihívás Nyugat-Európában, ahol a termelékenység átlaga 1995 óta csupán 1,3 %-kal javult, ugyanakkor a szükséges növekedés minimumának a 2 %-ot el kellene érnie.⁴⁸

2.4.2. Migrációs folyamat

A globalizáció folyamatában az egyre nagyobb számú vesztes tömegek illegális migrációs szándéka ma még csak vélelmezhető. Ugyanakkor tény, hogy a világ fejlett és a globalizáció veszteseit jellemző fejletlen részei közötti különbség folyamatosan nő, miközben a demográfiai folyamatokban a fejlett régiók lakosságának csökkenése, míg a fejletlenebb régiók lakosságának növekedése prognosztizálható. Míg Európa, Észak-Amerika és Óceánia lakossága 1995-ben a világ népességében 19 %-ot képviselt, addig ez az arány 2050-re 15 %-ra csökken.⁴⁹ A nyugati civilizáció alapját jelentő Európa lakossága a világ lakosságához viszonyítva az 1800. évi 20 %-ról 1900-ra még 24 %-ra emelkedett, ezután pedig 2000-re 12 %-ra, az ENSZ középértéken számított előrejelzése alapján 2050-re pedig 6,5 %-ra csökken.

A globalizáció folyamatának egyre gyorsuló ütemével párhuzamosan a nemzetközi migrációról alkotott eddigi elképzelések is rendkívül gyorsan változnak. Ma már nem teljes mértékben érvényes az a korábbi összefüggés, amely szerint a

⁴⁸ Dieter Bräuninger: Spürbare Rentenlücken trotz Reformen, Aktuelle Themen: Demografie Spezial, Deutsche Bank Research, 2005. január 12., (Nr. 312) 50. oldal

⁴⁹ Long-range World Population Projections, based on the 1998 Revision. UN, NY 2000, statisztikák

területhez kötött nemzetállamok között egy adott irányba mozgó vándorlók jelentik a nemzetközi migráció alapját. A kapcsolat mára megbomlott mind a nemzetállamok, mind pedig a vándorlók oldalán, és úgy tűnik, hogy a nemzetközi migráció folyamatát ma már elsősorban a globális gazdasági és társadalmi kapcsolatok és terek mentén lehet csak teljes körűen megérteni. Természetesen a globalizáció és a hozzá kapcsolódó migrációs folyamatok nem teljesen újszerűek. A XVIII. században kialakult gyarmati rendszer már megalkotta azokat az összefüggéseket és szociális viszonyrendszereket, amelyek módosult formában éledtek fel napjaink globalizált világában.

Nem csak a Magyar Köztársaság geopolitikai régiójában, hanem egész Európában és az összes, nyugati értékrend alapján szerveződött társadalomban alacsony gyermekszámú, elöregedő, fogyó kórjellemezés érvényes. A tervszerű munkaerő import a legfontosabb eszköze a népesség pótlásának és a gazdasági teljesítőképesség megőrzésének. Statisztikai adatok alapján az elöregedő társadalmak hanyatlásának megakadályozása érdekében történő kívánatos migráció következtében a társadalmi elöregedtség lassul, a munkaképes korúak aránycsökkenése pedig elkerülhető. A pozitív hatások mellett azonban számolni kell a bevándorlók és a helyi lakosság közötti konfliktusok kialakulásának potenciális lehetőségével is, különösen az Európán kívülről érkezettek esetében. Mára azonban a Marshall-segély alapján felpörgő európai gazdaságok munkaerő igényének pótlása érdekében nagy migrációs nyomásnak kitett nyugat-európai államok olyan mértékben váltak multikulturálissá és többetnikumúvá, hogy egyre határozottabb törekvés jelenik meg a bevándorlás erősebb korlátok közé szorítására. E két hatás következménye csakis egy szükséglet-orientált bevándorlás-politika kialakítása lehet, amely természetesen nem nélkülözi a rendszerbe kódolt feszültségek kockázatát sem.

Az a tény, hogy a bevándorolt, asszimilálódni részben vagy egészben erősen korlátozottan képes, eltérő értékrend és kultúra alapján szocializálódott lakosság milyen társadalmi terhet és nem utolsó sorban biztonságpolitikai kihívást jelent az egyes nyugat-európai országok számára, közismert. Ennek ellenére Európa jelenleg lakosságának 5-10 %-át kitevő újabb bevándorlókra tart igényt az aktív munkaerő pótlása érdekében – a termelékenység nem elégséges mértékű növekedése miatt.

A Magyar Köztársaságban a nem túl távoli jövőben - hasonló trendek megléte miatt - szintén szükséges lesz több százezres nagyságrendű munkaerő pótlólagos bevonására. Hazánk a nyugat-európai országokkal szemben azonban rendelkezik egy egyedülálló tartalékkal: a határon túli magyarokkal. Eltekintve a hivatalos kormányzati diplomáciai megnyilvánulásoktól, tisztán és racionálisan gazdasági és szociális megközelítésben **a határon túli magyarok szakképzett munkaerejének bevonása a magyar gazdaságba unikális előnyökkel járna** a nyugati tapasztalatok birtokában. A határon túli magyarok esetében nem beszélhetünk ugyanis eltérő kultúráról, nincsenek nyelvi és identitási problémák, továbbá a földrajzi közelség miatt nem törvényszerű a családegyesítéssel járó tömeges, nem kívánatos szerkezetű áttelepülés sem.

A magyar nemzetiségű lakosság tömeges áttelepülésének verziója tehát egyrészt a szomszédos államok többségi nemzeteinek kedvez és ezáltal általuk támogatandó is, ugyanakkor a magyar gazdaság munkaerőpótlásának, továbbá a szociális elosztórendszerek működőképessége fenntartásának is leoptimalisabb módzata. A rendkívüli problémákkal küszködő magyar egészségügy egy évtized alatt is csak két évet tudott a fejlődő világra jellemző magyar halálozási mutatókon javítani, így harminc év alatt Európa legkiterjedtebb családpolitikája is csak megtorpantani, nem pedig megállítani volt képes a születésszám folyamatos csökkenését. A közeljövőben tehát a nyolc-kilencmilliós, harmadrészben előregedett magyarság képe nem pusztá vizió. A trendek ugyanakkor azt a lehetőséget is magukban hordozzák, hogy 2050-re, egy második előregedési hullámot követően, a jelenlegi tizenöt százalékról harmincra, majd 2090-re negyvenre emelkedik a nyugdíjas korúak száma, s emiatt a nyugdíjkorhatárt 75 évre kellene emelni még a nyugellátások mai igen alacsony szintjének biztosításához is, miközben ma az 55 évesek között is alig találni aktív dolgozót. A szociális ellátórendszerek működési kiadásainak jelenleg a társadalom mintegy 20 %-ot kitevő idős korúak a nyugdíjalap nélküli egészségügyi ellátások költségvetésének 60-70 %-át használják fel. Látható tehát, hogy a jövő munkaképes lakossága számára mekkora kihívást jelent az egyre bővülő számú, 40 éven belül arányában megkétszereződő idős korosztály ellátásának finanszírozása. Nemzetstratégiai szempontból tehát más államok polgárainak, elsősorban a határon túli magyarok betelepítése nélkül a mindenkori magyar kormányoknak nincs

semmiféle népesedési "eszköze" egy ilyen előrehaladott előregedési folyamat megállításához.

A magyar nemzeti értékek megőrzése és az ebből levezethető nemzeti érdek a XXI. század nagy kihívásai közül a társadalmi-szociális válság elkerülése szempontjából a következőképpen értelmezhető. A hosszú távú nemzetstratégiának a „trianoni” status quo elfogadásával a jelenleg kialakult határviszonyok között élő nagyszámú határon túli magyar kisebbség kárpát-medencei, vagy a jelenlegi magyar határokon belüli jövője között kell választania. A magyar kultúra és történelmi hagyomány egészének lakóhelyen való megtartása, annak kormányzati támogatása, szociális, a kulturális feltételek nemzetközi szervezetek, két- vagy többoldalú megállapodásokkal történő garantálása alapvetően hivatalos nemzetpolitikai stratégia marad. Belpolitikailag, továbbá az egyetemes értékeken nyugvó nemzetpolitika szempontjából vélhetően minden kormány hivatalos megnyilvánulása is ezt a célt fogja nemzetstratégiaként megjelölni. Ugyanakkor a folyamat legjobb szándékkal történő támogatása is végső soron a határon túli magyarság lélekszámának csökkenéséhez vezet a hosszú távon érvényesülő asszimilációs és migrációs folyamatok miatt. A magyar szociális ellátórendszerek prognosztizált működésképtelensége és a demográfiai folyamatok ismeretében a szükséges, már képzett munkaerő-szükséglet Magyar Köztársaságba történő bevonásában a határon túli magyarság egyedülálló előnyökkel járó tartalékot jelent. A több évtizede tartó magyar-magyar migrációs folyamatot az egyes történelmi események - délszláv háborúk, erdélyi falurombolási program stb. - időszakosan gyorsították, azonban a folyamatos bevándorlás egyenlőre megállíthatatlannak tűnik. 1992 és 2000 között a magyarság vándorlási vesztesége Romániából mintegy 90-120 ezerre főre tehető⁵⁰ a 2002. évi román népszámlálás értékelései alapján, akik közül a legnagyobb számban a Magyar Köztársaságot választották új lakóhelyül. Tény továbbá, hogy a Magyar Köztársaság területén véglegesen letelepedett migránsok 80 %-a magyar nemzetiségű.⁵¹

⁵⁰ Varga E. Árpád: A romániai magyarság népességcsökkenésének okáról, Magyar Kisebbség, Kolozsvár, 2002/4. szám

⁵¹ Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal statisztikai adatai alapján (www.bm.hu)

A problémakör bonyolultságából kitűnik, hogy a Magyar Köztársaság lakosságának fogyása és az abból eredő szociális válságot elkerülő megoldási lehetőségek egy bonyolult interdependencia rendszert jelentenek, amely a gazdasági, biztonságpolitikai, szociális, kulturális, rendészeti és migrációs területeken egyidejű változásokat indukálnak. A XXI. század egyik nagy kihívásának kezelése tehát meglehetősen bonyolult módszerek alkalmazását teszi szükségessé.

Az első világháborút lezáró párizsi békeszerződés által Magyarország területének kétharmadát, ezzel együtt lakosságának mintegy felét elveszítette. Míg jelentős számú magyarság él a Kárpát-medencében hazánkkal határos államok területén, addig a Magyar Köztársaság területén jelentéktelen arányban élnek magukat más nemzethez tartozónak valló lakosok, amely arány az első világháború előtt az ország akkori (Horvátországot is magában foglaló) területére vetítve 49 % volt.

A rendszerváltoztatás utáni magyar kormányok mindegyike a nemzetközi jog figyelembe vételével azonban eltérő hangsúlyokkal és retorikával igyekezett a határon túli magyarság helyben történő boldogulása érdekében a jószomszédi viszonyt kialakítani, megfelelő garanciákkal biztosítani a magyar nemzeti kisebbségek védelmét. Ennek ellentételezéseként több ízben is deklarálásra került az államhatárok sérthetlensége és a Magyar Köztársaság területén élő kisebbségek védelme.

A rendszerváltoztatás utáni kormányok nemzetpolitikáinak gyakorlásában bebizonyosodott az, hogy az anyaországnak meghatározó szerepe van a szomszédos államok többségi nemzete és a területükön élő magyar nemzeti kisebbségek között kialakult viszony minőségében. Mélyítheti az ellentétet a többségi nemzet és a kisebbségek között a radikális kisebbségi követelések támogatása, és konszolidáló hatású lehet a szállásadó nemzet demokratikus erői és a nemzeti kisebbségek közeledésének közös támogatása.

A magyar történelemből ismert, a kisebbségekkel kapcsolatos megoldatlan problémák alapján a határon túlról történő célzott munkaerő-bevonás azonban nem válhat a mindenkori kormányok nyílt politikai céljává, ezért mindent megtesznek a

helyben maradás elősegítése érdekében. Miután a legjobb szándékkal megtett támogatások sem vezetnek - nem vezethetnek - eredményre, vélhetően a következő kormányok sajnálkozva, de megnyugvással veszik majd tudomásul a lakhelyelhagyással járó, a magyar demográfiára pozitív hatással lévő migrációs folyamatot. A Magyar Köztársaság határain túl élő magyarság helyzetének alakulásától függően létezik tehát egy olyan forgatókönyv, amely a nyugat-európaihoz hasonló potenciális multikulturális kockázatot szinte teljes mértékben képes kiküszöbölni.

A Magyar Köztársaság Európai Unióhoz történt csatlakozását követően a kutatások alapján tovább fog erősödni a magyarok kivándorlása az Unió országaiba. A folyamat megítélése az erre vonatkozó korábbi statisztikai adatok részbeni hiánya, továbbá torzítása miatt meglehetősen nehéz feladat. Egyes kutatások a magyarok kivándorlási ütemében egyenesen fordulatról beszélnek, így lehetséges, hogy a korábbinál lényegesen nagyobb ütemű népességfogyás lesz megfigyelhető a magyarok nyugatra történő kivándorlása miatt.

2.4.3. Szervezett bűnözés

A Magyar Köztársaság geopolitikai helyzeténél fogva minden fő irányban európai tranzitország. A jelenlegi világgazdasági trendben, így a magyar gazdaságban is egyre jelentősebbé válik a **turizmus**, amely világviszonylatban az egyik leggyorsabban növekvő ágazat, amelynek forgalma az elkövetkező tíz évben várhatóan megkétszereződik. A Gazdasági Minisztérium adatai szerint a Magyar Köztársaság államhatárát évente, a nyugati vendégmunkások átutazásaival együtt mintegy 31 millió külföldi állampolgár lépi át, és ezzel hazánk statisztikailag a Föld „legkedveltebb” célállomásai között a 14. helyen áll, azonban a turisztikai bevételek nagysága szerint a világ turizmusának középmezőnyében csak a 38. helyet foglalja el.⁵² A nyitott, turisztikai cél- és tranzitország adottságai már önmagukban sem kedveznek a belső biztonságnak, ezen belül pedig a közbiztonságra hatással lévő

⁵² www.gm.hu (2004.11.08.)

tényezőknek, amelyekhez még hozzájárul a keleti és déli irányból az országba érkező **illegális migráció** növekedése is.

Az 1989/90-es rendszerváltoztatás alapvetően átalakította a magyar társadalom struktúráját, ezen belül a gazdaság újrászervezése következtében a hagyományos iparágak és mezőgazdasági tevékenységek megszűnése és gyökeres átalakítása soha nem látott munkanélküliség létrejöttét eredményezte. Továbbra is megfigyelhető a falvakból a városokba történő elvándorlás folyamata. A rendszerváltoztatás legnagyobb, elsősorban az alacsony iskolázottságú, tartósan munkanélküli rétegekből kikerülő veszteseinek életszínvonala olyan mértékben romlott, hogy megélhetésük érdekében potenciális közbiztonságot veszélyeztető bűnözői bázist képeznek. A szociálisan legkiszolgáltatottabb rétegek felhasználása a szervezett bűnözés és a „fehérgalléros bűnözés” területén egyre nagyobb méretet ölt.

A határok átjárhatósága és a szabad utazási lehetőségek a közbiztonságra veszélyes tevékenységek folytatására alkalmas áruk és eszközök országhatáron belülre történő juttatására is lehetőséget teremtenek. A korábban csak csíráiban jelenlévő szervezett bűnözés napjainkra igazán szervezett jelleget öltött, a Magyar Köztársaság geopolitikai helyzeténél fogva korábban csak tranzit országgént, ma már azonban egyre inkább célországként szembesül a kihívásokkal. A szervezett bűnözés által okozott károk a társadalom biztonságérzetét direkt módon befolyásolja. A szervezett bűnözés a világ több államában legális tevékenységnek számít, így a nemzetközi szervezett bűnözés ellen hatékonyan csak nemzetközi összefogással lehet fellépni. Érdekes társadalmi és szociológiai viták folynak arról, hogy a szervezett bűnözés által uralt létező piaci szegmensek, mint például az úgynevezett könnyű drogok legálissá tételének milyen hatása lenne a társadalom szociális biztonságára, és annak milyen költségvetési vonzata lenne. A közbiztonság minden társadalmi és gazdasági radikális átalakulás hatásából eredően a rendszerváltoztatás időszakában megszokotthoz képest ugyan romlott, azonban az európai statisztikák alapján kezelhető szinten van.

A szervezett bűnözés megnyilvánulása az azonnali társadalmi hatás mellett a kormányok bel- és külpolitikai megítélésének befolyásolására is alkalmas, továbbá a nemzeti gazdaságra kifejtett hatása is megfigyelhető a tőke biztonságosabb régióba

történő mozgása által, amely végső soron a nemzetgazdaság teljesítőképességét és a lakosság szociális helyzetét befolyásolja hátrányosan. A Magyar Köztársaság gazdasági rendszer-transzformációt követő jogrendszere - annak példanélkülisége okán - természetesen hordozott magában olyan szabályozási elemeket, amelyek segítették a szervezett bűnözés megjelenését az ország területén. Megjelenése azonban a környező államok hanyatló gazdaságából és különböző konfliktusaiból táplálkozó csoportoknak is köszönhető volt, hiszen a nemzetközi hálózat a rendszerváltoztatás után természetes módon igyekezett kihasználni az ilyen típusú jelenségre felkészületlen államok területén kialakult vákuumot.

A közrend és a közbiztonság megítélése kapcsán meg kell jegyezni a hazai roma kisebbség társadalmi és gazdasági helyzetéből adódó bizonytalanul lassú felzárkózási lehetőségét is. Megjegyzendő, hogy az Európai Unió területén az észak-kelet magyarországi és a dél-kelet szlovák roma többségű településeinek integrációjával a legnagyobb roma többségű régió alakult ki, amely - reális felzárkózási lehetőség hiányában - a 2004 február végi szlovák roma lázadáshoz⁵³ hasonló körülményeket is teremthet.

A Magyar Köztársaság közbiztonsági helyzete regionális összehasonlításban **megfelelőnek értékelhető.** A mindenkori kormányok számára elégséges eszköztár áll rendelkezésre a közbiztonsággal kapcsolatos kihívások leküzdésére, azonban fel kell készülni a gazdasági kényszer által kiváltott nemzetközi migráció és a szervezett bűnözés erősödésére, amely ellen a fellépés kizárólag nemzetközi együttműködés keretében lehet eredményes.

2.5. A Magyar Köztársaság biztonságpolitikáját érintő kihívások a technológia területén

A nyugati kultúrkör egyetemes történelmében a XV. századtól kezdődően lezajlott ipari forradalom jelentősen átalakította az emberi civilizáció és a környezet viszonyát. Ettől, az emberi civilizáció fejlődése szempontjából korszakváltást jelentő

⁵³ „Nyomorlázas”: Népszabadság, 2004. február 26.

időponttól kezdve, egyre nagyobb mértékben uralkodik az emberiség technikailag fejlett csoportja a természet felett úgy, hogy ezzel megbontja annak korábbi, ősidők óta a természet által szabályozott egyensúlyi rendjét. Mára a technikai-technológiai forradalom egyre gyorsuló tempót mutat, amely egyben a gazdaság termelési szerkezetének egyre összetettebb, bonyolultabb folyamatát, ezzel pedig a termelési struktúra teljes spektrumának nagyobb fokú sérülékenységét is jelenti. A sérülékenység pedig magában hordozza a termelési rendszer összetevőinek kombinációiból előállítható csapásmérés lehetőségét is, amely a 2001. szeptember 11-i terrorista logikát is jellemezte a fejlett világ saját technikai eszközrendszerének fegyverként történő felhasználásával.

A Nyugat fejlett technológiára alapozott társadalmának sérülékenységi lehetőségét jól jelezte a 2000. évi dátumváltás által előrevetített károk elhárítása érdekében világméretben elköltött dollármilliárdok nagysága, és annak a fenyegetettség-tudatnak a kialakulása, amellyel a fejlett technikai társadalmak igyekeztek megoldani az egyébként saját maguk által előidézett problémát. Az **ipari** civilizációk fogyasztásorientált társadalomtudatának kialakulásához mára hozzáadódik az elektronikus adat- és távközlési hálózatok világméretű elterjedésével az **információs társadalom** kialakulása is, amely kettős hatás a fejlett társadalmak teljes működési spektrumát mára már alapvetően jellemzi és egyben befolyásolja működési feltételeit is. Ezáltal azonban **a fejlett nyugati világ területén jelentősen megváltozott a politikai és gazdasági kockázatok lehetőségének mennyisége, minősége, ugyanakkor az ellene való védekezés eszköztára** is. A biztonságpolitika elmélete tehát kiterjesztőbben értelmezendő: egy nemzet vagy szövetség cselekvőképessége a nemzetközi rendszerben, válságok és konfliktusok kezelésében többé már nem alapvetően a katonai és a gazdasági potenciálon nyugszik, hanem erőteljesen **függ** az állami és **a nemzetközi információs- és kommunikációs rendszerek zavarmentes üzembiztonságától**. A társadalom jövőorientált fejlődésének biztosítása szempontjából vizsgálva a technológiai biztonság kérdését, a kockázatok elsősorban a nemzet mindennapos létét, közös kultúrájának és identitásának hosszú távú megőrzését jelentő infrastruktúra épségének biztosítását, a társadalmi és egyéni fejlődés alapját képező gazdaság működőképességének biztosítását, valamint a védelmi potenciál hatékony rendszerét jelenti. Ezek az elemek magukban foglalják az államigazgatás, az ipar, a mezőgazdaság, a környezet- és

természetvédelem, az energiaellátás, a közlekedés, a tájékoztatás zavartalan működtetése és védelme érdekében meghozott komplex intézkedéscsomagot.

A technológiai biztonság a nemzetek biztonságpolitikai kockázatainak és kihívásainak elemzése során tehát egyre nagyobb jelentőséggel bír. A Magyar Köztársaság biztonságpolitikai kihívásai - több más kockázathoz hasonlóan - e tekintetben sem értelmezhetőek csupán regionális szinten, ezért azok eredőjének globális, a kezelésüknek pedig regionális vetületei kerülnek elemzésre.

A nemzetközi rendszer változása a technológiai fejlődés vonatkozásában is értelmezhető. A globalizáció folyamatában nyertes államok gyors ütemű fejlődésének alapját a modern információs technológiák alkalmazása fokozottan biztosítja. A globalizációs folyamatban vesztes államok ugyanakkor egyre jelentősebben lemaradnak a technikai-technológiai versenyben, amellyel párhuzamosan hatalmi potenciáljuk is folyamatosan csökken.

Az államok katonai potenciálja, a nemzeti haderők hatékonysága jelenleg alapvetően az ipari társadalom vívmányain nyugszik, azonban e szektorban is egyre erőteljesebben jelennek meg az információs társadalom vívmányai. A globális rendszer versenyében tehát egy aszimmetrikus fejlődés látszik kirajzolódni, amely a nyugati értékrendű államok és érdekközlők számára korántsem kizárólag pozitív jövőképet jelent. A technológiák szabványosítási folyamatával, a fejlett technológiák egyszerű fogyasztási cikkekben történő megjelenésével és az értékesítés transznacionális rendszerével a fejlett technológiákhoz való hozzáférés a globalizáció vesztes nemzetei számára is biztosítottá vált. Ezáltal előfordulhat, hogy egyes technikai eszközök költségvetési és adminisztratív okok miatt esetleg nem állnak megfelelő mennyiségben a Nyugat erődemonstrátorai számára rendelkezésre, míg az ellenség rendelkezhet azzal. Erre szolgáltatnak példát a somáliai harcosok által használt, az amerikai hadseregben rendszeresítettől modernebb távközlő berendezések és a közép-amerikai droggartellek technikai felszereltségének színvonala. A harmadik világban a funkciójában részben vagy egészben egyszerűen fegyverként is felhasználható technikai vívmányok terjedése olyan kihívást jelent, amely megállítására a jelenlegi nemzetközi gazdasági rendszer logikája alapján nincs reális lehetőség. Ez ugyanis annak a lehetőségét jelenti, hogy a közeljövőben

bármely, államszervezet alatt vagy felett szerveződött erő, csoportosulás vagy személy egész nemzeteket képes lehet fenyegetettségben tartani. A technológiai terület új típusú kihívásként történő értelmezésének hangsúlynövekedése ugyanis éppen abból ered, hogy míg egy tucat modern, teljesen felszerelt és eredményesen bevethető páncélos hadosztályt csak korlátozott számú nemzet képes kiállítani, addig egy tucat számítógép specialista hackert bármely nemzet képes kiképezni és „táv munkában” foglalkoztatni, és ez utóbbi károkozó képessége akár többszörösét is elérheti a páncélosok bevetései által okozott károknak.

A fejlett nyugati világ azonban két ok miatt képtelen lemondani a további erőltetett technológiai fejlesztésekről: az egyik ok a sebezhetőség biztos növekedése, a másik ok pedig a versenyző régiókkal szembeni versenyhátrány várható kialakulása.

Kérdéses, hogy az ipari és információs társadalmak a fent leírt kockázatok és kihívások ismeretében miképpen és milyen mértékben képesek közös biztonságpolitikai érdekeiket sikeresen érvényesíteni. Az informatikai és technológiai fejlődés biztonságpolitikai következménye azonban nem csupán a biztonságpolitikai rendszer instabilitását és a nemzetközi konfliktusok eszkalálódásának veszélyét eredményezi, hanem egyidejűleg biztosítja és támogatja az eredményorientált biztonságpolitikai cselekvési lehetőségeket is. A fejlett ipari, technikai és információs társadalmak a konfliktusok megelőzését és megoldását nem kizárólag katonai erejükkel képesek végrehajtani. A válságok és konfliktusok kezelésében a magasan fejlett technikai-technológiai fölény egyedülálló lehetőségeket biztosít az egyidejű, gyors kommunikáció és koordináció lehetőségére, a valós idejű felderítési adatok pedig pontos információt képesek szolgáltatni a döntéshozók számára. A modern információs és kommunikációs vívmányok más technológiákkal történő összekapcsolásából eredő szinergiahatás forradalmasítja a hadviselést, és az információt átfogó értelemben is stratégiai jelentőségűvé teszi.

2.6. A Magyar Köztársaságot érintő környezetbiztonsági kockázatok

A nemzetközi rendszer globális jellegének kialakulását elemző 1.3. fejezetben részletesen kifejtésre kerültek a globális környezeti változásokból eredő lehetséges jövőképek és cselekvési lehetőségek. E folyamat globális jellegéből eredően a Magyar Köztársaság gazdaságára, lakosságára és biztonsági helyzetére is jelentős hatással van. A globális ökológiai hatások helyi érvényesülése mellett a regionális ökológiai kockázatokat a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájának alakítása szempontjából a legmarkánsabban a vízbázis állapotának minőségével, az ipari és mezőgazdasági tevékenységgel összefüggő és a globális felmelegedésből eredő kockázatokat érintő jelenségekként azonosíthatjuk.

A Magyar Köztársaság geopolitikai helyzete alapvetően befolyásolja az ökológiai kockázatok körét és nagyságát. Földrajzi fekvésénél fogva az országban található folyók vízkészletének 96 %-a a környező országokból érkezik, amely szinte a teljes **vízbázis** minőségének és szennyezettségi fokának való kiszolgáltatottságot jelent. A Duna felső vízgyűjtő területének 40 milliós lakossága érzékelteti annak nagyságát, hogy milyen jelentősen befolyásolja a magyar kormány hatáskörén kívül eső adottság a magyar vízbázis egészének minőségét, és - a bős-gabcikováai dunai erőmű okán - mennyiségét is. A tiszta ivóvíz és vízbázis biztosításának problematikája tehát láthatóan túlmutat a nemzeti határokon.

Annak ellenére, hogy a Föld felszínének 71 %-át borítja tenger, a teljes vízkészletnek az édesvízkészlet csupán annak 2,5 %-át, az emberiség számára hasznosítható vízkészlet pedig csak 1 %-át teszi ki. Ebből a globálisan csekélynek minősülő mennyiségből kell megoldani - folyamatosan növekvő lakosságszám mellett - az élet fenntartásához szükséges ipari, mezőgazdasági, valamint az egyéb civilizációs tevékenységek egyre növekvő szükségletét. A vízfelhasználás jellege természetesen az egyes országokban és régiókban eltérő képet mutat: összességében a legtöbb édesvizet, fejenként és naponta átlagosan 600 litert az Egyesült Államokban használják fel, az Európai Unióban 200, a Magyar Köztársaságban 140, míg

Afrikában csupán 30 liter édesvíz felhasználására kerül sor. A Föld egyre bővülő népessége számára egyre korlátosabban rendelkezésre álló édesvízkészlet - tekintettel annak az élet alapfeltételét jelentő mivoltára - a nemzetek közötti konfliktusok egyik jelentős forrása már ma is, és még fokozottabban az lesz a jövőben is.

A jövőben a víz térbeli és mennyiségi eloszlása a globális ökológiai rendszer változásáról szóló 1.4. fejezetben említett körülmények függvénye, így az ökológiai rendszer bárminemű globális változása konfliktusok sorozatát okozhatja a nemzetközi rendszer egyes szereplői között az egyszerű fizikai túlélés szükségességének okán. A Közel-Keleten már megkezdődött, más területeken minden bizonnyal el fog kezdődni a vízért folytatott küzdelem, amely a mennyiségi korlátok miatt az ésszerű megegyezés hiányában valószínűleg a fegyveres konfliktus szintjét is elérheti. A tiszta ivóvízhez való hozzáférés afrikai lehetőségének ismeretében a nyugati világ vízfelhasználási szokásait méltán nevezhetjük pazarlónak, amely csak a háztartásokban az autómosástól a WC öblítésig terjed, az ipar és a mezőgazdaság területén pedig ennél lényegesen nagyobb pazarlás tapasztalható.

A Magyar Köztársaság gazdaságán és lakosságán keresztül ma már több édesvizet használ fel felszín alatti készleteiből, mint amennyi megújulva rendelkezésre áll. A Magyar Köztársaság 1992 óta szerepel az UNESCO vízhiányos országokat nyilvántartó listáján, amely szervezet az országot 40 éven belül részben elsivatagosodó területként sorolta be⁵⁴. Tekintettel arra, hogy a Magyar Köztársaság területének 68 %-a alföld jellegű síkság és csupán 1 %-a a tengerszint felett 500 méternél magasabban fekvő terület⁵⁵, a medence jellegéből adódóan gazdag felszín alatti vízbázissal rendelkezik. Ennek ellenére a Magyar Köztársaság felszín alatti vízkészlete évente átlagosan 3,5 km³-rel (összehasonlításként: a Balaton víztömege kb. 2 km³) csökken, amelynek hátterében a Duna vízhozamának 1960. évhez képest 10 %-os, a Tiszának 15 %-os vízhozam csökkenése áll.⁵⁶ Az összes ivóvízigény 90 %-

⁵⁴ Szternák György: Adatok az ország biztonsági és katonai stratégiájának elkészítéséhez, Fórum 2003. 07-08-09. szám ZMNE Budapest

⁵⁵ Bozó András: Magyarország földrajza. www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/tvok05.htm (2004. 12.16.)

⁵⁶ Szalkay Csilla (EKTE TTK): Édesvízért folyó konfliktusok a világban, Budapest, 2004. 19. oldal

ának kielégítése felszín alatti vizekből történik úgy, hogy az ilyen jellegű vízellátás célú művek 65 %-a sérülékeny földtani környezetben termeli a vizet⁵⁷.

A globális ökológiai változások regionális érvényesülése a Magyar Köztársaság számára a hatalmi potenciál alapját képező **ipari és mezőgazdasági termelés** jövőbeli bizonytalanságát, a gazdasági potenciál bizonytalansága pedig egyben a nemzet biztonságának kiszámíthatatlanságát jelenti. Mind a globális felmelegedés közvetlen hatása, mind pedig annak bonyolult, dominó effektuson alapuló hatásmechanizmusa által megvalósuló éghajlat és klímaváltozás alapvetően a mezőgazdasági tevékenység tervezését teszi bizonytalanná. A mezőgazdaság esetleges összeomlása pedig végső soron a városi életforma, azaz a civilizációnk alapjainak ellehetetlenülését is jelentené. A jelenlegi klimatikus viszonyok bármely irányba elmozdulni képes labilitása ugyanis lehetetlenné teszi a hosszú távú tervezést, azonban új növényfajták telepítése, vagy az ökológiailag rendkívül fontos erdőtelepítés több éves, sőt **évtizedes előrelátást igényelne** a megfelelő klímaturó fajták kiválasztásának tervezésekor.

A mezőgazdasági tevékenység teljesítménynövekedése, az elmúlt évtizedek nagyfokú kemikalizációja, **a túlterhelt termelési struktúra és a földtani adottságok** a magyar termőföld minőségét jelentősen csökkentették. A csapadék, az erdőállomány minőségi alakulása, a természetbe történő emberi beavatkozás növekvő mértéke a termőföld egy harmadát szikkessé, egy harmadát instabillá, egy harmadát pedig nitrátossá változtatta. A kialakult körülmények között a termelés költségei a jövőben a megfelelő technológia alkalmazása esetén jelentős mértékben, a termelési bázis teljes rendbetétele esetén pedig elképzelhetetlen mértékben nőhetnek.

A **mezőgazdasági termelés**, mint a nemzet biztonságának és fejlődésének egyik stratégiaileg fontos védelemgazdasági tényezője, termelési oldalon alapvetően magyar, élelmiszeripari feldolgozó és kereskedelmi oldalon pedig alapvetően külföldi tulajdonban van. Az elmúlt évtizedek tervszerű mezőgazdasági termelési struktúraátalakításának következtében a hazai növénytermelés és állattenyésztés is a globalizált piacon általánosan jelenlévő és megkövetelt kémiai és biológiai kezelést

⁵⁷ Bulla Miklós: Magyarország vízgazdálkodási politikája, Széchenyi István Egyetem Környezetmérnöki Tanszék jegyzete, Budapest, 2002.

igényli. Az európai uniós és az amerikai speciális szabványoknak történő megfelelés valamint a kereskedelmi szükségszerűségek várhatóan még tovább növelik a vegyi és biológiai adalékanyagok mennyiségét a magyar előállítású élelmiszerekben is, továbbá a hagyományos magyar növénykultúrákat folyamatosan felváltják világméretben standardizált fajok.

A magyar növény- és állatvagyon minősége átalakulóban van, jelenleg az egységesült minőségi követelményekhez történő igazodás folyik. Az élelmiszer-előállítás, mint a védelemgazdaság egyik stratégiai tényezője, további erőteljes hatásoknak lehet kitéve a **globális felmelegedés** okozta regionális hatások következtében. A Földön az aszályal és az árvizekkel kapcsolatos katasztrófák száma az elmúlt tíz évben megduplázódott szintűgy, mint az egyéb szélsőséges időjárás okozta gazdasági károk mértéke. Ez a trend valószínűleg **a Magyar Köztársaság mezőgazdaságát és ezáltal élelmiszeriparát sem hagyja érintetlenül a jövőben**. Az elmúlt években a szélsőséges időjárás és az országba befolyó vizek vízgyűjtő területének ember általi átalakítása már eddig is jelentős gazdasági és társadalmi károkat okozott, amelyek közül a legjelentősebbek a 2000. évi maros-tiszai ciánszennyezés és a gyakori, folyamatosan rekordokat döntő árvizek voltak.

Ami a Magyar Köztársaság hatalmi potenciálját illeti, az időjárás tényezőinek hosszú távú alakulása egy erőforrásokban nem dúsuló, azonban a mezőgazdasági termelés területén jelentős tartalékokkal rendelkező ország számára meghatározó kockázati tényező. Eddig tudományos megalapozottsággal kettő, a jelentős időjárási tényezőket befolyásolni képes globális ökológiai folyamat került azonosításra, amelyek a Magyar Köztársaság jövőbeli gazdasági és társadalmi fejlődésére, valamint biztonsági helyzetére jelentős hatással lehetnek.

Mindkét teória megegyezik abban, hogy napjainkban a Föld átlaghőmérséklete eléri és tartósan meghaladja a mintegy 150.000 évvel ezelőtti ciklusban mért eddigi legmagasabb szintet, majd egy évszázad alatt várhatóan nagyobb mértékben emelkedik, mint amennyit a százötvenezer éves ciklus alatt a legnagyobb ugrások során megtett.⁵⁸ Az elkövetkező időszakra előrejelzett

⁵⁸ Czelnay Rudolf: A világoceán, Vince Kiadó, 1999., 163. o.

legalacsonyabb átlaghőmérséklet emelkedés is elég ahhoz, hogy olyan nagyságrendű és sebességű emberi civilizációs környezeti beavatkozás mellett, amely napjainkban történik a klimatikus rendszerbe, annak bonyolult hatásmechanizmusain keresztül radikálisan megváltoztassa a globális ökológiai rendszert alkotó összetevőket. A legfőbb kérdés ugyanis nem az, hogy mennyivel lesz hidegebb vagy melegebb a légkör, a tengerek vize, vagy mennyivel tolódnak el a terményövek, hanem az, hogy pontosan nem lehet előre jelezni az ökológiai folyamatokat azok öngerjesztő hatásainak bizonytalansága miatt. Tekintettel arra, hogy az emberiség által okozott károk elsősorban az ipari és mezőgazdasági tevékenység korábban soha nem látott mértékű és mennyiségű környezet átalakító működése miatt vannak hatással az ökológiára, elméletileg csakis e tevékenység azonnali, lehető legteljesebb mértékű leállítására lehetne véget a folyamatok további burjánzásának.

Látható, hogy az ökológiai eredetű kockázatok spektruma meglehetősen széles, és az államok, illetve az emberi civilizáció biztonságára gyakorolt hatása csak bizonytalanul tervezhető, amely egyben a biztonságos felkészülés lehetőségét is csökkenti. **Az ökológiai kockázatok eredője** tehát a liberális piacgazdaság fejlődésével együtt kialakult és egyben az uralkodó nyugati gazdasági és társadalmi rendszer alapját és hajtóerejét képező **fogyasztásorientált létforma természeti környezetre gyakorolt hatásaként került azonosításra.**

A politikai és gazdasági rendszerváltoztatás után elsőként kiadott biztonságpolitikai alapelvben, a 11/1993. (III.12.) OGY határozatban, a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájára hatással lévő körülmények részletes felsorolásában a magyar biztonság komplex tényezői között klasszikus elemként szerepelnek a **környezeti veszélyforrások**. Az ezt követő 94/1998. (XII.29.) OGY határozat már bővebben foglalkozott a környezetbiztonság témájával. A határozat - a korábbihoz hasonlóan - az alapelvek 1. pontjában a biztonság katonai tényezőjén túl, szélesebb értelemben vett biztonsági tényezőként sorolja fel a környezeti dimenziót, és a környezeti ártalmat nagyfokú kockázatként kezeli, azonban a 3. pontban a biztonságpolitika céljaként már nem került megfogalmazásra a környezet biztonságának erősítése. A környezetbiztonság fejlesztésének igénye csupán a védelempolitika célkitűzéseit megvalósító gazdaságpolitika 12. pontban történő kifejtése kapcsán jelenik meg, amelyben elsőként került megfogalmazásra a

piacgazdaság fenntartható, társadalom- és környezetbarát alapú működésének igénye. A környezetvédelem külön kiemelésre került továbbá a 16. pontban, amelyben megfogalmazódott az új típusú kihívás államhatárokon átnyúló komplexitása, és szoros nemzetközi együttműködés keretében való értelmezhetősége és kezelhetősége.

2.7. A nemzetközi terrorizmus biztonságpolitikai hatása a Magyar Köztársaságra

A **terrorizmus elleni harc belpolitikai vetülete** jelenleg alapvetően a cselekményekben közreműködő tettesek felkutatásának, a potenciális tettesek beazonosításának síkján manifesztálódik, amely elméletileg ugyan részben eredményes is lehet, azonban alapjában véve az eredményesség erősen strukturált feltételrendszertől függ. Először is a terrorizmus új típusú megnyilvánulásából eredő folyamatos fenyegetettség érzést a közvéleménynek és a döntéshozóknak egyfajta adottságként kell tudomásul venni, és a megfelelő szinten kell kezelni. Ezzel több európai ország, főként a terrorizmussal ez idáig közvetlenül kapcsolatba nem került közép-kelet-európai országok, így a Magyar Köztársaság még nem kellőképpen azonosult. **Az al-Kaida terrorhálózat** az elmúlt években a legtöbb európai országot elérte. A 2004. március 11-i madridi vonatrobbanás kapcsán pedig végleg megbizonyosodhattunk arról, hogy a nemzetközi terrorizmus támadása már Európát sem hagyta érintetlenül, a 2004. október 1-én kiadott al-Kaida nyilatkozat pedig többek között a Magyar Köztársaság, mint az Egyesült Államok egyik szövetségese elleni megtorlásra szólította fel a muszlim világot. Ez a tény - hasonlóan a legtöbb európai országhoz - **a Magyar Köztársaságban is politikailag reális veszélyként és fenyegetettségként alulértékelt**, amely természetesen nem azt jelenti, hogy a megfelelő operatív intézkedések ne történtek volna meg. A nemzetközi terrorizmus elleni küzdelmet a spanyolországi robbantás és a magyar fenyegetés óta a legtöbb politikus továbbra sem tartja kiemelten napirenden, azonban a probléma megfelelő tudati szinten történő kezelése nélkül a megelőző, társadalmat és állami igazgatást egyaránt érintő intézkedések meghozatala is csak alacsonyabb hatékonysággal lehetséges. Másodsorban a terrorizmus elleni hatékony küzdelem sikeressége érdekében a társadalom minden tagjának el kell fogadnia az információszerzés legkülönbözőbb módon történő megvalósítását. Éppen ezért kellene az anti-terrorista

intézkedéseknek egyben egy komplex terrorizmus és extrémizmus elleni küzdelem alapját és feltételrendszerét képeznie, tehát nem elég csupán a cselekvési kényszer által a kedvező politikai körülményeket kihasználni annak érdekében, hogy egyes, a hagyományos bűnüldözésből levezethető intézkedések bevezetésre kerülhessenek. A terrorizmus elleni küzdelem egyes eddig bevezetett elemei ugyan elégségesek és szükségesek, mások azonban alapvetően még hiányoznak, tehát az egységes rendszer feltételei még korántsem teljes körűen adóttak és biztosítottak. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy ugyan a tradicionális bűnüldözés területén folytatott erőfeszítések részben hatékonyak és sikeresek lehetnek, azonban azok az importált terrorizmus elleni küzdelemre nem adnak megfelelő válaszokat. Továbbra is azonban alapvető jelentőséggel bír a felderítés és a hírszerzés erősítése és fokozása annak érdekében, hogy a terrorizmus hatásai annak kiinduló helyszínein befolyásolhatóak vagy megakadályozhatóak legyenek.

3. AJÁNLÁSOK A MAGYAR NEMZETI BIZTONSÁGI STRATÉGIA TOVÁBBFEJLESZTÉSÉHEZ

3.1. A nemzeti biztonsági stratégia általános elméleti megközelítése

A nemzet kohéziós erejét deklaráló, a nemzet értékeit és azok megóvására vonatkozó érdekeket teljes körűen tartalmazó, társadalomszociológiailag összefoglaló, a társadalom hatalmi ága által létrehozott és elfogadott intézményesített nyilatkozat a nemzet biztonsági stratégiája. A stratégiák megfogalmazásakor figyelemmel kell lenni arra, hogy bármely stratégia, így a nemzeti biztonsági stratégia is, a megfelelő államhatalmi szinten, a népfelség elve alapján megtervezett és elfogadott politikai, hosszú távú, központilag a változó feltételekhez vezérelt és folyamatosan hozzáigazított elméleti koncepció legyen, amely tartalmazza a közös nemzeti értékek alapján követendő érdekeket, az érdekérvényesítéshez a megvalósítás és célelérés érdekében szükséges eszközrendszereket, cselekvési lehetőségeket és módszereket, valamint az ezek alkalmazása során azonosítható akadályokat. A

stratégia a változó összetevőkre való tekintettel **csakis dinamikus felfogásban lehet értelmezhető**. Ennek megfelelően a stratégia a folyamatosan változó körülményekkel párhuzamosan akár rövid időperiódusokban is jelentős változásokon eshet át.

A nemzeti biztonsági stratégia megfogalmazása során az egyik legnehezebben megragadható feladat a politika számára a nemzet értékeinek és érdekeinek megfogalmazása. A nemzeti értékek megfogalmazása még tiszta nemzetállami körülmények között is jelentős érdekek-koalíciókkal kötendő kompromisszumot jelent, nem tisztán nemzetállami feltételek mellett pedig csakis hosszú távú társadalmi vita és értékszintézis alapján történhet meg. Már az értékek megfogalmazása során, azonban különösen az érdekek kialakításakor számba vehetőek és azonosíthatóak az egységes állapot kialakítására irányuló veszélyforrások. Emiatt a helyesen kialakított stratégiák lényege a folyamatjelleg, amellyel a változó feltételekhez rövid-, közép- és hosszútávon is alkalmazkodni képes, ezért statikus és dinamikus elemeket az adott feltételekhez alkalmazkodó mennyiségben egyaránt tartalmaz. A politikának tehát fontos feladata a stratégiára hatással lévő folyamatok állandó figyelése, elemzése, valamint a szükséges változások azonnali átvezetése a korábban megfogalmazott stratégián.

Tekintettel arra, hogy a stratégia megannyi részstratégia szintézisét jelenti, különös hangsúlyt kell fektetni a politikának a nemzeti értékek védelme érdekében megfogalmazott érdekérvényesítés prioritásrendszerének naprakészen tartására. A biztonsági környezet folyamatos változásának elemzése ugyanis a naprakész biztonsági stratégia korrigálása, továbbá a kihívásokra való felkészülés és reagálás szempontjából bír nagy jelentőséggel. A nemzeti biztonsági stratégia, mint az állam legkomplexebb módon megfogalmazott stratégiája, magában foglalja az állami és társadalmi rendszer teljes spektrumának működésére vonatkozó helyzetértékelést. A nemzeti biztonsági stratégia szempontjából a legrelevánsabb részstratégiáknak - prioritás-sorrend nélkül - a biztonságpolitikai, a gazdasági-pénzügyi és kereskedelmi, a kül- és belbiztonsági, a katonai, a tudományos, a környezetpolitikai, a kommunikációs és információs, a közigazgatási, a szociális, a kulturális, az infrastrukturális, a polgári védelmi és az oktatási vetületek minősülnek. A felsorolt releváns vetületek interdependenciális viszonyrendszerében, mint ahogy az értekezés

korábbi részében bemutatásra került, bármely vetületre gyakorolt hatás áttételesen minden más dimenzióban érezteti hatását.

A nemzeti biztonsági stratégia megfogalmazása során az érték és a veszélyelemzés kiindulópontjaként első lépésben az ország geopolitikai helyzetének, ebből adódóan a nemzetközi rendszerben betöltött helyének és szerepének meghatározása szükséges. Ezek után kerülhet csak meghatározásra az adottságokból eredő cselekvési lehetőség, valamint azok korlátainak feltárása.

3.2. A magyar nemzeti biztonsági stratégia feltételrendszere

A magyar nemzeti biztonságpolitika alapelveinek és stratégiájának kidolgozása a rendszerváltoztatást követően egyrészt a sürgős gyakorlati jogalkotási munkálatok miatt, másrészt pedig a rendkívül gyorsan és bizonytalanul változó külső és belső biztonsági környezet miatt évekig nem, majd pedig - a biztonsági környezetnek megfelelően meglehetősen - általános formában került kidolgozásra és elfogadásra 1993. március 12-én. A biztonsági környezet további gyors változása ellenére a következő biztonsági stratégia irányelvei csak 1998. december 29-én kerültek elfogadásra, amelynek legfőbb új szempontrendszere a Magyar Köztársaság európai integrációs szervezetekhez történő csatlakozásának felgyorsulása volt. E két OGY határozat alapján a Magyar Köztársaság Kormánya az ország gazdasági és politikai átmenet folyamatainak stabilizálódása után 2002. május 6-án, valamint ezt követően 2004. április 15-én kormányhatározatban rögzítette a Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiáját. Az OGY határozatokon nyugvó kormányzati koncepciók elkészülése sajátos időbeli egybeesést mutatott a 2001. szeptember 11-i terrortámadás után gyökeresen megváltozott nemzetközi rendszer jellegével, valamint a madridi terrortámadást követően a terror európai megjelenésével. A 2004. évi, az európai integrációs szervezetek teljes jogú tagjaként a Magyar Köztársaság újbóli pozicionálása, a nemzetközi rendszer globális átalakulása mellett nemcsak a társadalmi-politikai jövőkép újrafogalmazása miatt, hanem az önmagában is változó nemzetközi érdekközlés új tagjaként a legmagasabb szinten megfogalmazott nemzeti érdekek nyilvános megfogalmazása miatt is kívánatos volt.

A stratégia kialakításának elmélete szerint tehát **a Magyar Köztársaság értékeinek és érdekeinek megfogalmazása jelenti a prioritást**, amelyhez azonban a Magyar Köztársaság nemzetközi rendszerben betöltött helyét és szerepét szükséges tisztázni. Immár történelmi tény, hogy a Magyar Köztársaság 2004-re - a rendszerváltoztatás lényegi elveinek megfelelően - a legjelentősebb európai és transzatlanti integrációs szervezeteknek, a NATO-nak és az Európai Uniónak teljes jogú együttműködő tagjává vált. Az integrációs szervezetek a demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság euroatlanti típusú felfogását, az alapvetően egyetemleges szabadságjogok megvédését képviselik, és ezen értékek minél szélesebb körű megvalósítása és védelme érdekében egymást kölcsönösen támogatják, segítik. A nemzetközi biztonsági környezetben lezajlott jelentős átalakulások után az európai térségben jelenleg viszonylagos stabilitás tapasztalható, és a nagyobb átalakulási folyamatok nagy valószínűséggel időben előre jelezhetőek lennének.

Rövidtávon a Magyar Köztársaság az európai törésvonalaknak részben a szélén helyezkedik el, tekintettel Szerbia és Ukrajna rövid- és középtávon is bizonytalan jövőképre. Az ország az európai gazdasági és politikai együttműködés fejlődésével együtt geostratégiai helyzeténél fogva várhatóan felértékelődik, amelyet egyrészt a Balkánhoz és a szovjet utódállamokhoz való közelsége és részben közvetlen határossága, másrészt pedig a területén keresztülhaladó stratégiai fontosságú közúti, vasúti és vízi útvonalak indokolnak. A Magyar Köztársaság számára továbbra is a környező országokban az elmúlt időszakban lezajlott társadalmi, politikai és gazdasági változásokból eredő kiegyensúlyozatlanság, bizonytalanság és instabilitás jelent geostratégiai kockázatot.

Az európai térségben a Magyar Köztársaságot rövid és középtávon katonai agresszió vagy egyéb hagyományos katonai kockázat várhatóan nem érinti, továbbá NATO-tagságunkból, valamint az Európai Unió belüli szoros együttműködésünkől kifolyólag az ország biztonsági helyzete az integrációs szervezetek által garantáltan stabil. A posztszovjet katonai potenciál a Magyar Köztársaság területétől távol került, annak működési hatékonysága és hadműveleti képessége a szomszédos államok haderejéhez hasonlóan jelentősen mérséklődött, a hagyományos fegyvernemek csökkentése következtében kapacitásuk nagyságrendekkel lett kisebb. Korlátozott és

alacsony haditechnikai színvonalú katonai jellegű kockázat tehát csak az európai peremterületek felől képzelhető el. Emellett egy időben a globális gazdasági és biztonsági környezet folyamatos változása miatt új, eddig teljes mértékben vagy részben ismeretlen kockázatok és kihívások érintik a Magyar Köztársaságot is, mivel az újonnan megjelent kockázatok hatásai többnyire egyetemlegesek, a globális biztonságra való hatásuk pedig oszthatatlan. A Magyar Köztársaság demokratikus történelmi hagyományai, valamint nemzeti önállóságát csorbító történelmi tapasztalatai alapján egyértelműen az euroatlanti alapértékek befogadásával, megvalósítására való törekvéssel és azok megvédésével azonosul. Ez egyben azt is jelenti, hogy e széles körű érdekköalicció alapján valósítható meg a Magyar Köztársaság számára is elfogadható biztonságpolitikai alapelvek általános megfogalmazása, amelyben hangsúlyosan kell a NATO 1999. évi Stratégiai Koncepciójában, továbbá az Európai Unió által 2003-ban elfogadott Európai Biztonsági Stratégiában foglaltakat figyelembe venni.

Az euroatlanti érdek- és értékkoalicció alapján a Magyar Köztársaság is alapvető értéknek kezeli az olyan hagyományos vívmányokat, mint a béke, a biztonság, a stabilitás, a szuverenitás, a demokrácia, a jogállamiság, a vállalkozás és a gazdaság szabadsága, továbbá az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása. A Magyar Köztársaság célja állampolgárai számára minél nagyobb jólét és gyarapodás biztosítása úgy, hogy az a fenntartható fejlődéssel összeegyeztethető módon történjen. Ezen túlmenően az Alkotmányból levezethető állami feladatként jelentkező nemzeti érdek a magyarság határokon túl élő kulturális örökségét is magában foglaló összmagyar érték és identitás megőrzése.

A Magyar Köztársaság biztonságának megőrzését, nemzeti értékeinek védelmét és nemzeti érdekeinek érvényesítését kizárólag a szűkebben és tágabban is értelmezett környezete és szövetségesei együttműködésével képes elérni. A nemzet biztonságára potenciálisan hatással lévő kockázatok és kihívások kezelésére rendelkezésre álló eszközök alkalmazását erőteljesen behatárolja a Magyar Köztársaság geopolitikai adottsága és hatalmi potenciálja. A lehetséges eszközök közül elsődlegesen a nemzetközi együttműködésen, széles érdekköalicciókon alapuló szövetségek keresését szolgáló diplomáciai munkát koordináló külpolitikának, gazdasági, tudományos és

kulturális együttműködésnek kell fő szerepet játszani, azonban a hatékony fegyveres erő és rendvédelmi szervek képességéről a továbbiakban sem lehet lemondani.

A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági érdekeinek megfogalmazásakor a biztonságpolitika-elméleti megközelítésben említett interdependencia problematika gyakorlati vetülete kerül előtérbe. Ugyanis a biztonságpolitika által vezérelt érdekek bármely dimenziójának tervszerű végrehajtása az összes többi dimenzióban markáns változásokat eredményez, amelyek az eredeti célra végső soron akár negatív hatással is lehet. Ennek figyelembe vételével a nemzet biztonságpolitikai érdekeinek érvényesítése során a lehetséges összefüggésrendszerekben történő legkisebb összesített eredőjű kockázat elérésére történő törekvés prioritását kell biztosítani. Az áttételes kockázatok elemzése során elengedhetetlenül fontos az értékelés módszereinek kidolgozása, továbbá a kockázatok és az érdekvédelem során figyelembe veendő küszöbértékek és feltételek meghatározása.

Az 1993. és 1998. évi, a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről szóló országgyűlési határozatok még nem, azonban a 2002. és a 2004. évi, a Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiájáról szóló kormányhatározatok a legjelentősebb új típusú biztonságpolitikai kihívások közül, azok eredőjét tekintve egyértelműen a nem nemzetállami szinten jelentkező kockázatok körét jelölik meg. A globalizációs folyamat jelentősége a megjelölt probléma súlyánál mélyebb és erőteljesebb hatással bír, így annak a biztonságpolitikát érintő folyamatokban betöltött szerepe, az esetleges alternatívák és társadalmi, gazdasági részrendszerekre értelmezett tűréshatárok megfogalmazása továbbra is hiányzik a stratégiáiból. Az alapprobléma elemzése és a lehetséges válaszok megfogalmazása mindenek előtt azért bír rendkívüli jelentőséggel, mert - ahogy az értekezés feltáró elemző részében már erre utaltam - a globalizációs folyamat jelentős mértékben katalizálja azt a bonyolult inderdependenciális rendszert, amely a globális biztonságpolitikai kihívások és kockázatok teljes spektrumát lefedi. A nemzeti biztonsági stratégiáról szóló 2002. évi és a 2004. évi kormányhatározatok a globális nemzetközi biztonsági környezet jellemzéseként már tartalmazzák az új globális biztonsági kihívások határon átnyúló, a belső és a külső tényezők közötti egyértelmű különbségek elmosódását jelentő tendenciákat, valamint az erre adható

válaszok összehangolási, és nemzetközi együttműködésen alapuló eredményfüggőségét.

3.3. Ajánlások a magyar nemzeti biztonsági stratégia tartalmi elemeinek továbbfejlesztésére

A Magyar Köztársaság biztonságát befolyásoló tényezők közül a nemzeti biztonsági stratégiában **a nemzeti célok nyilvános deklarálása érdekében szükséges a kihívások és kockázatok veszélyességének prioritás-szemponturni besorolása**, tekintettel azok esetleges biztonsági következményeire. Kívánatos lenne, ha a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikai alapelvei alapján a nemzeti biztonsági stratégia konkrétan tartalmazná az értékek, érdekek és célok alapján lebontott **ágazati stratégiák** elkészítéséhez szükséges részletes irányelveket és tartalmi elemeket. Ezek szükségességét többek között az értekezés egyes fejezeteiben megfogalmazott kockázatok és kihívások, azok okainak és mozgató erőinek feltárása alapo-zhatja meg, amelyet az egyes, biztonságpolitikára hatást gyakorló elemek bekövetkezési valószínűsége és hatásmechanizmusa általi veszélyszintjük szerinti analízis segíthet.

Az értekezés végén a Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiájának ágazati lebontását segítő, a legjelentősebb területek kockázatait kezelő rendszer - gazdasági és politikai mozgásteret is figyelembe vevő - átalakításához szükséges általános ajánlásokat teszem meg, először a közvetlenül és rövidtávon, majd a közép- és hosszú távon jelentkező kockázatok és kihívások tekintetében.

A veszély-, valószínűség-, hatás- és védekezés-mátrix elemzése által **a Magyar Köztársaság biztonsági szintjét** jelenleg legnagyobb mértékben a tömegpusztító fegyverek elterjedése, valamint ezzel összefüggésben a nemzetközi rendszer békés fejlődésére veszélyt jelentő államok **ABCR fegyverekkel kapcsolatos visszaélései**, és az ellenőrizhetetlen, **öntörvényű terrorista csoportok** tevékenységének támogatásával összefüggő tevékenységei **veszélyeztetik**. A hagyományos fegyverzetcsökkentési folyamatok mögött továbbra is fenyegető méreteket ölt a nukleáris fegyverek nagy száma, nagyságrendjét illetően elsősorban az Egyesült

Államok és Oroszország, egyéb jellegű veszélyességét illetően pedig a többi állam esetében.⁵⁹

Az országhatárokon átnyúló **nemzetközi terrorizmus** elsősorban a globalizáció negatív hatásainak kummulálódásából eredő, a globalizációban nyertes térségek társadalmi, gazdasági és vallási rendszerei ellen irányuló radikális fenyegetettséget jelent. A terrorista cselekmények elkövetésekor a legváltozatosabb módokra lehet és kell számítani a jövőben, amelyek közül az **ABCR fegyverek és technológiák nemzetközi illegális kereskedelme** miatt elsősorban a nukleáris technológiához képest viszonylag egyszerűen, gyorsan és olcsón előállítható radiológiai, vegyi és biológiai támadások jelentik a legvalószínűbb kockázatot. E fenyegetés elleni védekezés lehetősége meglehetősen korlátozott, ezért a bekövetkező hatás tekintetében is a legveszélyesebbnek ítéelhető. A nemzeti biztonsági stratégia részletes alábontását tartalmazza e témában a terrorellenes stratégia, amelynek célja nem csak az, hogy a terrorcselekmények megvalósulása előtti periódusban szükséges elsősorban hírszerzési, idegenrendészeti és bűnügyi területeken végzendő feladatokat kell szabályozza, hanem a másodlagos, a terrorcselekmény bekövetkezése utáni feladatokat is részletesen kell tartalmaznia.

A kialakult körülmények között véleményem szerint első lépésként, természetesen a folyamatok állandó elemzésével az eszközök folyamatos fejlesztési kötelezettségével a következő keretek között lehet a Magyar Köztársaságban a nemzetközi terrorizmus új formája elleni küzdelem eredményes.

A legfontosabb elem a szükséges és elégséges információmennyiség koordinált megszerzése és elemzése nemzetközi együttműködés keretében, amely ráirányíthatja a figyelmet az importált terrorizmus képviselőire és támogatóira, amelyek tevékenységét a nyugati értékrend és konvenciók keretein belül korlátozni szükséges.

A korábban leírtak alapján világossá vált, hogy **a nyugati civilizáció és a globalizáció sajátos értékeinek térbeli terjesztése a harmadik világban nagyobb türelmet és megértést követel.** Az európai demokrácia felfogás terjesztésének szoros

⁵⁹ World nuclear forces, SIPRI Yearbook 2004., Oxford University Press: Oxford 2004, Table 15A1, 629. oldal

korrelációban kell lennie a gazdasági jólét térségbe történő exportálásával, a társadalmi elégedettség növelése céljából. A harmadik világ országaiban rendkívül érzékenyen kell a lakosság és a társadalmi hierarchia különböző tagjainak ideológiai kötődéseinek és politikai céljainak összhangját megtalálva az együttműködés formáit kialakítani. A nemzetközi kereskedelem profitmaximalizáló törekvésében egyfajta gátat kell képezni mindenek előtt az ABCR fegyverek proliferációja területén, mivel előre nehezen prognosztizálható az a folyamat, amely az egyes térségek válságövezetté válását jelentheti (az Egyesült Államok 1980-as évek Afganisztán- és Irak-politikája). A magyar diplomácia feladata olyan gazdasági és diplomáciai programok kidolgozása, amelyek elsősorban a Magyar Köztársaságot, másodsorban pedig az Európai Uniót, harmadsorban pedig a transzatlanti kultúrát segítőkész, toleráns és türelmes képpen tünteti fel.

A terrorizmus elleni küzdelem hatékonysága érdekében a nemzeti költségvetésnek kiemelten kell kezelnie az érintett területek finanszírozását, a kormánynak pedig biztosítani kell a lakosság egységes program szerinti széleskörű tájékoztatását, segítségnyújtási és együttműködési lehetőségeik bemutatását. A lakosságban a szükséges és egyben elégséges, pánikhangulatot nem előidéző célzott információkkal tudatosítani kell az új típusú kihívásokkal kapcsolatos magatartásnormák kialakulását, kiegészítve ezzel a hagyományos kihívásokra adandó válaszokra történő lakossági felkészítés hatékonyságát. Ezáltal a társadalmi éberség legalább olyan szintje alakítható ki, amely az egyedi bejelentések és jelzések alapját képezheti a hatékony megelőző hatósági tevékenységeknek.

A preventív eljárások során felmerülő ad-hoc jellegű intézkedési igények (pl. új eszköz- vagy célrendszerű támadási metodika megjelenése) gyors kezelésével egyúttal járó finanszírozási igény kielégítése, valamint a követő jellegű többleterőforrás biztosítása érdekében célszerű egy, az erre a célra létrehozott **Terrorellenes Koordinációs Bizottság rendelkezésére álló opcionális költségvetési céltartalék biztosítása**. A céltartalék gyors hozzáférési lehetősége jelentősen növelheti az operatív eljárások hatékonysági fokát.

Elsősorban a terrorizmus szempontjából kiemelt területként kell kezelni a számítástechnikai hálózatok figyelését, valamint a bankrendszer és a pénzmossási

tevékenységgel kapcsolatba hozható társadalmi-gazdasági területek megfelelő ellenőrzését, mivel a terrorizmus háttérbázisainak, logisztikai potenciáljának ellehetlenítése alapvetően gyengíti működési hatékonyságukat. Az egyre nagyobb mennyiségű információ szűrésének és elemzésének hatékonyságát szakmai metodika alapján lehet eredményesen elvégezni, amely a társadalom és a gazdaság különböző ágazataiban keletkező speciális információk rendszerszerű összefüggéseinek elemzését jelenti.

Tekintettel a **szervezett bűnözés és a nemzetközi terrorizmus összefüggésére**, jogalkotással és hatékonyabb, eredményesebb bűnüldözési eszköztárral a terrorizmus egyik háttérének számító ágazat teljesítménye is csökkenthető, amely az utánpótlás csökkenésével a kihívás nagyságát is mérsékelheti.

Rövidtávon is érezhető társadalmi, gazdasági, rendészeti és egészségügyi hatásai miatt a rangsor második helyére a **szervezett bűnözés** kerül, amely napjainkra a kábítószer-, fegyver-, műkincs- és emberkereskedelemből származó, világgazdasági vetületben is jelentős jövedelme következtében a nemzeti kormányokat is befolyásolni képes potenciálú, nemzeti kormányzati szintek feletti konglomerátummá vált. A globalizációs folyamatban a leszakadó régiók részesedése a világgazdaság tevékenységéből egyre csökkenő tendenciát mutat, ezért a szegénység növekedése egyben a szervezett bűnözés egyre bővülő táptalaját is jelenti. A szervezett bűnözés sajátos érdekeinek kizárólagos szem előtt tartásával a nemzetközi terrorizmus egyik fontos anyagi szükségletének forrása és bázisa. A szervezett bűnözés elleni védekezés alapvetően **adminisztratív eszközökkel** befolyásolható, azonban az egységes nemzetközi fellépés széles bázisának hiánya rövidtávon a bűnözői csoportok további erősödését vetíti előre. Nemzeti jogalkotási szinten folyamatosan szem előtt kell tartani a szervezett bűnözés érdekeit elősegítő kodifikációs lehetőségek befolyásolását, tekintettel a szervezett bűnözés azon érdekére, hogy **tevékenységét folyamatosan legalizálni kívánja**, amelyet a liberális gazdasági és társadalmi szabályozó rendszerek jellege alapvetően elősegít.

Súlyos problémát jelent a **korrupció**, amely részben a **szervezett bűnözés állami adminisztrációba való beépülését jelenti**. A Magyar Köztársaság a nemzetközi szervezetek ez irányú felmérései alapján a korrupcióval közepesen

érintett országok közé tartozik, 2004-ben a világ 146 országa közül Olaszországgal együtt a 42. volt a korrupcióindex alapján.⁶⁰

A szervezett bűnözéssel szorosan összefüggő **extrémizmus** fogalmát - egyéb, jogrendszerben jelenleg is rendelkezésre álló részszabályozásokból levezethető módon túl - szükséges akár az alaptörvényben is meghatározni annak érdekében, hogy az extrémizmus elleni küzdelem részleteiben is szabályozható legyen a nemzeti jogrendszerben. Így többek között az egyesülési jogról, a gazdasági társaságok és egyházak alapításáról szóló jogszabályokban gátolni lehet az extrémizmus fogalmi hatálya alá tartozó szervezetek számára a szabadságjogokkal való élés korlátlan lehetőségét. Meg lehet, és meg kell ugyanis különböztetni a progresszív egyházi hitélet és a fedőtevékenységet jelentő, üzleti és politikai háttérű vallásgyakorlás intézményrendszereit. Jelenleg a jogrendszer alapvetően követő és nem preventív jellegű az extrémizmus és egyéb fenyegetések tekintetében.

A büntetőeljárásról szóló jogszabályokban szintén kiemelten kell kezelni a társadalmat veszélyeztető **extrémista törekvésekkel** szembeni eljárási lehetőségeket. A demokratikus államszervezet jogrendszerében az alapelvek sérülése nélkül a jog legkifinomultabb eszközeivel kell meghatározni az extrémizmus fogalmi körébe tartozó cselekmények között nem csupán az elkövetés, hanem az erre irányuló szervezkedés, előkészület fogalmait. A büntető eljárásokban pedig a lehető leghatékonyabb és leggyorsabb eljárási rend kialakítása szükséges annak érdekében, hogy a rendkívül szövevényes és fedett cselekmények szereplői minél nagyobb számának ellehetetlenítésével az intézkedések sikerre vezethessenek.

A magyar gazdaság jelentős, az Európai Unió átlagát jóval meghaladó ütemű fejlődésével egyre inkább felértékelődik, ezért jelentős kockázati hatása miatt a rangsor harmadik helyére kerül a fejlett államokat általánosan érintő, **technikai, informatikai és kommunikációs rendszerek veszélyeztetése és védelmi igénye**. A nemzeti biztonsági stratégia végrehajtásában részstratégiaként meg kell fogalmazni - a fenntartható fejlődés deklarálásával egyezően - az **erőforrások takarékos felhasználását elősegítő szabályozó rendszerek** kialakításának igényét, a gazdaság

⁶⁰ Transparency International: Corruption Perception Index 2004., TI-Secretariat Berlin, 2005., 6. oldal

és a lakosság ez irányú készségének és képességének fejlesztésével. **Az alternatív rendszerek kiépítésével** és folyamatos fenntartásával a jövő beruházásainál fel kell készülni - a globális ökológiai változásokból eredő hatások bekövetkezésére is tekintettel - a **maximális előrelátásra**. Ugyancsak nagy hangsúlyt kell fektetni a technikai-technológiai eljárások résztevékenységeinek alkalmazása során a **kellő és szükséges mértékű elővigyázatosságra**. A technológiai biztonság minél magasabb szintre történő emelése érdekében a jövőbeli fejlesztések során előnyben kell részesíteni az egymással összefüggő rendszerbe foglalt, decentralizált, több kisebb teljesítményű energiatermelő egység telepítésének tervét azok sérülékenységi valószínűségének csökkentése érdekében.

A Magyar Köztársaság számára sajátos, regionális kihívásként értékelendő a **határon túli magyarság** jövőjének befolyásolása az **etnikai és emberi jogi konfliktusok lehetőségének elkerülése** és a térség stabilitásának biztosítása érdekében. A Magyar Köztársaság biztonságpolitikáját jelentős mértékben érintő nemzetpolitika fontossága a negyedik legfontosabb kihívást jelenti a rangsorban. A geopolitikai térségünk etnikai-nacionalista sérelmekkel teli történelmi tapasztalatai mellett a jelenleg kiépülő integrációs szervezetekhez történő csatlakozással egyes államok tekintetében a probléma kezelésének új típusú dimenziói nyílnak meg. A politikai kultúra és a gazdasági fejlődés lehetősége, az európai intézményi kultúra és jogrendszer átvétele mind egy pozitív folyamat kezdetére utalnak. A múltbeli kölcsönös sérelmek nacionalista manipulációra történő felhasználásának elkerülése érdekében azonban hosszú távú, több síkon megvalósítandó fejlődésre van szükség. Ehhez a már meglévő nemzetközi jogi normákon alapuló kétoldalú megállapodások mellett az alábbi, alapvetően kormányzati indíttatású folyamatok beindítását kell szem előtt tartani a nemzeti biztonsági stratégia megfelelő alrendszerének megfogalmazásakor.

Alapvetően szükséges a kormányzati segítség a civil társadalom magára találásának erősítésében annak érdekében, hogy **a többségi és a kisebbségi társadalmi szervezetek együttműködve mérsékeljék a feszültségeket**. Az együttélés olyan pozitív elemeinek hangsúlyozása szükséges, amelyek mind a kisebbségi, mind pedig a többségi nemzet boldogulását, gazdasági jólétének növekedését segítik elő a regionalizmus, az autonómia és különböző stratégiai

szövetségek révén. A kormányoknak közös erőfeszítést kell tenni a kultúra és az oktatás területén a másság és a tolerancia tiszteletének erősítése érdekében. A nemzetiségek és a többségi nemzet mértékadó értelmiségi köreinek bevonásával célszerű megfelelő koncepció alapján újragondolni az iskolai tankönyvek, a nyelvkönyvek tartalmát, kezdeményezni kell két-, vagy többnyelvű regionális televízió és rádióadók megalapítását. Ez utóbbira kiemelkedő jelentőségű példát szolgáltat a francia-német megbékélést elősegítő kétnyelvű Arte műholdas televíziós adó.⁶¹

A kormánynak, valamint az anyanemzet és a kisebbségi szervezetek vezetőinek az autonómia és a kollektív jogok elvi és gyakorlati tartalmának meghatározása érdekében folytatott viták mellett a gyakorlati életben a nemzetiségek életfeltételeiben olyan rövidtávon is érzékelhető **gyakorlati részmegoldásokra kell törekedni**, mint a nyelvhasználat, az anyanyelvi oktatás, egymás **kultúrájának megismertetése, civil kezdeményezések elindítása**, vagy az önkormányzatiság megteremtése.

A kormány és a kormányzóképes pártok programjaiban kiemelt jelentőséggel kell hangsúlyozni a toleranciát, az etnikai és nemzetiségi befogadókészséget, az **együttélést elősegítő modernizációs elképzeléseket**. A kormánynak támogatni kell a jószomszédi viszony fenntartását, a folyamatos és minél többsíkúbb párbeszéd kialakítását, a szomszédos országok demokratikus fejlődését, európai integrációs szervezetekbe történő belépésüket. A kormánynak folyamatosan fenn kell tartania a nemzetközi szervezetek figyelmét a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban, **tovább kell fejleszteni a kisebbségvédelem kialakult európai normáit**, a vívmányok megtartásának ellenőrzését. A kormánynak támogatnia kell a határon túli magyar nemzetiségi szervezeteket a demokratikus többségi nemzet által képviselt politikai szervezetekkel történő kapcsolatok kialakításában, és a határon túli szervezetekkel mérsékelt, a nacionalizmus látszatától is mentes elvek alapján történő politikai tevékenységet kell folytatni.

A hazai roma társadalmi csoportokhoz tartozó lakosság társadalmi konszolidációja érdekében célzott kormányzati stratégiát kell kialakítani annak

⁶¹ www.arte-tv.com

érdekében, hogy a jelenlegi folyamatok alapján egy belső biztonsági kockázat erősödése elkerülhetővé váljon.

A Magyar Köztársaság biztonságpolitikája kialakításakor tehát figyelemmel kell lenni arra a tényre, hogy geopolitikai térségünkben - tekintettel arra, hogy hazánk minden szempontból nyitott ország - **a nemzeti és etnikai területen megjelenő feszültségek a térség stabilitásának jelentős veszélyfaktorát jelentik.** Mint a biztonságpolitikai és védelmi koncepció más területén sem, a vizsgált kérdéskörben sem létezik olyan megoldás, amelyet a Magyar Köztársaság kizárólag önerejére támaszkodva a kialakult nyugat-európai integrációs szervezetektől és a nemzetközi rendszer szereplőitől függetlenül képes lenne megvalósítani, azonban még mindig ebben a kérdéskörben a legnagyobb a nemzeti kormányok politikai mozgástere. Ennek ellenére a nemzeti-etnikai kisebbségek kérdésében alapvetően a nemzetközi környezetben történő aktív és tudatos diplomáciai tevékenység és a tartós gazdasági növekedés lehet az egyedüli alapja a térségre gyakorolt stabilizációs hatás elérésének.

A felsorolt legfontosabb, hatásukat rövidtávon is kifejteni képes kockázatok és kihívások mellett az értekezésben említett további, általános érvényű biztonságpolitikai kockázatok e fejezetben nem kerülnek további kifejtésre. A következőkben az értekezésben tett megállapítások alapján az egyes biztonságpolitikai **kockázatokra és kihívásokra adható kormányzati válaszok lehetőségeit foglalom össze.**

A Magyar Köztársaság biztonsági szintjét jelentősebb mértékben **közép- és hosszú távon** meghatározó jelenségnek minősülnek a **demográfiai folyamatokból, a nemzetközi migrációból, a globális ökológiai rendszer változásából eredő kockázatok** és kihívások. A különböző területeken jelenleg lassú ütemben zajló változások azonban az esetek legnagyobb részében objektív módon előre jelezhetően a biztonsági környezete vonatkozásában biztosan változásokat vetítenek előre.

Az ökológiai rendszerekre az emberi civilizáció hatása a környezet amúgy is sérülékeny és komplexitása következtében törékeny tulajdonsága miatt az egyes nemzetek, és végső soron az emberi civilizáció egészére vonatkozóan a létfenntartáshoz nélkülözhetetlen környezet olyan mértékű átalakulását jelentheti,

amely az alapvető létfeltételekhez történő hozzáférés biztonságát veszélyeztetheti. Tekintettel azonban a környezeti biztonságra hatással lévő tényezők eredőire, valamint arra az alapvető axiómára, hogy **a bioszféra kívül esik a társadalmi és gazdasági rendszereken, a nemzeti kormányok cselekvőképessége meglehetősen korlátozott**. Ugyanakkor a környezetbiztonságot, mint az emberi létformát alapvetően meghatározó közvetlen környezetet, az egyik legalapvetőbb biztonságpolitikai dimenzióként kell meghatározni, amelyben a nemzeti kormányok szűk mozgásterét csak a rendelkezésre álló korlátos eszköztár leghatékonyabb bevetésével lehet növelni. A nemzeti kormányoknak fel kell ismerniük, hogy a természet- és a környezetvédelem a társadalom és a gazdaság valamennyi szereplőjétől függ, tehát a környezetbiztonság növelése érdekében a társadalmat, az embereket, a társadalmi szervezeteket, a gazdaság ágazatait, valamint a környezetvédelem állami intézményrendszerét egyaránt egy időben kell megszólítani. A környezetvédelem hatékonyságának kulcsa ugyanis valójában nem az állami szakigazgatásban rejlik, hanem a társadalom és a gazdaság szektorainak összefogásában. A kormány feladata e kérdésben elsősorban a **környezettudatosság fejlesztése**, azaz a környezettel szembeni igények hatékony átalakítása. Ennek közvetlen és közvetett szerepe is jelentős, hiszen nem csak a mindennapi döntések, vásárlási szokások, a közvetlen környezet megóvása, hanem a politikával szemben támasztott elvárások révén végső soron az állampolgárok határozzák meg a környezet és a természet sorsát.

A Magyar Köztársaság európai integrációs szervezetekhez történt csatlakozása jó esélyt jelent a múltból örökölt környezetvédelmi hiányosságok mielőbbi felszámolására, és a fenntartható és élhető környezet szélesebb körű biztosítására. A környezetbiztonság interdependens voltára tekintettel a megfelelő nemzetközi fórumokon folyamatosan, a társadalmi és gazdasági döntések meghozatala során a környezetet érintő kérdésekre is hangsúlyt kell helyezni. A jelenlegi domináns gazdasági rendben a környezeti kockázatok csökkentése kizárólag széles körű, nemzetközi összefogáson alapulva hozhat eredményt. A nemzetközi fórumokon alternatívákat kell keresni arra vonatkozóan, hogy a piacgazdaság jelenlegi logikájába milyen módon vonható be a környezet megóvásának - nem kizárólag a végső fogyasztók adójából finanszírozott - kérdése.

A lehetséges **globális ökológiai változások** regionális hatásainak **kutatására** érdemes elégséges költségvetési **forrást áldozni, mivel a korai felkészülés akár a nemzet túlélésének záloga is lehet.** Az emberiség jelenleg nincs felkészülve egy, az emberi civilizáció számára jelentős klimatikus változással járó anomáliára. A Föld általános felmelegedése térségünket ellentétes irányú folyamat beindulásával sújthatja: az általános melegedés regionális érvényesülése jelentős lehűléssel jár. Amennyiben a jövő klímaváltozása jelentősebb számú növényi és állati fajta változásával jár, számolni kell azok alkalmazkodásának és termőre fordulásának időszükségletével is. A klímaváltozás lehetséges társadalmi, gazdasági és biztonsági hatásai között rövidtávon elsősorban a regionális társadalmi, gazdasági egyenlőtlenségek éleződésével kell számolni, amely elsősorban gazdasági indíttatású átrendeződés következtében a társadalom térbeli szegregációjának növekedésével járhat.

A globális klímaváltozás hatásainak csökkentése érdekében nagyobb szerepet kell kapnia és ennek megfelelő támogatásban kell részesíteni az **alternatív energiahordozók**, továbbá a Magyar Köztársaság esetében elsősorban az európai viszonylatban is számottevő ásvány-, gyógy- és termálvíz kutatását és hasznosítását. Az építésügyi előírások és szabványok időben történő korrigálása, az agglomerációs folyamatok szabályozása hosszú távon biztosíthatja a lokális klímaváltozás hatásainak mérséklését. A nemzeti biztonsági stratégia alapján a jogszabályok és az állami irányítás egyéb jogi eszközeinek megfogalmazásakor a problémamegoldás alapkritériumának kell tekinteni a környezetet befolyásoló **direkt és indirekt módon érintett tényezők hatásainak vizsgálatát**, a lehetséges változából eredő következmények mértéktartó realitások és radikálisabb forgatókönyvek figyelembe vételével egyaránt.

A társadalom gazdasági potenciálon alapuló életfeltételei mellett az életmód, az egészségügyi feltételek befolyásolják az állam biztonságos működésének keretfeltételeit. A Föld növekvő lakosságának maximált termőterületről történő ellátása csak egyre intenzívebb, a tudomány beláthatatlan irányú fejlődésével együtt kialakuló géntechnológiai élelmiszertermelési eljárások alkalmazásával biztosítható. A termelési és finanszírozási stratégiák kidolgozásánál **előnyben kell részesíteni a**

regionális termelési szerkezeten alapuló termelési formákat, valamint elsősorban a helyi termelőkön alapuló regionális fogyasztási struktúra kialakítását.

A nemzeti biztonsági stratégia kialakításával egy időben végig kell gondolni a **katasztrófavédelmi rendszer működési problémáinak** megoldási lehetőségeit, amelyek egyértelműen a centralizált állami védelmi rendszer leépüléséből és forráshiányából erednek. E rendszer további fejlesztése elengedhetetlen a lakosság védelmi rendszerből történő kirekedésének elkerülése szempontjából.

Az értekezésben feltárt, a Magyar Köztársaság biztonságát és stabilitását hátrányosan befolyásoló kockázatok és kihívások eredő okai, valamint a reálfolyamatokban megjelenő, módosult és új típusú jelenségek egymás hatásait erősítve, az ellenük történő fellépés módszereit jelentősen megnehezítve reális kihívásokat támasztanak a politika és a nemzet biztonságának szavatolása számára. Az elmúlt másfél évtizedben a mindenkori politikai hatalom csak késlekedve és nem teljes körűen ismerte fel a nemzetstratégia napi politika felett álló jellegét, ezért a nemzeti biztonsági stratégia elkészítése és folyamatos aktualizálása is hiányosságot szenvedett. A jelenleg hatályos biztonság- és védelempolitikai alapelvek és a nemzeti biztonsági stratégia sem képes teljes körűen és hosszú távon biztosítani a magyar nemzet értékeinek és érdekeinek védelmét. **A nemzeti biztonsági stratégia felépítése és tartalma egyaránt módosításra szorul mind a feltáró, mind pedig a megoldáshoz rendelt célok és feladatok, valamint a megvalósítás eszközeinek biztosítása szempontjából az alábbi szempontok alapján.**

- A magyarság történelmi léptékű minőségi és mennyiségi változás előtt áll. Ennek ellenére a nemzeti biztonsági stratégia **rendkívül kevés teret enged mind a demográfiai folyamatokból eredő kockázatok, mind pedig a határon túli magyarság helyzetével kapcsolatos folyamatok feltárásának és cselekvési alternatívák kidolgozásának, továbbá a szükségesnél kevesebb teret ad a határon belüli nemzeti és kulturális kisebbségekkel kapcsolatos stratégiáknak.**

- A **globális környezeti változásokból eredően várható regionálisan érvényesülő kihívások alulkezelték**, pedig a körvonalazódó kockázatok szempontjából a nemzet sikeres alkalmazkodó képességének időben történő megalapozása alapvető jelentőségű.

- Ugyancsak **elégtelen mértékben kerül említésre a technikai és információs rendszerek védelmének fontossága** és annak erősítésének lehetősége, amelyek pedig jelenlegi társadalmunk működésének alapvető feltételeit jelentik.

- A nemzeti biztonsági stratégiából **egyértelműen hiányzik** - nemzeti értékek és érdekek megfogalmazásáról és össznemzeti célok megvalósításáról lévén szó - a **legszélesebb társadalmi és civil közélet bevonására való törekvés**, valamint ennek megvalósításának módszertana. Az információ legszélesebb körben való kiterjesztése nem csupán a javaslatok mélyebb merítési lehetőségét, hanem a társadalomban történő probléma-tudatosulás, problémaelemző készségfejlesztés és megoldó képesség is jelentősen fejlődhet. Ezáltal a **kihívások elleni védekezés a társadalom aktív bevonása által eredményesebb** lehet.

- A nemzeti biztonsági stratégia nélkülözi az összehangolt ágazati stratégiák kidolgozására vonatkozó gyakorlati iránymutatást. A nemzeti biztonsági stratégia ágazati szintű alapelveinek kidolgozása olyan **össznemzeti cél, amely nemzetstratégiai jelentősége miatt kizárólag a politika pártok felett álló ösztársadalmi feladatként értelmezhető eredményesen**. Ennek megvalósítása érdekében a legszélesebb körű politikai és társadalmi nemzeti párbeszédnek kell megvalósulnia.

- A nemzeti biztonsági stratégia megvalósításának nyomon és követése, ellenőrzési lehetősége teljes mértékben hiányzik a stratégiából. A folyamatos változások ellenére a nemzet érdekeit képviselő mindenkori politika alapvető feladata a rendszeres időközönként történő **kormányzati beszámolás a társadalom számára** a nemzeti biztonsági stratégia egyes elemeinek változásáról, az egyes elemekben azonosított kockázatok változásáról, valamint a stratégiában rögzített kormányzati és ágazati célok és feladatok megvalósulásáról.

4. ÖSSZEGZÉS

4.1. Összefoglalás

Az **értekezés céljának megfelelően** fel kívántam hívni a figyelmet a magyar nemzetstratégia, mint a magyar nemzeti biztonsági stratégia elméleti alapjának a

politikai és gazdasági folyamatok felett álló jellegére, a magyar nemzeti biztonsági stratégia folyamatos aktualizálásának fontosságára és elveire, annak tartalmi elemeinek megfelelő súlypontozására, részstratégákra történő bontására, valamint a végrehajtás tervszerű ellenőrzésének szükségességére. Az értekezés átfogó jelleggel törekedett visszaadni azt az eredetileg nemzetstratégiainak tűnő kérdéskört, amely a magyar nemzet értékeinek és érdekeinek megfogalmazásával a nemzet jövőjét kell biztosítani, amely azonban a napi politikai és gazdasági hatalmi harcok oltárán a globalizáció folyamatában részben vagy egészben feláldozódni látszik. A politikai, gazdasági és katonai integrációk korszakában bemutatásra került a három hatalmi potenciál feletti befolyásolási képességét folyamatosan elvesztő nemzetállam egyre szűkülő cselekvési lehetősége az új típusú biztonságpolitikai kockázatokkal és kihívásokkal szemben, valamint a biztonságpolitikai kihívások egyes dimenzióinak elemzése során bemutatásra került a közöttük meglévő egyre erősödő interdependencia jelleg is.

Az értekezés céljaként ismertetésre került a dinamikus újraértelmezett stratégiai alkotás elméleti és gyakorlati követelményrendszere.

A céloknak megfelelően a magyar nemzeti biztonsági stratégiában nem, vagy nem kellő súllyal kezelt globális és lokális kockázatok és kihívások elemzésével megvalósult a stratégia ezirányú kiterjesztése, amelyhez a stratégia teljesebb körű megfogalmazására tett javaslat is párosult.

4.2. Következtetések

Az értekezés elemző és feltáró részében bemutatásra került **a hagyományos nemzetállami hatalmi struktúra gyökeres változása, amely a politika-gazdaság-haderő hármas struktúrájának nemzeti kormányok hatásköréből történő kikerülését jelenti.** Ezáltal arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar nemzet értékei és érdekei védelmének újrafogalmazása válik szükségessé. A civil szféra erősödésével és a nemzeti kormányok gyengülésével ez a folyamat vélhetően csak **egy szélesebb körű társadalmi szintézis** lehet.

A **biztonságpolitika** tényezőinek egyre **szorosabb interdependencia jellege miatt** a társadalmi és a gazdasági életbe történő **legkisebb állami beavatkozás** is fokozott **változásokat indukálhat** a releváns tényezőkben, amely hatások modellezése, elemzése rendkívül fontos a hatalom gyakorlása közben.

A **nemzeti kormányok** hatalmuk megtartása érdekében gazdasági és társadalmi kényszerpályájukon **rövid- és középtávon** egyre nagyobb mértékben az alapvető **nemzetstratégiai érdekekkel ellentétes módon cselekednek**. A biztonságpolitikai kihívásokat illetően a jövő jólétének biztosítása oltárán feláldozódni látszik az önálló nemzetstratégia biztosításának lehetősége.

A **nemzetközi rendszer** eddig nem tapasztalt gyorsasággal történő **változásával a biztonságpolitika-elmélet fejlődése nem képes lépést tartani**, ugyanakkor a reálfolyamatokra ható gyakorlati **változtatási kényszer** minden korábbinál gyorsabb reagálást igényel.

Az értekezésből levonható az a következtetés, hogy amíg a **nemzetközi rendszer** egyre nagyobb részben az **integrációs struktúrák irányába halad**, addig az **egyes országok** egymás közötti gazdasági, kulturális **versenye** és érdekérvényesítési törekvése folyamatosan **nő**. Ez a történelmi verseny a jövő biztosításának záloga marad a jövőben is, tehát a jelen folyamatainak minél pontosabb feltárása, a jövő folyamatainak minél sikeresebb előrebecslése **stratégiai előnyhöz juttathat** egyes országokat. Úgy vélem, hogy az egyes biztonságpolitikai tényezőkben megjelenő kockázati szintek reális megítélése által a kellő mélységben és megfelelő időben végrehajtott felkészülési és alkalmazkodási folyamat egyedülálló előnyökhöz juttathatja a Magyar Köztársaságot azokkal szemben, akik a szűkebb vagy tágabb régióban késlekednek az új típusú kihívásokhoz történő megfelelő alkalmazkodás tekintetében. E **relatív előny** megszerzésének **egyik feltétele** a mindenkorai politika számára a magyarság jövőjét legátfogóbb módon meghatározni képes **nemzeti biztonsági stratégia** általam javasolt módon történő **kezelése**.

Tekintettel a nemzeti kormányok szerepének erőteljes visszaszorulására, valamint arra, hogy a nemzetközi kapcsolatokban az NGO-k egyre nagyobb szerepet

töltenek be, a szélesebb **társadalmi és civil szféra bevonása indokolt** a nemzeti értékek és érdekek védelmével kapcsolatos stratégiák megfogalmazása és fejlesztése területén is. A magyar kül- és biztonságpolitika hatékonyságát egyértelműen növelni a hagyományos kormányzati külpolitikai és diplomáciai lehetőségein eszközrendszerében túlmutató nem kormányzati erők tevékenysége.

4.3. Új tudományos eredmények

Az értekezéssel felhívtam a figyelmet a gyökeresen megváltozott nemzetközi rendszer stabilitását és biztonságát befolyásoló, a korábbiaktól részben vagy egészben eltérő kockázatok és kihívások hazánkat érintő tényezőire. A téma elemzésével véleményem szerint először vállalkoztam **a biztonságpolitika szélesebb körű komplex elemzésére** oly módon, hogy az egyes tényezők elemzésénél a **várható kockázatok széles spektrumának figyelembe vételével sajátos összefüggésrendszerbe helyeztem a reálfolyamatokat és trendeket**. Tudományos értékű eredménynek tekintem:

1. Az egyes **biztonságpolitikai tényezőket érintő** kockázatok és kihívások között meglévő **interdependencia** - folyamat- és hatásérvényesülés jellegű bemutatással és elemzéssel elkészített - **mátrix rendszerű leképezési módját**, valamint e mátrix egyes tényezőire ható folyamatok hatásainak, továbbá e hatásoknak az egyes folyamatokra gyakorolt **változását indukáló rendszerének bemutatását**.

2. Javaslatot tettem a Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiájában ez idáig **nem kellő hangsúllyal szereplő**, ugyanakkor a nemzet jövőjét alapvetően megingatni képes **folyamatok további elemzésére** (demográfiai folyamatok, határon túli magyar és a határon belüli nemzeti kisebbségek, ökológiai változások), továbbá a magyar nemzeti biztonsági stratégia tartalmi elemeinek továbbfejlesztésére, amelyben újszerű elem a **gördülő jellegű tervezés** elvének, a **részstratégiákra bontás** és az **ellenőrzési, beszámolási folyamatok rendszere**, amelynek gyakorlati megvalósítása **relatív előnyhöz juttathatja a Magyar Köztársaságot**.

3. **Feltártam** a hatalmi potenciálját folyamatosan elveszítő **nemzetállamok szerepét** a biztonságpolitika egyes tényezői feletti **irányítási potenciál szempontjából**, a hosszú távú nemzeti értékek és érdekek képviselőinek megvalósíthatósága szempontjából pedig felhívtam a figyelmet a nemzetállam hatáskörébe tartozó **döntések fokozott jelentőségére**.

4. Megállapítottam, hogy a magyar **társadalom és a civil szféra** szélesebb körű **bevonása** szükséges a nemzeti értékek és érdekek eredményesebb meghatározása érdekében, amely a kül- és biztonságpolitika társadalmi meghatározottságának növelésével a nemzetstratégia alakításában és a biztonságpolitikai kihívások kezelésében **eredményesebb szerepvállalást** jelent.

4.4. Ajánlások

Értekezésemet a **biztonságpolitika komplex módon történő elemzésén alapuló összefüggésrendszer kifejtésére tekintettel** a problémakör alaposabb megértése, valamint a megfogalmazott összefüggések jellegének további kutatása céljából alapul szolgálva ajánlom a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem számára, továbbá a nemzeti biztonsági stratégia elméleti és gyakorlati továbbfejlesztési folyamatában részt vevők számára a magyar nemzeti értékek és érdekek hatékonyabb védelmének biztosítása érdekében.

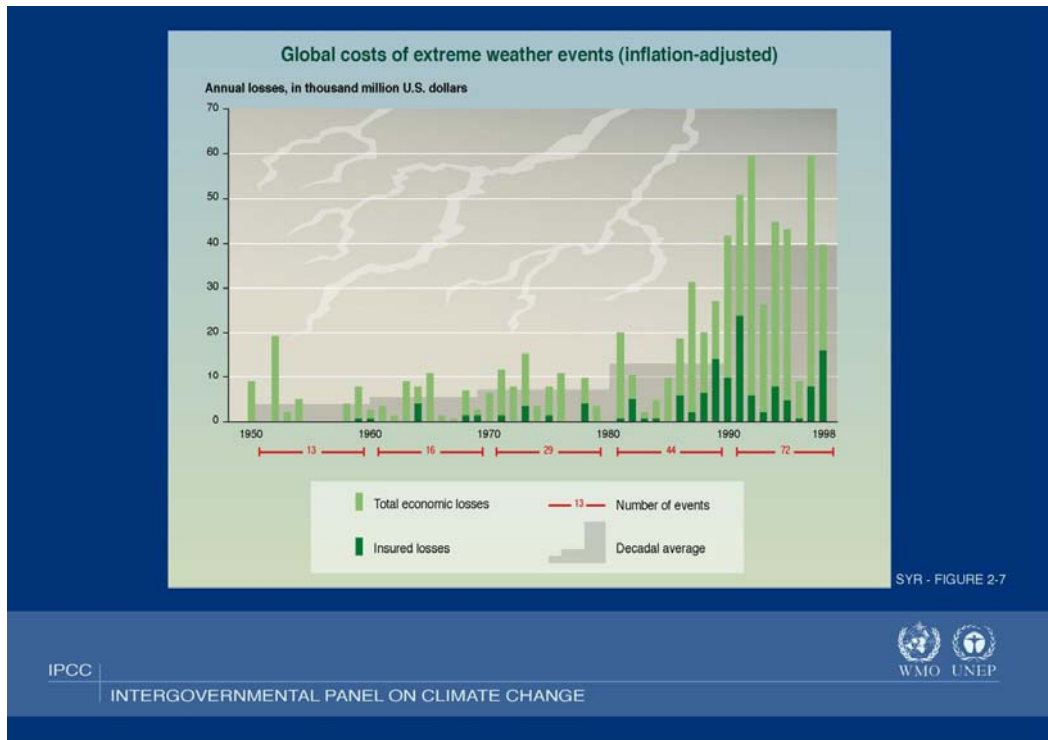
Az értekezésben megfogalmazott kutatási eredmények alapján célszerű a **kormányzati döntéseknél** figyelembe venni a **fenntartható fejlődés**, valamint a magyar nemzet értékei és érdekei védelmének biztosítása érdekében a társadalmi-gazdasági-védelempolitikai tényezők interdependencia jellegét, a környezet-, gazdaság- és a szociálpolitika integrációjának fontosságát.

MELLÉKLETEK

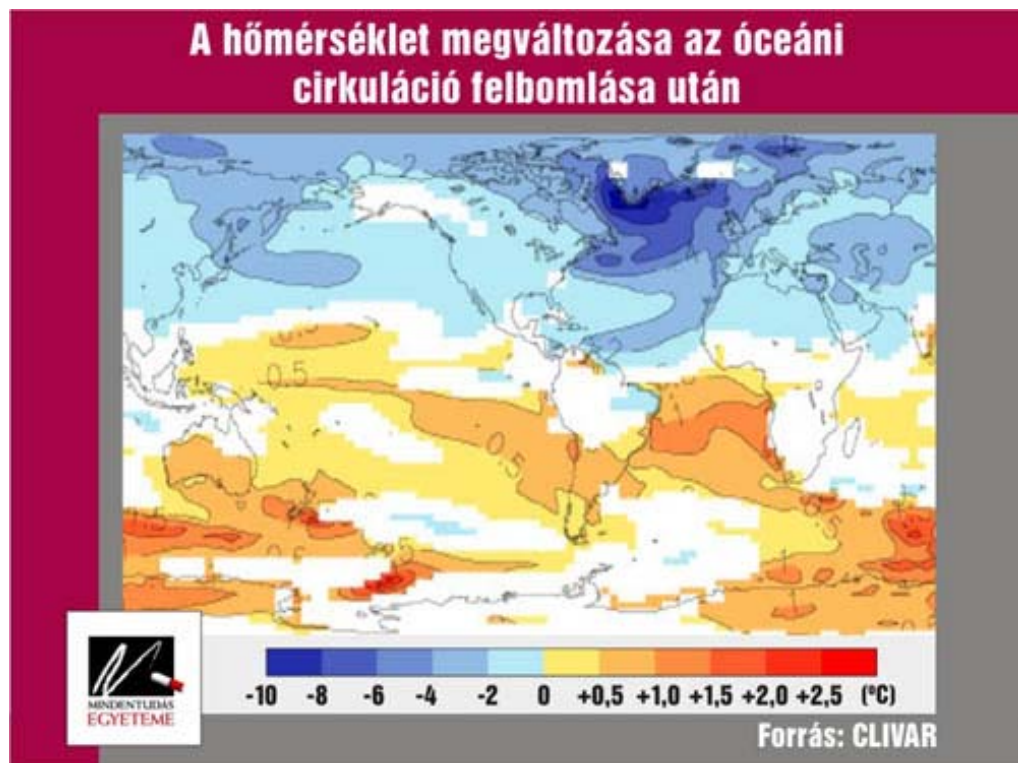
1. számú melléklet

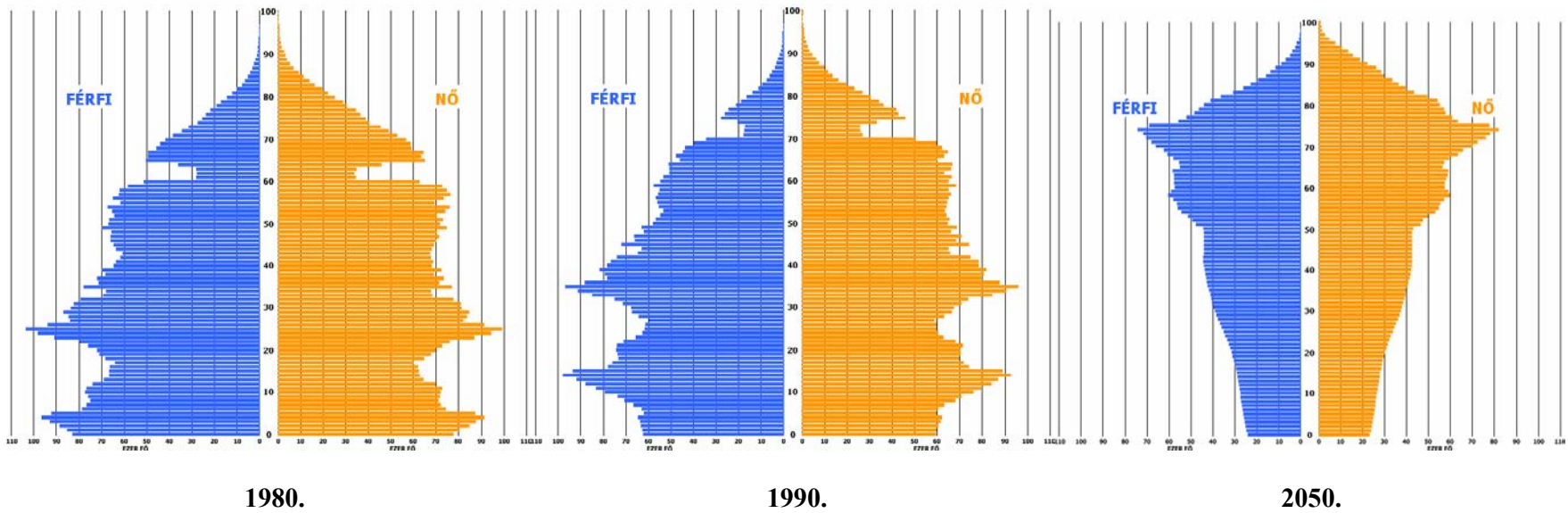
külön .xls formátumban kerül csatolásra!

Az extrém időjárás okozta gazdasági károk számának és összegének éves és évtizedenkénti bontásban kimutatott növekedése (reálértékben, milliárd USD)

Az óceáni víz és légköri cirkuláció megváltozása az alábbi éves átlaghőmérséklet változást okozhatja az egyes kontinenseken. (Látható, hogy a kelet-közép-európai régió 2-4 C⁰-os átlaghőmérséklet csökkenést szenvedhet el.)

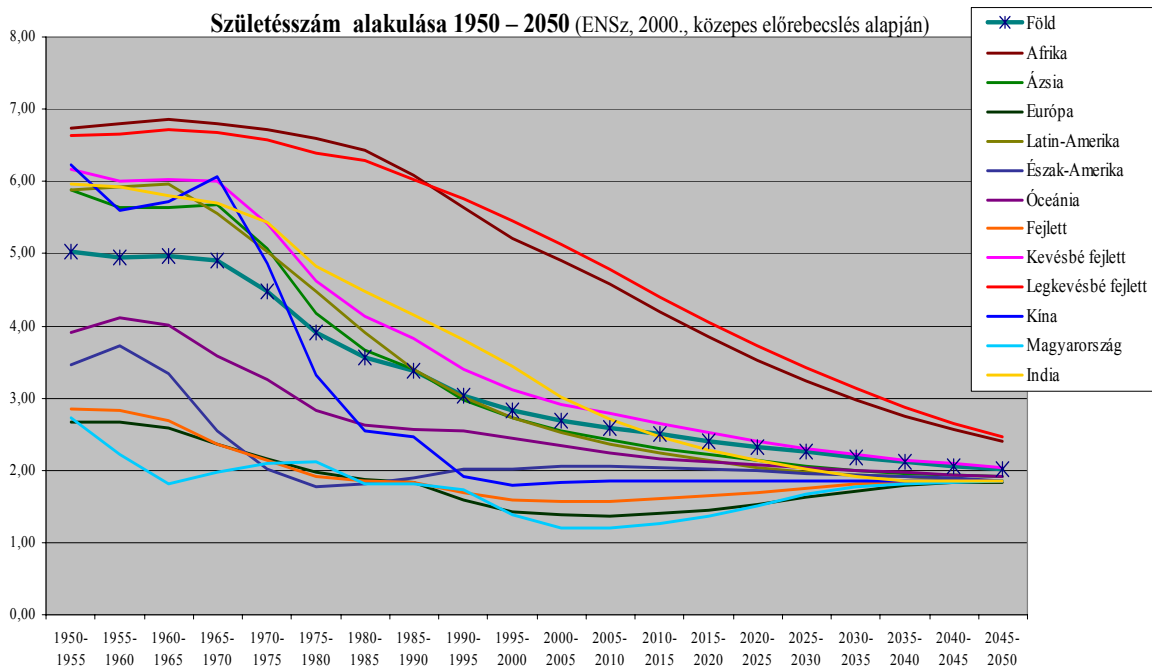
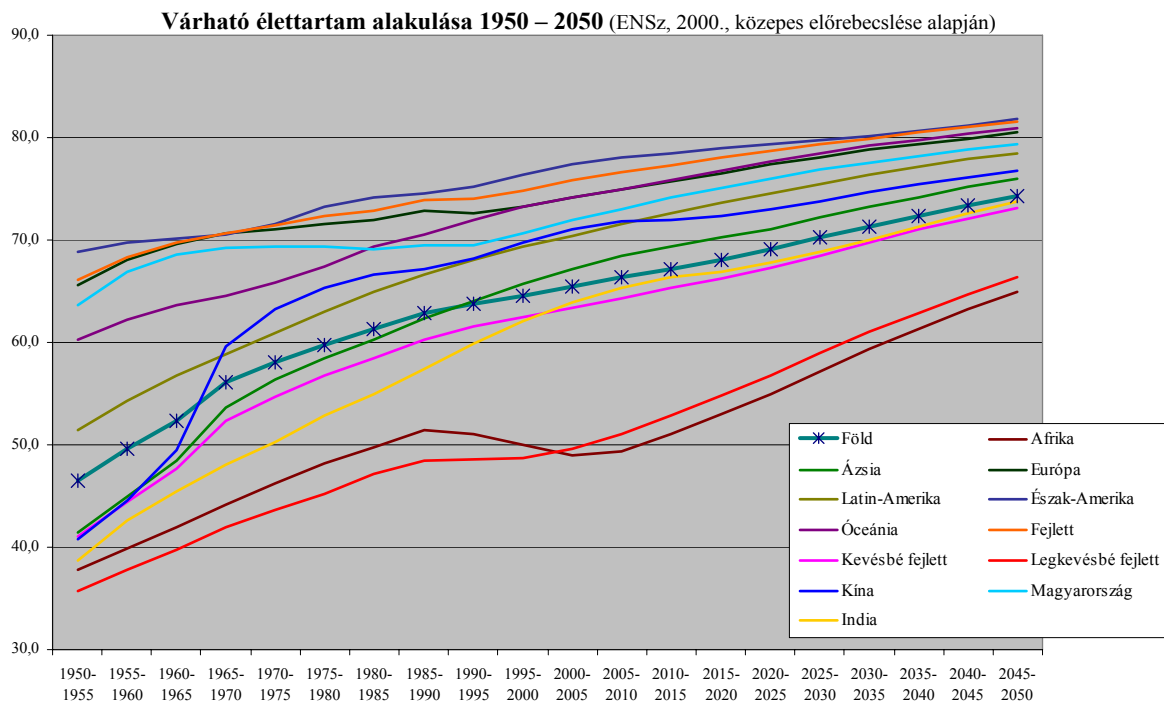
1980.

1990.

2050.

Magyar demográfiai korfa az 1980. és 1990. évi adatok és a 2050. évi előrejelzés alapján (KSH)

A világ főbb demográfiai trendjei 1950 – 2050 között

FELHASZNÁLT IRODALOM JEGYZÉKE

- Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program (NKFP-5/0084/2002): Tóth Pál Péter: A magyarországi bevándorlás okai és következményei, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 2003. január
- Peter Heine: Terror in Allahs Namen, Extremistische Kräfte im Islam, Freiburg 2001.
- Habcsek László: Magyarország népességének előreszámítása. Demográfiai tájékoztató füzetek – 14., KSH, Budapest, 1993
- Walter Laqueur: Die globale Bedrohung. Neue Gefahren des Terrorismus, München, 2001
- Ágh Attila: Globális kihívás. Magvető, 1987
- Biermann, F., Petschel-Held, G.: Umweltzerstörung als Konflikursache? Zeitschrift für internationale Beziehungen, Berlin, 1998
- Dr. Kovács László: A népességszám alakulása a XX. században és a XXI. század első felében. Magyar Tudomány, 2004/7.
- www.fas.org/irp/world/para/ladin.htm A Federation of American Scientists honlapja az al-Kaidáról
- Fritjof Capra (Center of Ecoliteracy): Próbáljuk megérteni!, 2001. október 5-i írása a www.hjem.get2net.dk/hamv.laz/CapraEngelsk.html honlapon
- Terrorista szervezetek lexikona, Maxim Kiadó, 2004
- Fukuyama F.: A történelem vége és az utolsó ember, Európa, Budapest, 1994
- Tóth Gy. László: Jobbközéparányok, Kairosz Kiadó, 2002
- Schweigler, Gebhard: Der Bestand der transatlantischen Beziehungen in: Zunker, Albrecht (ed.): Weltordnung oder Chaos?, Nomos, Baden-Baden, 1993
- Samuel P. Huntington: Kampf der Kulturen, Europaverlag GmbH, München, Wien 1996
- Dr. Kaposi Zoltán: A XX. század gazdaságtörténete I-II. Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001

- Lénárt Ferenc: Hazánk felkészülése a XXI. századi biztonsági kihívások kezelésére. Új Honvédségi Szemle, 2004. május.
- Dr. Helmut Klein: Klimaschutzpolitik, Georg v. Vollmar Akademie, Kochel, 2003
- Helmut Klein: Die Alpen im Klimastress, Schöne neue Alpen, Raben Verlag München, 1998
- Ernst Otto Czempel: Weltpolitik im Umbruch, Verlag C.H. Beck oHG, München, 2002
- Dr. Szabó A. Ferenc: Demográfiai problémák biztonságpolitikai vonatkozásai egykor és ma, ZMNE Budapest, 1999
- Korán Imre: Világmodellek, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980
- Dennis L. Meadows: Die Grenzen des Wachstums, Deutsche Verlags-Anstalt DVA, 1972
- Sükösd Miklós: A terror színháza, avagy a publicitás oxigénje. Terrorizmus és a média. Belügyi Szemle, 1999, 12. szám.
- Hoóz István: A cigány népesség számának alakulása. Statisztikai Szemle, 1987. 2-3. szám.
- Kerényi Attila: Környezettan: Természet és Társadalom – globális szempontból, Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2003
- Kovács Zoltán: Népesség- és településföldrajz egyetemi jegyzet. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2002
- L. Rédei Mária: Demográfiai ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001
- VITUKI: Magyarország vízkészleteinek állapotértékelése 1-3. Budapest, 1994-1996
- Csabai György: Transznacionális és aszimmetrikus kihívások. Hadtudomány, 2001. március 02-i szám.
- Gazdag Ferenc: Az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája, Osiris, 2003
- Demény Pál: Európa népességének dilemmái a huszonegyedik század kezdetén. Demográfia, 2004/1-2. szám
- Bulla Miklós-Vári Anna: Magyarország környezeti jövőképe – egy évtized távlatából. Műhelytanulmányok Magyarország környezeti jövőképeiről, MTA Szociológiai Kutatóintézet sorozata, AbiPrint Bt. Budapest, 2002

- Dr. Németh József: Veszély, amivel együtt kell élnünk - terrorizmus. Szakmai Tudományos Közlemények (Katonai Biztonsági Hivatal, Magyar Honvédség Térképész Szolgálat kiadványa), 2004. május 25.
- Kiss-Benedek József: A tömegpusztító fegyverek közel-keleti proliferációja. Felderítő Szemle, Bp. 2004. március.
- Vincze Hajnalka-Póti László-Tálas Péter: Az Európai Unió biztonság- és védelempolitikája, Chartapress, 2004
- Rakonczai János: Globális környezeti problémák. Lazi Kiadó, Szeged, 2003
- Deák Péter: Biztonság az elektronikus világrendben. Magyar Tudomány, 2003/12.
- Dr. Halász László, Földi László: Környezetvédelem - környezetbiztonság. Egyetemi jegyzet. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2001
- Dr. Láng István: Környezetvédelem – fenntartható fejlődés, In: Mindentudás Egyeteme 1., Kossuth Kiadó, Matáv Rt., 2003: 147-158.
- Rostoványi Zsolt: Az iszlám világ és a Nyugat. Corvina, Bp. 2004
- Rostoványi Zsolt: Az iszlám világ új fejezete. MH kiadvány, Bp. 2001
- Brundtland Report (World Commission on Environment and Development, 1987, Our Common Future), Oxford University Press, New York, 1987
- Dr. Kőszegvári Tibor: A nemzetközi terrorizmus elleni harc elméleti és gyakorlati kérdései. Hadtudományi Tájékoztató, HM OTF kiadvány Bp. 2004/2. sz.
- Paul Kennedy: A nagyhatalmak tündöklése és bukása, Akadémiai Kiadó Budapest, 1992
- Michael Ehrke: Nach dem Irak-Krieg: Unipolarität und Globalisierung, Friedrich Ebert Stiftung 2003 Bonn
- David C. Korten: Tökés társaságok világalma, KAPU Kiadó, 1996
- Bogár László: Magyarország és a globalizáció, Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- Láng István: A környezetvédelem nemzetközi körképe, Mezőgazdasági Kiadó, Szeged, 1980
- Czelnai Rudolf: A világóceán, Vince Kiadó, 1999
- Dr. Dudits Dénes – Dr. Heszky László: Növényi biotechnológia és géntechnika, Agroinform, 2000

RÖVIDÍTÉSEK

ABCR fegyverek	atom, biológiai, vegyi és radiológiai fegyverek
ENSZ	United Nation Organisation – Egyesült Nemzetek Szervezete
ETA	Euskadi ta Askatasuna – baszk terrorista szervezet
EU	European Union – Európai Unió
GDP	Gross Domestic Product – bruttó hazai termék
IBRD	International Bank of Reconstruction and Development - Világbank
IMF	International Monetary Fund – Nemzetközi Valutaalap
IRA	Irish Republican Army – ír terrorista szervezet
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
NATO	North Atlantic Treaty Organisation – Észak-Atlanti Szerződés Szervezete
NGO	Non-Governmental Organisation – nem kormányzati szervezet
RAF	Rote Armee Fraktion – német terrorista szervezet
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – Egyesült Nemzetek Szervezete Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete

PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

Cikkek, tanulmányok:

- „A terrorizmus új dimenziói: háttér és következtetések” – tanulmány
Tudományos Közlemények 2002. II., Budapesti Közgazdaságtudományi és
Államigazgatási Egyetem Védelemgazdasági Tanszék
- „A biológiai fegyverek reális veszélyei” - tanulmány
Tudományos Közlemények 2003. I., Budapesti Közgazdaságtudományi és
Államigazgatási Egyetem Védelemgazdasági Tanszék
- „Kárpát-medence térségének stabilitása és a magyar nemzetstratégia
összefüggése” - tanulmány
Tudományos Közlemények 2004. IV., Budapesti Corvinus Egyetem
Védelemgazdasági Tanszék
- „A globalizációs folyamat egyes dimenzióinak összefüggésrendszere és hatása a
nemzetközi rendszerre” - tanulmány
Tudományos Közlemények 2005. I., Budapesti Corvinus Egyetem
Védelemgazdasági Tanszék
- „A demográfiai és migrációs folyamatokból eredő biztonságpolitikai kockázatok
összefüggése” - tanulmány
Tudományos Közlemények 2005. II., Budapesti Corvinus Egyetem
Védelemgazdasági Tanszék
- "A XXI. század - új típusú háborúk kora?" - cikk
KAPU 5/2003., KAPU kiadó
- „Egy Irán elleni katonai offenzíva ellentmondásai” – cikk
KAPU 1/2005., KAPU Kiadó
- "A magyar nemzetpolitika a térség stabilitása tükrében" - tanulmány
Magyar Kisebbség 2004/3 (33. szám), Kolozsvár, 2004.

Előadások, szemináriumok:

előadás a BKÁE Védelemgazdasági Tanszékén a nappali 4.,5. évfolyamon,
valamint a részidős egyetemi képzés (REK) 1.,2. évfolyamán heti 2 órában.
2002. 01. 01. - 2003. 08. 01.

„A Magyar Köztársaság geopolitikai értékelése az ezredforduló küszöbén,
integrációs és globalizációs környezet” előadás a Magyar-Oszták Tiszti Fórumon

a BKÁE Védelemgazdasági Tanszék rendezésében nemzetközi fórumon német nyelven.

1999. 05. 27.

„A Magyar Köztársaság geopolitikai értékelése az ezredforduló küszöbén, integrációs és globalizációs környezet” előadás a Haus Rissen Führungsakademie Hamburg intézetben német nyelven.

2000. 02. 07.

„A Magyar Köztársaság kül- és biztonságpolitikai feltételrendszerének változása a hidegháborút követően” előadás a Münchener Egyetem delegációjának német nyelven BKÁE Védelemgazdasági Tanszék rendezésében.

2000. 03. 14.

„A Magyar Köztársaság szomszédságpolitikája” előadás a Georg von Vollmar Akademie (Kochel am See) intézetben német nyelven.

2000. 05. 24.

„A Magyar Köztársaság biztonságpolitikai kihívásai a globális kihívásokkal kapcsolatban” előadás az Ostsee Akademie (Lübeck-Travemünde) delegációjára a BKÁE Védelemgazdasági Tanszék szervezésében német nyelven

2000. 09. 14.

felszólalás a Magyar-Svéd Tudományos Konferencián a BKÁE szervezésében.

2000. 12. 06.

"A Magyar Köztársaság európai intézményekhez történő csatlakozásának megítélése a magyar és európai gazdasági és biztonsági érdekek szempontjából." - előadás a BKÁE Védelemgazdasági Tanszéken német nyelven a Bamberg-i Egyetem delegációjának.

2002. 05. 29.

"A Magyar Köztársaság európai intézményekhez való csatlakozásából eredő magyar és európai gazdasági és biztonsági érdekek változása." - előadás Hamburgban a Haus Rissen intézetben német nyelven.

2003. 04. 27.